

АСОЦИАЦИЯ НА СУХОПЪТНИТЕ ВОЙСКИ НА БЪЛГАРИЯ
НАЦИОНАЛЕН ВОЕННОИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
ФОНДАЦИЯ БЪЛГАРСКО ВОЕННО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

АЛМАНАХ НА СУХОПЪТНИТЕ ВОЙСКИ НА БЪЛГАРИЯ

БЪЛГАРСКА ПЕХОТА

КНИГА ВТОРА

СОФИЯ • 2016

Книгата е по идеен проект и разработка на Асоциацията на Сухопътните Войски на България и се издава със спомоществователството и по плана на Националния комитет за отбелязване на 100 години от Първата световна война и на участието на България в нея.

Използвани са материали и документи от фондове на Националния военноисторически музей, Държавния военноисторически архив, регионални и градски музеи, Военна академия „Г. С. Раковски“ и публикувани издания, които са представени в списъка на използваната литература. Благодарим им за проявеното от тях усърдие за съхраняването на военноисторическото наследство на България и молим за извинение, ако сме нарушили неволно записани ограничения. Всичко, което е направено от авторите, е в името на България, на доброто дело и за да бъдат съхранени в паметта на поколенията имената на носителите на бойната ни слава.

В изданието са използвани фотографии от фонда на Националния военноисторически музей, предоставени безвъзмездно и подбрани с любов и внимание от служителите му, за което искрено и от сърце им благодарим.

© Асоциация на Сухопътните Войски на България
Автор Кирил Цветков и колектив
Научен редактор акад. г.и.н. Георги Марков

ISBN 978-954-509-566-5

НИКОЙ И НИЩО НЕ БИВА ДА БЪДАТ ЗАБРАВЕНИ!

Уважаеми читателю,

Пред вас е втората книга от поредицата „Българска пехота“ от „Алманах на Сухопътните войски на България“. Тя е част от интегрирания проект „Българско военноисторическо наследство“, изпълняван от Асоциацията на Сухопътните войски на България, Военна академия „Г. С. Раковски“, Националния военноисторически музей, Фондация „Българско военно историческо наследство“, с подкрепата на Сдружение „Военноисторическа комисия“. В първата книга ви представихме генералите от пехотата и първите дванадесет пехотни полка. Във втората сме се постарали да ви запознаем с историята на следващите двадесет и четири пехотни полка на Българската войска, които получават номера и титулни наименования и с тях остават в историята. В следвоенния период се извършват масова предислокация, преструктуриране и преименуване на съединения и части, като една от целите е да се заличи споменът за прославлените се във войните полкове и дивизии. На 22 септември 1950 г. въз основа на решение на Политбюро на ЦК на БКП и Заповед № 527 на министъра на отбраната са преименувани всички дивизии и част от полковете им, сред които и вписаните в тази книга. Но преднамерената забрава, на която те са подложени в годините на тоталитаризма, не успява да изтрие в съзнанието на българина техните безсмъртни имена и бойната им слава. В интерес на истината, за разлика от първата книга, в тази се опитахме да отговорим на въпроса за приемствеността на пехотните полкове в новата история на България, като проследихме развитието им до тяхното закриване.

В книгата са полковете от „втората вълна“, формирани след победоносната Сръбско-българска война от княз Фердинанд за защита на обединената българска държава. С тях кадровите полкове нарастват на 24 и те стават гръбнака на земните (сухопътните) сили на Българската войска през следващите войни за национално обединение. Тук са и дванадесетте полка, създадени като „резервни“ и с Указ № 84 от 31 декември 1903 г. превърнати в редовни действащи полкове, с което броят на пехотните полкове достига 36.

При споменаването на което и да е от имената на тези полкове в съзнанието ни изплуват чувствени представи за мъжество, героизъм, вяност към родината, както и наименования на местности, свързани с българската бойна слава. Тогава става ясно, че деленето на полковете на редовни, резервни и запасни е само условно и в това са силата на Българската армия и заветът за поколенията.

Представяме ви полковете, донесли свободата на Македония, Родопите и Добруджа, победителите при Лозенград, Одрин, Булаир, Тутракан, Добрич, Кобадин, Дойран, Драва и Мур, героите от Кукуш, Лахна, Брегалница, Криволак, Червената стена, Завоя на Черна, Кенали, Добро поле... Безкраен е списъкът на победите им, поставили ги в пантеона на безсмъртието. Още звучат техните победни бойни маршове, за делата им се пеят песни и се разказват легенди.

Държавите победителки във войните не познават милост, чужда им е войнишката доблест да признаят своето поражение и да почетат достойно геро-

изма. Няма значение тяхната националност. На всички им се е искало да видят България и нейната армия унижени и погубени, за да няма свидетели за безсилието и позорните им загуби. Още преди да бъдат подписани позорните за България заробващи договори за мир, настояват за незабавно разформиране на дивизиите и полковете – виновници и свидетели на срамните им поражения по бойните полета на Балканите. Такава е съдбата и на полковете, включени в тази книга, което е още едно доказателство за техните сила и величие.

Почти за всеки от тези полкове са написани книги, но те трудно могат да бъдат открити от всеки, а и прочитането им би отнело много време. Ние ви представяме частица от историята и достойния им боен път във войните за национално обединение, като сме се постарали това да стане в рамките на една книга.

Приятно четене!

О.р. генерал-лейтенант Кирил Цветков
Председател на Асоциацията на Сухопътните Войски на България
Ръководител на интегрирания проект
„Българско военноисторическо наследство“

Под своите бойни знамена скромните, но велики по дух български воини изпълниха вярно и самоотвержено върховния си дълг към Отечеството. Под тях те жънеха неведома слава, но не лично за себе си, а за българското име. Под тия знамена те показаха как беззаветно може да се обича България и как достойно може да се мре за нея на полето на честта. Поклон смирен пред светлата памет на падналите за Родината наши герои, почит и признателност към техните живи сподвижници.

Цар Борис III Обединител

ВТОРИТЕ ПЕХОТНИ ПОЛКОВЕ

ТРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН РИЛСКИ ПОЛК

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН МАКЕДОНСКИ ПОЛК

ПЕТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЛОМСКИ ПОЛК

ШЕСТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЛОВЧАНСКИ ПОЛК

СЕДЕМНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ДОРОСТОЛСКИ ПОЛК

ОСЕМНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЕТЪРСКИ ПОЛК

ДЕВЕТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ШУМЕНСКИ ПОЛК

ДВАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ДОБРУДЖАНСКИ ПОЛК

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВИ ПЕХОТЕН СРЕДНОГОРСКИ ПОЛК

ДВАДЕСЕТ И ВТОРИ ПЕХОТЕН ТРАКИЙСКИ ПОЛК

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТИ ПЕХОТЕН ШИПЧЕНСКИ ПОЛК

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТИ ПЕХОТЕН ЧЕРНОМОРСКИ ПОЛК

ТРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН РИЛСКИ ПОЛК

Тринадесети пехотен Рилски полк е формиран с Указ № 186 от 31 август 1886 г. в гр. Кюстендил от състава на разформирания заради участие в преврата срещу княз Александър I 2-ри пеши Струмски полк. Пръв негов командир е капитан Никола Бочев, командвал на Айтоската дружина от 11-и пехотен Сливенски полк, който поема командването му още на следващия ден. Полкът е включен в състава на 1-ва пеша Софийска бригада. На 19 октомври 1891 г. княз Фердинанд I дарява формени знамена на две от дружините. Командирът на полка майор Вълков поема знамето на първата дружина, което става и полково знаме. С формирането на 7-а пехотна Рилска дивизия през 1904 г. полкът влиза в нейния състав като част от 1-ва бригада на дивизията.

С обявяването на мобилизацията на 17 септември 1912 г. полкът под командването на подполковник Стефан Попов Манов само за четири дни достига военновременния си състав, развързва две дружини за 49-и пехотен полк, няколко допълващи, гранични, етапни и други подразделения и за кратко време се подготвя за бой.

През Първата балканска война (1912–1913) 13-и пехотен Рилски полк воюва при Кочани, Щип, Струмица, стига до Солун в състава на 1-ва бригада на 7-а Рилска дивизия (заедно с 26-и пехотен Пернишки полк) и води боеве при Булаир в състава на същата бригада (заедно с 22-ри пехотен Тракийски полк).

С обявяването на войната на 5 октомври 7-а Рилска дивизия под командването на генерал-майор Георги Тодоров настъпва стремително по посока на Горна Джумая (дн. Благоевград) и Царево село (дн. Делчево, Македония), като успява да ги овладее. Към обяд 13-и Рилски полк стига с Кадиин мост (дн. Невестино), след което продължава настъплението си и до вечерта достига Ваксевите ханчета. На следващия ден полкът е пренасочен към с. Цървавица и граничния пост Черната скала, където стига вечерта и остава да пренощува.

Първа Рилска бригада получава задача да овладее гр. Кочани, откъдето се чува артилерийска канонада. В походни колони, с изпратен напред авангард от една дружина, при изключително тежки атмосферни условия, лоши и кални пътища до 10 октомври 13-и полк заема заповядания му район в подножието на Баньо чука

Казармата на 13-и пехотен Рилски полк

планина. Настъплението към Кочани започва на 11 октомври и за кратко време авангардът почти без бой овладява турските казарми в източния край на града. Дружините на 13-и и 26-и пехотен полк устремно атакуват и под гъжд от куршуми заемат възвишенията около града, с което пътят към него е открит. До вечерта на същия ден гр. Кочани е в български ръце и освободителите са посрещнати възторжено от предимно българското му население. Турската 16-а низамска дивизия е разбита и се оттегля в безпорядък към Велес.

През следващите дни полковете на Рилската дивизия овладяват Крупник и водят жестоки боеве със Струмския турски отряд, укрепил се в Кресненското дефиле. Турците не издържат на натиска и отстъпват. Настъплението на 7-а Рилска дивизия е спряно от сръбското съюзно командване, което с този акт ясно показва, че иска да ограничи действията на българите в договорените спорни и безспорни зони. По заповед на българското Главно командване дивизията подновява настъплението си, но закъснението от пет денонощия се оказва съдбоносно за овладяването на Солун.

Поход на 13-и пехотен Рилски полк

В състава на 1-ва бригада 13-и Рилски полк е пренасочен да продължи преследването на оттеглящия се противник към Щип и към вечерта на 16 октомври дружините му влизат в града, посрещнати възторжено от населението, събрало се със запалени фенери да приветства освободителите. На 20 октомври полкът получава задача съвместно с 26-и пехотен Пернишки полк да атакува турските позиции на Плачовската планина и да овладее градовете Струмица и Радовиш.

На 21 октомври 13-и пехотен полк настъпва в две колони по левия бряг на р. Струмица, разпръсва башибозука северно и южно около с. Подереш и в следобедните часове дружините му овладяват селата на подстъпите към гр. Струмица, като така осигуряват действията на 26-и пехотен полк за превземането на града. Настъплението на бригадата преминава в преследване в направление към Дойран, което носи свобода на селата от Струмишката и Дойранската каза. На 25 октомври дружините на Рилския полк влизат в гр. Дойран.

Впоследствие 13-и Рилски полк като авангард на бригадата продължава да преследва противника в направление към Дойран – Хърсово – Кукуш. След превземането на Хамбаркьой полкът получава задача да се изнесе към Солун. Когато на 28 октомври рилските дружини пристигат в града, разбират, че той е предаден от турците на гърците без бой, а по-късно става ясно че това е станало след огромен подкуп, даден от тях на турския градоначалник. Втора дружина на полка

като почетна свита придружава престолонаследника княз Борис при тържественото му влизане в Солун. Поради препирни с гърците, които не желаят български части да се разположат в града, те са изведени в околностите на Солун, като една дружина от полка охранява железопътната линия Солун – Кукуш.

На 8 ноември 13-и пехотен полк се връща в Солун и получава заповед заедно с другите части на 1-ва бригада да се натовари на параходи, за да бъде превозен по море до Дедеагач. След няколкодневно товарене и редица спънки от гръцка страна, желаеща да ограничи действията на българските войски в района на Солун, частите на 1-ва бригада се прехвърлят успешно по море и на 17 ноември пристигат в Дедеагач.

Бивак на 13-и пехотен Рилски полк

Първоначално 13-и пехотен полк е разположен край Дедеагач, след което се насочва към Малград (дн. Малгара) за изпълнение на охранителни задачи.

В гр. Софлу полкът научава за сключеното примирие с Турция, но радостта е кратка. На 10 декември той се установява на квартири в пълен състав в гр. Малград, изпълнява охранителни задачи и към средата на януари след нарушаването на примирието от турците е прехвърлен на фронта край Булаир. Турската страна събира всичките си сили на Галиполския полуостров, за да осъществи прелом във войната.

Седма Рилска дивизия влиза в състава на новосформираната Четвърта армия под командването на генерал-майор Стилиян Ковачев, а 13-и полк отново е в състава на 1-ва бригада (заедно с 22-ри Тракийски полк). От 21 до 25 януари участва в действията на дивизията за завоюване на по-добър отбранителен рубеж, по време на които преминава р. Кавак и овладява височините около селата Кавак и Ексемил. Полкът заема за отбрана участъка от Севри тепе до Сароския залив. Вляво от него се отбранява 22-ри Тракийски полк.

Бойните действия започват на 26 януари и се водят с особено ожесточение. Военните историци с право наричат сражението „кланицата при Булаир“. Рано сутринта срещу позициите на 13-и Рилски полк настъпват полковете на низамската дивизия „Мюретеби“. Поради мъгливото време настъплението бива забелязано едва на стотина крачки от българските предни окопи, колкото е позволявала видимостта на часовете. Противникът залива с многобройността си предните подразделения на полка и достига главната позиция. Рилци отговарят с убийствен пушечен, картечен и артилерийски огън от упор, който помита и отхвърля назад стрелковите вериги на противника. Войниците от 13-и Рилски

полк не помръдват нито крачка назад пред непрестанно прииждащия враг. Особено „бесен“ е натискът в центъра и срещу лявото крило.

Командирът на лявофланговата дружина подполковник Иван Жаблински заповядва: „Който отстъпи, ще бъде застрелян, а който ме види да отстъпвам, той да ме застреля“.

Боят става все по-ожесточен. Към обяд положението на левия фланг на полка и пред участъка на 22-ри Тракийски полк е критично. Командирът на бригадата полковник Митов, който ръководи боя от предната позиция, заповядва на 13-и Рилски полк да контраатакува с десния си фланг. Рилци се хвърлят яростно и без страх, с натъкнати ножове, с песен на уста. Турците не издържат на устрема и започват да се оттеглят. Благодарение на рилци пробивът на противника е осуетен.

В следобедните часове настъпва прелом в боя при Булаир. В помощ на 22-ри Тракийски полк е изпратена 4-та дружина от 13-и полк и една дружина от 49-и пехотен полк, които атакуват от движение с натъкнати на пушките щикове, а в устрема си напред повличат в контраатака отстъпващите дружини на 22-ри Тракийски полк. Дясната вражеска колона не издържа на напора на българите и обръща гръб. Дружините на 13-и Рилски полк се втурват напред в подкрепа на тракийци. Последват ги всички български войски, които преминават в настъпление по цялата линия и отхвърлят и лявата неприятелска колона.

Привечер към 17 часа турските табори подновяват настъплението си срещу центъра, но пак биват отблъснати с големи загуби. Артилерията действа отлично, разстрелвайки от упор техните бързо попълвани редици. Преследван ожесточено с огън и нож до спускането на мрака, разбитият противник се укрива в укрепената си Булаirsка позиция. Настървеността на боя, приличащ по-скоро на „кланица“, оставя страшните си белези на бойното поле. Върху пространството между българската позиция и турската има около 6000 вражески трупа и огромно количество трофеи. Българските загуби са значително по-малки – 114 убити и 416 ранени.

Командващият Четвърта армия генерал Ковачев се чуди кого да представи за награждаване, като заявява: „Показаната храброст на нашето войнство в този блестящ бой беше така единогодушна, че се страхувам да направя оценка за някаква относителна лична храброст“. В памет на битката бива написан и заехтява маршът „Булаир“ – вечен паметник на героизма на рилци и техен боен марш.

На левия участък при Шаркьой е отблъснат десант на турците. Намеренията на турското командване са осуетени. Галиполската групировка на противника остава в „бутилката“ на полуострова и повече не прави опити за настъпление. Настъпателният устрем на турците на този участък на фронта е пречупен. Съдбата на войната в Югоизточна Тракия остава да се решава на Чаталджа и при Одрин. Първоначално 13-и пехотен Рилски полк е изведен на бивак в с. Ексемил, а впоследствие – в с. Коджа чешме, където прекарва необичайно лютата за района зима.

През май 1913 г., след сключването на примирието с Турция, пеш и с кораби 13-и пехотен Рилски полк е изведен в района на Дедеагач и Кавала, откъдето се изнася към гр. Драма, на товарва се на влакове и на 22 май пристига в гр. Дойран.

С нарастване на опасността от нова война и с оглед на изпълнението на новите оперативни планове 13-и Рилски полк се предислоцира последователно в няколко района и през юни 1913 г. е прехвърлен в района на с. Теранци, западно от Кочани, откъдето е тръгнал преди месеци и където дочаква началото на новата война.

През Втората балканска война (1913 г.) 13-и пехотен Рилски полк води боеве при селата Тахон, Райчани и Гърляно на Калиманското поле. Сръбските войски, които не са водили тежки боеве на този участък през Първата балканска война, са отпочинали, комплектувани по щатове и екипирани с всичко необходимо.

На 16 юни 1913 г. командирът на полка полковник Манов получава заповед за започване на военни действия срещу доскорошните ни съюзници Сърбия и Гърция. Задачата на 13-и Рилски полк е да завземе височината (кота 550) северно от с. Тахон, разположена на стика между Шумадийската и Дринската дивизия, оборудвали за отбрана всички височини и населени места. За целта полкът е усилен с три полски и една планинска батареи, както и с половин пионерен взвод. Височината, оборудвана отлично в огнево и инженерно отношение, се отбранява от пехотен полк на сръбската Дринска дивизия.

През нощта срещу 17 юни авангардната дружина на полка се справя със сръб-

Товарене на 13-и пехотен Рилски полк на парахода „Борис“, май 1913 г.

Тръгване на 13-и пехотен Рилски полк от Коджа чешме

ските постове по Злетовската река и осигурява преодоляването ѝ от другите дружини. Преди разсъмване предните дружини на полка стремително атакуват височината, превземат предните охранителни позиции, но се натъкват на унищожителен картечен огън на противника, оборудвал много картечни гнезда на върха и държащ под обстрел всички подстъпи към него. С напредването им веригите на българските дружини са подложени на силен картечен, пушечен и артилерийски огън. Сърбите подвеждат за усиление на отбраняващите се нови части в състав до полк и контраатакуват нашите дружини, които са в една линия и без полкова поддръжка. Положението им става твърде критично. Ранен е в главата командирът на полка и командването се поема от командира на 2-ра дружина подполковник Жаблински. Над половината офицери и подофицери от полка са убити или ранени. Загубите са огромни и българите с мъка възпират озверелите сърби. В следобедните часове положението става критично. Макар и оредели, рилци не помръдват от позициите си и с ожесточени контраатаки успяват да възпират придвижването на сърбите. Позициите на полка са обгърнати в пушек и прах от непрекъснато взривяващите се снаряди и огъня на пушки и картечници. В този истински аг се чува сигнал „отбой“, подаден от началника на щаба на полка.

Получена е заповедта за спиране на бойните действия. Сигналят не се чува от всички дружини, но рилци остават в недоумение какво да правят. Вдигат бели флагове, показвайки на сърбите, че прекратяват бойните действия. Сърбите, убили преди това парламентъорите в нарушение на приетите от всички правила за водене на война, се възползват от това объркване и нахлуват в предните позиции, безжалостно колейки българските войници.

Започва безредно оттегляне от позициите, като българите са преследвани и убивани безмилостно от сръбската кавалерия. На малки групички и поединично рилци се оттеглят към Кочани и успяват да се съберат около с. Спанчево, където да пренощуват. Вечерта и късно през нощта в лагера се събират около 25 офицери и едва около 600 войници. Загубите на полка са огромни. За два дни той губи повече от половината си началнически състав, 172 убити и 572 ранени войници. В плен попадат 19 офицери и 1130 войници. Поради нищожния му състав полкът е сведен до сборна дружина, заема позиции за отбрана на вис. 650 пред с. Райчани, но не успява да спре натиска на сърбите. Има опасност да бъде обкръжен и да попадне безславно в плен. Затова се получава заповед за оттегляне. То продължава до с. Баня,

Всички здрави офицери от 13-и пехотен Рилски полк преди сраженията на Гърлянската позиция, 3 юли 1913 г.

където полкът успява да се приведе в ред и в походен строй да се установи на бивак при с. Оризари.

В следващите дни той е изведен за частично попълване с личен състав в района на Царево село. С попълнението успява да се развърне само в шест роти и впоследствие е пренасочен към Кочани за заемане на участък за отбрана на Калиманското плато. В първите дни на юли полкът организира позициите си за отбрана в района на с. Гърляно, като успява да оборудва и предна позиция.

Позициите на 13-и пехотен Рилски полк на Баня чука, 1 юли 1913 г.

Боят започва на 4 юли предобед, когато сърбите атакуват в участъка на 39-и пехотен полк, който със съдействието на две роти от 13-и полк контраатакува и отблъсква противника. През следващите два дни се водят частични боеве и сърбите успяват да завладеят позициите на 39-и полк, с което застрашават позицията на рилци и цялата отбрана на Гърлянската позиция. Ранен е и подполковник Жаблински, който временно е командир на рилци. Като оценява важността на участъка за отбраната на 13-и Рилски полк, командването изпраща подкрепления от съседните полкове.

На 7 юли противникът ожесточено обстрелва с артилерия цялата Гърлянска позиция, която се покрива с дим и прах от разривите на снарядите. Рилци са притиснати в окопите, но удържат и не напускат позициите си. В продължение на две седмици 13-и Рилски полк е в непрекъсната промяна на позиции, води боеве с превъзхождащ го противник, но не отстъпва. Така го заварва новината за примирието в Букурещ. На 24 и 25 юли полкът е снет от позициите си за отгих близо до главната позиция.

За проявен героизъм в боевете на Калиманската позиция със заповед на командващия на съединените армии са наградени по двадесет души от всяка рота на полка с кръст „За храброст“. Знамето на 1-ва дружина на 13-и пехотен Рилски полк е наградено от княз Фердинанд с възпоменателен медал „За възшествието на княз Фердинанд I“.

Войната е загубена, но героизмът на 13-и Рилски полк, водил ожесточени боеве при Тахон, Райчани и Калиманци, вечно ще се помни от поколенията. Въпреки огромното превъзходство в жива сила и артилерия на противника, въпреки огромните жертви рилци не прекланят глава и през най-страшните дни и излизат с чест от битките.

След почти 10-месечното си участие в две войни на 30 юли 13-и пехотен Рилски полк се завръща в гр. Кюстендил, откъдето е тръгнал към славата си. Но не му е съдено да се радва дълго на мира. След година и половина, съгласно манифеста на царя за обща мобилизация от 9 септември 1914 г., полкът е отново мобилизиран за участие в нова, вече Световна война. Под командването на подполковник Панайот Сантурджиев, а впоследствие и на полковник Кръстю Киров, поел командването с началото на мобилизацията, той се развърща в пълен състав, развърща щаб, две дружини и други части за 53-ти пехотен полк и други роти и дружини съгласно плана за мобилизация.

В началото на **Първата световна война** през 1915 г. полкът заедно с 26-и пехотен Пернишки полк е отново в състава на 1-ва бригада на 7-а Рилска дивизия, чието командване е поето от полковник Сантурджиев. С обявяването на войната той се изнася в направление към Босилеград – към границата, и като самостоятелен отряд с усиления настъпва към Крива пая, Сливница, Кумарево, Враня, атакува и унищожава предните охранителни постове на противника и овладява предните позиции. Гъстата мъгла не позволява на сърбите да организират отбраната си и те се разбягват. Дружините на полка до края на деня овладяват близките пригранични височини Корувак, Патарица, Черни връх, Проклетия и Могрица с прилежащите им села. През следващите два дни при много тежки условия, в снежни виелици и студ, рилските дружини овладяват господстващите височини – върховете Каменица, Китка, Острец, Чука, Мръкша, Боровик и други, и се появяват в долината на р. Морава. На 4 октомври заедно с 29-и Ямболски полк е превзет гр. Враня и е прекъсната връзката на сръбската армия със Солун, където се струпват съглашенски войски. През следващите дни дружините на полка преминават р. Морава, прекъсват железопътната линия Враня – Лесковац, овладяват селата Баня, Вранска баня, Бресница, Островец, Сливница, Мазераш и други и продължават настъплението си на север по поречието на р. Морава срещу придвижващите се от север сръбски войски.

Три дни продължават боевете по долината на р. Елешница. Сърбите неустойчиво се опитват да установят контрол над железопътната линия и долината на р. Морава, необходими им за придвижване към Македония за среща със съглашенските войски. Особено ожесточени са боевете за вис. Кръстата бука и вр. Курина

Паметникът на загиналите от 13-и пехотен Рилски полк в Балканската война

чука. Боевете в долината продължават до 21 октомври с голямо ожесточение и с променлив успех, при големи загуби и за двете страни. Сърбите не издържат и започват да се оттеглят към Лесковац, зарязвайки на бойното поле огромни трофеи и разрушавайки мостовете на р. Морава. Заедно със съседните полкове 13-и Рилски полк преминава в преследване на противника по долината на реката по посока на Лесковац и пред дружините на полка се открива Лесковашкото поле. На 23 октомври пада Ниш – военната столица на сърбите.

*Командващият армията сред офицери от 7-а дивизия,
1-ва бригада – 13-и пехотен Рилски полк
и 26-и пехотен Пернишки полк*

Впоследствие 1-ва бригада на 7-а Рилска дивизия е пренасочена към Косово, където се събират всички оцелели сръбски сили от двата фронта за решително сражение с върхлитащите отвсякъде български войски. В два ешелона 13-и Рилски полк преминава мъчнопроходимата Кукувица планина и пристига във Враня, откъдето след едnodневна почивка се насочва към Гуляне и Прищина. Преследването на противника по горното течение на р. Морава се води с нарастващи темпове. Дружините на полка разгромяват сръбските сили в района на с. Търничене и Дикова голяма глава, като пленяват повече от 1000 сръбски войници и вземат голямо количество трофеи. Преследването на противника продължава през мъчнопроходимите Кознишка и Жеговска планина – пленени са още над 1200 души, като завършва в с. Ресиновци на 14 ноември, когато полковете на 1-ва Рилска бригада са пренасочени към Македония.

Съдбата на сръбската армия се решава в следващите няколко седмици, когато победоносната Българска армия провежда решителната Косовска операция, разгромява окончателно сръбската армия, взема хиляди пленници и трофеи и влиза в столицата на Косово гр. Прищина. Победата над сърбите е пълна и безспорна и в пределите на Царство България преминават заетите от българи територии в Западните покрайнини и Македония.

На 15 ноември 13-и пехотен Рилски полк започва похода си към южната граница, преодолява снежните чукари на Шар планина и с кратки почивки в Скопие и Велес, освободени преди това от нашите войски, се насочва към проходите на Серменинския балкан. Студено е, свършват хранителните припаси, но духът на рилци е висок. Те бързат на помощ на братята си, които водят кървава битка при Криволак, където са разбити три френски и една английска дивизии. Рилци успяват да настигнат противника, водят частични боеве с малки френски части при с. Горничево и с англичани при Еникьой и Гевгели и достигат гръцката граница. Пътят към Солун е открит, но заповед за настъпление не последва.

Рилци изкарват зимата в района на селата Бурово и Серменино, участват в прегледа на Българската войска, проведен от главнокомандващия генерал-лейтенант Жеков в присъствието на престолонаследника княз Борис, отпразнуват на 26 януари полковия си празник под звуците на „Булаирски марш“ и в края на февруари са прехвърлени от Вардарския на Струмския фронт.

До август 1916 г., когато започват активните бойни действия, полкът оборудва позициите си за отбрана на Ченгел планина. На 9 август започва първият щурм на съглашенските войски при Дойран. За да подпомогне нашите войски там и да съкрати прекалено дългия Южен фронт, българското командване, без да се съобразява повече с гръцкия неутралитет, взема решение да проведе Струмската настъпателна операция. Целта е да бъдат унищожени намиращите се там съглашенски войски и да бъдат отхвърлени западно от р. Струма, с което дължината на фронта да се скъси, а това да позволи уплътняване на отбраната на главното направление срещу основната групировка съглашенски войски.

На 18 август след полунощ 13-и полк в три колони започва настъпление и до сутринта заема с. Крушево, като пленява намиращите се в него гръцки войници, преодолява през следващите дни труднопроходимата Шарлия планина и до 21 август заема участък за отбрана южно от с. Дутли и кота 455 – на подстъпите към гр. Серес. Впоследствие сменя 54-ти пехотен полк на позицията му при с. Елшан, където остава до 29 септември, водейки предимно артилерийски престрелки и краткотрайни боеве с малки сили на противника.

За да се използва временното отслабване на позициите на италианските войски в района на Круша планина, 7-а Рилска и 11-а Македонска дивизия получават задача да овладеят планината, като привлекат върху себе си част от съглашенските сили от централното направ-

Преминаване на гръцката граница от части на 13-и пехотен Рилски полк, с. Леново, 25 май 1916 г.

ление при Дойран. Но в края на септември те са пренасочени към селата Горно и Долно Караджово и Еникьой – на левия бряг на р. Струма, за да отблъснат тръгналите в атака на това направление английски войски. Опитите на рилските дружини да превземат от движение укрепения пункт Долно Караджово претърпяват неуспех и полковете се подготвят за отбрана, за да спрат 10-а пехотна ирландска дивизия. Тринадесети Рилски полк се развърща на позиции северно от с. Еникьой. Местността е неблагоприятна за отбрана, времето е недостатъчно за оборудване на позициите, а войниците са уморени от неколкодневните боеве и придвижвания.

Командирът на 13-и пехотен Рилски полк, с. Елшан, август 1916 г.

На 3 октомври 10-а ирландска дивизия след силна артилерийска подготовка тръгва в атака, буквално смазва дружините на 14-и Македонски полк, разположени на позиции югозападно пред 13-и полк. Те не издържат на огъня и се оттеглят, прегазвайки буквално позициите на рилци. След като е превзето с. Еникьой, ударът поемат дружините на 13-и Рилски полк. Те не помръдват и въпреки загубите успяват да отблъснат противника. Артилерийската канонада продължава през целия ден. Позициите на предните дружини на полка са обгърнати от дим, прах и пепел, но те не ги напускат и подсилват отбраната на опасните места. Загубите са неимоверни!

В този миг резервът на полка контраатакува. Рилци вървят прави под преградния огън на 15 батареи на противника, с развято полково знаме, без да обръщат внимание на загубите, величествени и безстрашни. Противникът е смаян и обезкуражен при вида на тази контраатака, спира настъплението си пред позициите на полка, което дава възможност на първоешелонните дружини на двата наши полка да се организират за отбрана. Противникът се оттегля към с. Еникьой и се подготвя за отбрана.

Боят продължава цял ден, селото преминава от едни ръце в други, а 13-и Рилски полк е загубил почти една трета от редовия и половината от началническия си състав. И другите полкове на 7-а Рилска дивизия са претърпели големи загуби от огъня на многобройната артилерия на противника. Затова тя е изтеглена в района на гр. Серес за потягане.

За отбрана 13-и Рилски полк заема участъка на 54-ти пехотен полк в района на селата Баракли Джумая и Баракли, където престоява на позиции до пролетта на 1917 г., водейки откъслечни боеве на отделни направления. По-сериозно нападение е отблъснато с незначителни загуби на 2 юни на участъка Баракли – Спатово.

Полкът претърпява и организационни промени, като преминава към три-дружинен състав – една дружина от него отива в състава на новосформирания 84-ти пехотен полк. Впоследствие рилци отстъпват позицията си на този полк. На 7 септември 1917 г. командването на полка се поема от полковник Жечо Йовчев, а дотогавашният му командир Кръстю Киров поема командването на 1-ва бригада от 4-та Преславска дивизия. Полкът е изтеглен на втората линия позиции на Серското поле, където остава до 1918 г., водейки откъслечни боеве с противника при Баракли Джумая. Рилци стоят на позициите си до края на войната, но пробивът при Добро поле решава изхода от нея в полза на съглашенските войски. В изпълнение на клаузите на Солунското примирие българските войски се изтеглят от завладените територии, като оставят заложници. Рилци са превозени последователно в Дупница и Кюстендил, където на 7 октомври са посрещнати тържествено от населението. Там е извършена и демобилизацията на полка.

Войници от 13-и пехотен Рилски полк на позиция западно от с. Латрово пробват противогазови маски, 21 и 22 юни 1917 г.

През 1921 г. полкът е реформиран в дружина в състава на 7-и пехотен Рилски полк и след премахване на нъюските ограничителни клаузи през 1928 г. отново формира полкова организация.

През 1941 г. 13-и пехотен Рилски полк е мобилизиран и под командването на полковник Панчо Йосков е включен в 17-а пехотна Щипска дивизия, която е към 1-ви корпус. От 5 юли полкът влиза в състава на 7-а пехотна Рилска дивизия, която сменя 17-а дивизия и отбранява Халкидическия полуостров. След 9 септември 1944 г. полкът е включен в 11-а пехотна дивизия и взема участие в **заключителния етап на Втората световна война в Европа (1944–1945)**. Още на 11 септември една негова дружина заедно с 9-и пехотен полк участва в кръвопролитните боеве при Деве баир, като височината е превзета.

Към Куманово

В боевете от 20 до 25 октомври 1944 г. за овладяване на Страцинската позиция 13-и Рилски полк е придаден временно към 2-ра пехотна Тракийска дивизия. Противникът се отбранява упорито и успява да отблъсне няколко атаки. Българското командване взема решение за провеждане на обходни флангови атаки на позицията, за да бъде постепенно обхваната от двете страни, с което да се подпомогнат настъпващите фронтално части. С част от силите си 13-и полк атакува успешно противника по фланга в района на Котляне. Извършен е и парашутен десант и в атака е изпратена Парашутната дружина, която с небивал устрем, без да обръща внимание на загубите, успява да завземе височината и да осигури овладяването на цялата позиция от българските полкове. С останалата част от силите си полкът води бой с укрепилите се хитлеристки сили западно от Чифте хан. Немците изтеглят всичките си сили от Страцинската позиция към мощния отбранителен рубеж, оборудван по западния бряг на рекичката Пчиня.

Командването на Първа армия въвежда в сражението 11-а пехотна дивизия и 13-и полк се връща в нейния състав. Боевете продължават няколко дни. С особена острота се водят в района на височина Веля глава, атакувана от рилци. В тяхна помощ удари нанасят 2-ра въздушна ескадрила, почти цялата артилерия на дивизията и разположената в този район артилерия на Първа армия. Съпротивата на немците е сломена, височината е превзета и българските части овладяват моста на р. Пчиня, като по този начин осигуряват преодоляването ѝ от българските войски. На 1 ноември рилци форсират Пчиня. Отбранителният рубеж е пробит, противникът е отблъснат от подстъпите към Овче поле и Куманово, а българските войски излизат на оперативен простор. Полкът от 7 до 10 ноември участва в боевете за Куманово. Градът е превзет и дружините на 13-и Рилски полк преследват противника до гр. Прешево.

През **втората фаза от участието на България във войната** на страната на антифашистката коалиция 11-а пехотна дивизия, в чийто състав е 13-и пехотен полк, под командването на генерал-майор Доцев действа в състава на новосформираната Първа българска армия. Към 19 декември 13-и Рилски полк достига с. Рума, след което в състава на дивизията участва в Сремската операция на Първа българска армия. Води боеве при селата Чаковци и Негованци. На 31 декември през новогодишната нощ преминава р. Дунав при Илок, а после и при Бездан – Батина.

В гравските боеве дивизията организира за отбрана поверената ѝ полоса за презграждане на направление Мословина – Вайсло – Печ. За отбрана 13-и Рилски полк заема левия бряг на р. Драва – от Драва стара до Лейти. На 6 март 1945 г. противникът започва да прехвърля войски на северния бряг на Драва. Дружините на 41-ви и 13-и полк удържат позициите си и дори провеждат контраатака с част от силите на 13-и полк в района на с. Кишинчи и чифлика Попа. На 16 март рано сутринта хитлеристите прехвърлят нови сили през реката и успяват да създадат предимство на северния ѝ бряг. Срещу предимството са хвърлени 13-и Рилски и 42-ри пехотен полк. Рилци атакуват устремно и с цената на значителни жертви съвместно с 42-ри полк изтласкват противника от предимството и го отхвърлят на южния бряг. Целостта на отбраната по р. Драва е възстановена.

През април 13-и полк участва в започналото южно от р. Драва пролетно настъпление на Първа българска армия. От 9 до 20 април е в резерв на 4-ти корпус в Ердечиконя, а на 21 април през нощта рилци преминават Драва при Сонве, където сменят на позициите му 29-и пехотен Ямболски полк. Те веднага настъпват, разгромяват противниковата отбрана по десния бряг на Драва и на 23 април освобождават с. Бугаковац. На 27 април рилци освобождават селата Ага и Диелка, продължават настъплението си и стигат до линията с. Ледине – с. Молве, където са сменени от 30-и пехотен полк.

Полкът остава на достигнатата линия, за да изчака изоставащите югославски части, но през нощта изненадващо е атакуван от немците. Той отблъсква атаката и преминава в преследване на противника. С част от силите си съдейства на югославските части за освобождаването на с. Стари Градац. Сломява съпротивата на противника при с. Шашнато поле и впоследствие го атакува в района на с. Джуретина. Боят е кратък, но ожесточен и селото е освободено. До края на месеца рилци продължават да преследват противника, смазвайки отделни съпротивителни възли, и в началото на май достигат линията с. Караш – с. Тренче, където полкът е сменен и на 2 май е прехвърлен при Визвар на север от р. Драва.

Тринадесети пехотен Рилски полк преминава р. Дунав

Полкът се разполага в района на елата Радомжанци и Гедеровци, участва в преследването на противника към Долна Лентава, Мурска Субота, Радкенсбург и на 11 май 1945 г. достига Горсдорф, Австрия, където дочаква края на войната. По бойните полета на Втората световна война полкът дава 344 убити свои верни синове.

Така завършва бойният път на прославения 13-и пехотен Рилски полк – един от „железните“ полкове на България.

В следвоенния период полкът е разформиран до мирновременния си състав. През 1949 г. 27-и пехотен гвардейски полк с министерска Заповед № 830 е преименуван на 13-и пехотен гвардейски полк, преместен е от Пазарджик в Кюстендил и е включен в състава на 7-а пехотна дивизия. През май 1950 г. 13-и пехотен гвардейски полк е преименуван на 13-и стрелкови полк. През 1951 г. е разформиран и от състава му в Кюстендил е формиран 76-и стрелкови полк, който е разформиран при реформите в края на 80-те години на миналия век.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН МАКЕДОНСКИ ПОЛК

Формиран е в Рагомир на 19 януари 1889 г. от 2-ра и 3-та дружина на 13-и пехотен Рилски полк с щаб в София. На 19 октомври 1891 г. княз Фердинанд I дарява формени знамена на двете дружини. През 1904 г. полкът е прехвърлен в Дупница.

По време на **Първата балканска война (1912–1913)** 14-и полк е в състава на 2-ра бригада на 7-а Рилска дивизия (заедно с 22-ри пехотен Тракийски полк). Командир на полка е полковник Васил Михайлов. С обявяването на войната на 5 октомври 1912 г. рано сутринта полкът в състава на бригадата преминава с бой турската граница при поста Дамянци и на 6 октомври освобождава Торил и Царево село (гн. Делчево). Води боеве при с. Стамир. На 7 октомври заема вр. Чавките, с. Сталица и кота 1203. На 9 октомври се бие срещу турските части при с. Виница, подпомагайки 1-ва Рилска бригада за Кочани.

Двата полка – 22-ри полк 14-и Македонски, настъпват на юг, освобождават Пехчево и Берово и излизат в тил на турските войски, отбраняващи Кресненското дефиле. Създава се благоприятна възможност за разгромяване на турските войски там. От север атакува 3-та бригада на дивизията, а от юг настъпват двете дружини на 14-и Македонски полк в опит да затворят изхода от дефиленето. Турският Струмски корпус и 16-а низамска дивизия са принудени да се оттеглят.

Частите на 7-а Рилска дивизия са спрени по искане на сръбското командване, но след отстраняване на недоразумението по заповед на българското командване 14-и полк възобновява настъплението. На 17 и 19 октомври води сражения за вр. Керезли и с. Градец, освобождава с. Редовине. На 22 октомври достига с. Игралище, Петричко. В следващите дни преминава Рупелското дефиле, Демир Хисар, Кукушкото поле и се установява край с. Морарци, Кукушко.

След освобождаването на Демир Хисар генерал Тодоров насочва 7-а дивизия в ускорен марш към Солун. На 26 октомври с част от силите си 14-и Македонски полк съдейства на 3-та бригада за овладяване на с. Айватово, отбранявано от четири турски табора. Българските дружини атакуват устремно, противникът не издържа и се оттегля. Цялата 7-а Рилска дивизия е пред вратите на Солун, но

Офицери от 14-и пехотен Македонски полк в Солун, 1913 г.

градът вече е предаден без бой от турците срещу огромен откуп от страна на гръцката армия. Дивизията остава в полето на два километра от Солун и се окопава на този рубеж. Една от дружините на Македонския полк влиза в Солун като почетна свита на князете Борис и Кирил.

Съгласно плановете на българското командване 7-а Рилска дивизия е включена в състава на новосформираната Четвърта армия за водене на бойни действия на Галиполския полуостров, а 14-и Македонски полк остава в Македония и поема гарнизонната служба в Сухо, Лагадина, Нигрита, Кукуш и Сяр. Неговата 3-та дружина с командир подполковник Лазаров остава като гарнизон в Солун.

През следващите месеци 14-и Македонски полк изпълнява гарнизонната си служба. С нарастване на заплахата от война с доскорошните съюзници на България от 12 май влиза в подчинение на 8-а Тунджанска дивизия, която отговаря за участъка източно от р. Галик.

Втората балканска война (1913 г.) започва много по-рано за една от дружините на полка. Оставената като гарнизон в Солун 3-та пехотна дружина с командир подполковник Велизар Лазаров е трън в очите на гръците и те са принудени да държат в града почти цялата си 2-ра пехотна дивизия.

Със започването на бойните действия предлагат на командира на дружината да се предаде, но той отказва. Гърците взривяват пълните с експлозиви тунелите, прокопани под казармите на българските войници, но и това не помага. Докарана е и артилерия, която с право мерене методично започва да разрушава сградите, отбранявани от българите. Два пехотни полка от 2-ра гръцка дивизия ги атакуват. Боят е ожесточен и кръвопролитен. Гърците са смаяни и обезкуражени от героизма на българите.

Останала с минимален състав, дружината се предава. Българските войници като пленници, без вода, храна и медицински грижи, са изпратени на о. Трикери. Мнозина намират смъртта си от раните, от възникналия на кораба тиф или са били хвърляни в морето от охраняващите ги гръцки войници. Десетки загиват през дългите месеци, прекарани в пленническия лагер, преди завръщането им в България. Останалите дружини на полка под командването на новия им командир подполковник Емануил Ангелов, в състава на 8-а пехотна дивизия, в средата на май са прехвърлени в района на Щип и в началото на юни са върнати отново в Рилската дивизия при предислоцирането ѝ на Македонския фронт.

Седма Рилска дивизия е на направлението на главния удар – срещу от-

На Султан тепе, 1913 г.

починалите и боеспособни сръбски войски, оборудвали приграничните височини и Злетовската река за устойчива отбрана, със задача да овладее височините по западния бряг на реката. В маневрената част на дивизията е 14-и Македонски полк. Уморените полкове на дивизията, включително част от дружините на 14-и полк, атакуват успешно и въпреки упоритата съпротива на сърбите успяват да овладеят вис. Дренак и кота 650, където провалят няколко опита на сърбите да си върнат контрола над височината.

На 18 юни по заповед от правителството настъплението е спряно. Сърбите се възползват от това и събрали значителни сили, преминават в контранастъпление, сковават центъра на Рилската дивизия пред кота 550 и настъпват със силите на два полка в междината между Дренак и кота 550. Една дружина от 14-и полк от състава на маневрената група, с подкрепата на дружини от Приморския полк и пристигнали артилерийски батареи, успява да спре нахлулите в междината сръбски пехотни и кавалерийски части, нанасяйки им големи загуби. Командирът на дивизията е принуден да изведе частите на левия бряг на Злетовската река.

Група герои от 14-и пехотен Македонски полк, наградени с орден „За храброст“

На 19 юни 14-и Македонски полк се разполага на позиции южно от с. Върбица. Вдясно от него се отбранява 26-и Пернишки полк, а вляво – 22-ри Тракийски полк. На 20 юни сутринта сърбите преминават р. Злетовска и атакуват с големи сили позициите на полка. Боят продължава до края на деня и на мръкване сърбите се оттеглят към реката. На 21 юни в 5 часа сутринта те атакуват отново и към 8 часа полкът заедно със съседните полкове отстъпва от позициите си. Сърбите не предприемат преследване.

По-късно се получава заповед да се отстъпи на рубежа Райчани – Соколарци, югозападно от Кочани. Набързо оборудвани за отбрана, частите на Рилската дивизия и опълчението не успяват да задържат новите си позиции и под натиска на превъзхождащите сили на противника се оттеглят на Калиманското плато, водейки боеве при Пресека, кота 1152, Доленци и Бизиково. Четиринадесети полк се бие при Камениста чука, с. Каменица, вис. Лешка, махала Габрово. На позициите при Калиманци Македонският полк и останалите полкове от централната групировка на Четвърта армия успяват да спрат настъплението на сърбите и да предотвратят съединяването им с гръцката армия. Войната обаче е загубена и след сключването на Букурещкия мир 14-и пехотен Македонски полк се завръща в Радомир, демобилизиран е, след което е преместен на гарнизон в Горна Джумая, където го сваща Първата световна война.

За участие в **Първата световна война (1915–1918)** 14-и пехотен Македонски полк е мобилизиран през септември 1915 г. и под командването на полковник Тодор Комсиев е включен в състава на 2-ра пехотна бригада от 7-а пехотна Рилска дивизия. През 1915 г. той участва в овладяването на Калиманското поле и Чеган планина, височините при станция Удово, селата Пирава, Терзели, Калково, води боеве при селата Каяли, Мемишли, Орманлий, Злешево, Висок камък и Фурка, намиращи се по долното течение на р. Вардар на македонска територия.

Церемониален марш на 14-и пехотен Македонски полк, Удово, 15 януари 1916 г.

Незабравим ще остане в паметта на поколенията боят за вр. Голаш, отбраняван от 4-та дружина на 14-и полк в края на октомври.

Върхът се намира западно от шосето Струмица – Дойран, до с. Костурино на бившата българо-сръбска граница, на фланга на Дойранската позиция. След силна артилерийска подготовка плътни вериги зуаби от френската дивизия, възползвайки се от гъстата мъгла, се доближават почти до предните позиции на дружината. Те нахлуват в предните окопи, избивайки почти напълно защитниците. В този критичен момент дружината, водена от своя командир майор Минчев, контраатакува. Противникът обръща гръб, но след като се съвзема, отново настъпва. Българи и зуаби се вкопчват в ръкопашен бой, като пощада няма за никого. Зуавите не издържат и отстъпват. В боя пада убит и командирът на българската дружина.

Съгласенските войски отстъпват на юг, преследвани по петите от българските полкове. Към края на декември рилските полкове достигат границата и се оборудват за отбрана. На позиции на Беласица планина е 14-и Македонски полк.

Щурмови групи от 14-и пехотен Македонски полк на обучение северно от Еникьой, 5 септември 1917 г.

През първите месеци от 1916 г. героичните воители укрепват позициите си на Беласица и не позволяват на врага да проникне на българска земя. Заедно с другите полкове на 7-а Рилска дивизия 14-и пехотен Македонски полк е пренасочен от Вардарското на струмското направление, където оборудва за отбрана позиции на Чепели балкан и дочаква пролетта на 1916 г.

През лятото и есента на 1916 г. 14-и Македонски полк участва в настъпление на войските на Втора армия към р. Струма, като целта е отхвърляне на съгласенските войски на западния бряг на реката, съкращаване на фронта и подкрепа на отбраната на главната Дойранска позиция.

В 22,30 ч. на 18 август 7-а пехотна Рилска дивизия започва настъплението си от Рупелското дефиле, а в 23 ч. преминава безпрепятствено гръцките постове. Нейната 2-ра бригада, с 14-и Македонски полк в състава си, настъпва към гр. Сяр. Съпротивата, която срещат, е незначителна. Полковете на бригадата прекосват Серското поле и до началото на септември достигат гр. Сяр. В изпълнение на изискванията на германското командване македонските дружини не влизат в града, а заемат околностите му. Целта на Струмската операция е постигната, съглашенските войски са отхвърлени на западния бряг на р. Струма и частите на Втората армия заемат за отбрана позиции на левия бряг на реката.

В края на септември 1916 г. 14-и Македонски полк воюва при селата Еникьой, Долно и Горно Караджово. Той е усилен с 4-та дружина от 13-и Рилски полк. В продължение на два дни атакува неуспешно Долно Караджово, превърнато в укрепен район, опасан с бодлива тел, и отбранявано упорито от англичаните. От непрестанния артилерийски, картечен и пушечен огън полкът понася големи загуби и не успява да превземе селото. Англичаните изпреварват нашите войски в развърщането си, като стррупват големи сили около с. Орляк. Дружините на 14-и полк се окопават и подготвят за отбрана под огъня на противниковата артилерия, която има превъзходство на този участък от фронта, но времето не е достатъчно.

На 3 октомври противникът – 10-а ирландска дивизия, след силна артилерийска подготовка тръгва в атака, която буквално смазва дружините на 14-и Македонски полк, разположени на предните позиции. Ударът се поема от 13-и пехотен полк. Командването на 14-и полк успява да събере разпилените дружини и да ги върне в помощ на рилци. Отбраната е възстановена след успешна контраатака, противникът се оттегля към с. Еникьой и се подготвя за отбрана. В жестокия бой 14-и полк е загубил почти половината от състава си. Заедно с другите полкове на 7-а Рилска дивизия е изтеглен назад в района на гр. Серес за докомплектуване и потягане.

След кратка почивка полкът отново е изпратен на предната линия и оборудва позиции за отбрана при Баракли Джумая – в рамките на позиционната война там през този период, като води откъслечни боеве на отделни направления.

През април 1917 г. пехотните полкове претърпяват организационни промени, като от четирисдружинни стават тридружинни. Четвъртата пехотна дружина от полка е отделена за формиране на 84-ти пехотен полк, който е включен в състава на 1-ва бригада на дивизията. Минават месеци, Македонският полк е непрекъснато в смяна на позиции, усвоява нови форми за водене на бойни действия, развърща картечни подразделения в състава си, сменян е от позиции и извеждан в тила за почивка и фортификационни дейности.

През фаталния септември на 1918 г. в хода на офанзивата на съглашенските войски 14-и пехотен Македонски полк е прехвърлен като резерв на армията на Вардарското направление – в района югозападно от станция Удово. Отделни негови части са изпращани за подкрепа на усилията на отбраняващите се полкове. Пробивът на Добро поле е преломен във войната и българските войски започват настъпление. Четиринадесети полк се оттегля, водейки боеве при селата Конопище, Долно Башево и Чемерско. Той се завръща в Горна Джумая, където е демобилизиран.

Знамето на 14-и пехотен Македонски полк е наградено с възпоменателни медали за войните 1912–1913 и 1915–1918 г. В периода 1920–1928 г. полкът съществува като дружина. През 1928 г. отново се формира като полк. Макар и в изработените

документи през 1937 г. да има предвидено знаме за полка, до януари 1944 г. то все още не е връчено.

След влизането на страната ни във Втората световна война още през април 1941 г. полкът заминава за Струмица и Дойран, където до юни 1942 г. участва в действията за възстановяване на възвърнатите български земи в Македония. Командир на полка е полковник Любен Димов.

До април 1943 г. е в Прокупле, а от април до септември 1944 г. е на Халкидическия полуостров в района на с. Неа Триглия. Полкът взема участие в заключителния етап на Втората световна война в Европа. Началото на това участие е свързано с отбраната на южния изход на Рупелското дефиле.

С обявяването на война на фашистка Германия в състава на дивизията 14-и полк през октомври отново е върнат в района на Струмица и презгражда направиленето Струмица – Петрич, между планините Беласица и Огражден. Води бой с немски части при Ново Комаряне. Усилен с щурмова и бронеизстребителна дружина и подкрепян от 7-и дивизионен артилерийски полк, 14-и Македонски полк в края на октомври получава задача да овладее района на селата Байково и Ново село, където се отбраняват немски части. Врагът оказва упорита съпротива и командирът на полка е принуден да въведе в боя и резерва си – 1-ва пехотна дружина. Повторната атака се оказва успешна и дружините на 1 ноември овладяват с. Байково.

Хитлеристите се оттеглят за отбрана на рубежа вр. Кръста – вр. Китка. Дружините на полка атакуват безстрашно, но срещат упорита съпротива. Особено ожесточен е боят за вр. Китка, където българите показват чудеса от храброст. Българите сломяват съпротивата на врага, овладяват височините и продължават да настъпват към Ново село.

Укрепяване на позиция на 14-и пехотен Македонски полк

*Дружината на подполковник Христо Текелиев от 14-и пехотен Македонски полк
влиза в гр. Дойран, 1941 г.*

На 4 ноември дружините на 14-и Македонски полк и на 39-и Солунски полк дружно атакуват и успяват да овладеят Ново село. Полкът с част от силите си продължава да настъпва в направление към с. Сушица. Води бой с немски части за Марков рид, известен като Червените сипеи. Противникът е разбит и се оттегля от позициите си. Задачата е изпълнена. Направлението Струмица – Петрич е надеждно презградено за немските части от полковете на 7-а дивизия.

Четиринадесети Македонски полк остава в района на Струмица до 8 ноември, след което е изведен в района на Петрич, като така приключва бойният му път. В боевете той дава 80 убити. Впоследствие 14-и пехотен Македонски полк се завръща в Горна Джумая (дн. Благоевград).

В следвоенния период полкът търпи организационни промени. През 1946 г. неговата 2-ра дружина е преместена в Петрич и впоследствие участва във формирането на 3-та планинска стрелкова бригада. През септември 1950 г. полкът е преименуван на 23-ти стрелкови полк. При реформите през 1955 г. той е разформиран до мирновременния му състав. Част от полка е преместена в Симитли за формиране частите на 3-та мотострелкова дивизия, чиито щаб и щабни формирования са предислоцирани в казармите на 23-ти стрелкови полк в Горна Джумая.

ПЕТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЛОМСКИ ПОЛК

Формиран е във Видин през 1889 г. от 2-ра и 3-та дружина на 3-ти пехотен Бдински полк. Получава знамето на Берковска № 9 пеша дружина, връчено ѝ на 30 август 1881 г. Дружината като част от 3-ти пехотен Бдински полк участва в Сръбско-българската война – в боевете при Туряковци и Мека Црев, при заемането на Три уши, Пирот, Гнилен. Полкът е преместен на гарнизон в Белоградчик и става част от историята на града.

В състава на 1-ва бригада от 6-а пехотна Бдинска дивизия заедно с 3-ти пехотен Бдински полк полкът участва в **Първата балканска война (1912–1913)**. Той води боеве при Люлебургаз и на Чаталджанската позиция. Негов командир е полковник Теофан Хранов.

Постоянен лагер на 15-и пехотен Ломски полк при гр. Белоградчик, 1 август 1907 г.

С обявяването на мобилизацията полкът достига четиридружинен състав, като развърща една допълваща дружина и две дружини за 47-и пехотен полк. С влакови композиции е превозен до Ески Джумая (дн. Търговище), а впоследствие с пеши марш до 5 октомври достига крайния пункт – с. Еникьой (дн. с. Мрамор, Ямболско).

С получаването на заповедта за настъпление полкът до 9 октомври се изнася в изходния район при вис. 239. В Лозенградската операция 6-а пехотна Бдинска дивизия под командването на генерал-майор Православ Тенев е в резерв на Трета армия на генерал-лейтенант Радко Димитриев. Дивизията се изнася в направление към Люлебургаз, осигурявайки фланга на ударната групировка на армията, която

превзема Лозенград. Отделни части от дивизията, като нейната 2-ра бригада, участват епизодично в срещни боеве. Под командването на полковник Тодор Катранджиев 1-ва бригада настъпва в югоизточна посока от с. Карамза, без да срещне особена съпротива. На 30 октомври полкът достига фронтовата линия при Люлебургаз.

След превземането на Лозенград турските войски се оттеглят на укрепената линия Люлебургаз – Бунархисар, където се опитват да дадат генерално сражение на настъпващите български армии. Шеста дивизия е в първия ешелон на армията при пробива на укрепената линия. На 16 октомври 3-ти Бдински и 15-и Ломски полк атакуват устремно позициите на противника, разположени на височините над Люлебургаз. Ломци безстрашно настъпват под убийствения огън на турската артилерия. Турците се сражават отчаяно, но не издържат на удара и полковете на 2-ра бригада влизат в града. Ломци участват и в сраженията на 17 и 18 октомври, когато окончателно са разбити и обърнати в бягство Първа и Втора източна турска армия.

След кратка почивка 15-и Ломски полк при изключително тежки условия продължава да преследва бягащия противник в направлении Синекли – Аврен – Инджесъ. След като достига Анастасиевата стена, 6-а Бдинска дивизия преминава в подчинение на Първа армия на генерал-лейтенант Васил Кутинчев. След Синекли дивизията настъпва западно от Инджесъ и северозападно от Кадъкьой. На 28 октомври ломци са пред Чаталджанската укрепена линия и се подготвят за атака. До 2 ноември цялата 6-а дивизия стига до Чаталджанската позиция и заема хребета между железопътната станция и с. Езетин.

Лагер край Ерекли на 15-а пехотен Ломски полк

На 4 ноември над Чаталджанската позиция е паднала гъста мъгла. Петнадесети полк настъпва след полковете на 2-ра бригада, която атакува укрепление то „Хамидие 1“. Турската артилерия коси веригите на настъпващите полкове, загубите растат, но те успяват да завземат укреплението. В боя е въведен и 15-и Ломски полк със задача да атакува укрепленията „Санджак тепе“, „Махмудие“ и „Махмуд паша“. Въпреки урагания кръстосан огън от насрещните фортове и съседните „Каракол Нокта“ и „Хамидие 1“ ломци достигат до р. Сазлъ дере, наречена от българите „Долината на смъртта“ – заради огромните загуби, които претърпяват атакуващите полкове. Дружините на полка преминават реката, успяват да се изкачат на хребета и да овладеят укреплението „Отлук“, но силите им стигат дотам. Полкът губи половината от началническия състав и редовите войници. На следващия ден Ломският полк отново атакува, но поради силния неприятелски огън настъплението отново е спряно. Преустановено е и общото настъпление на българските войски: поради недостатъчна подготовка, липса на тежка артилерия и холерна епидемия.

Ломският полк се оттегля на позиции при с. Езетин, където води краткотрайни боеве с проникнали турски части. Ломци прекарват тежката зима в района на гр. Ерекли и с. Чифлик султан.

Войници от 15-и пехотен Ломски полк край Кавала

По време на втората атака на Чаталджанската позиция в средата на януари полкът е в резерв на дивизията, запълва празнини или подпомага действията на другите полкове. На 11 март 1913 г. 15-и полк е прехвърлен на позиции при чифлика Харачи и с. Чанта, като организира охраната на морския бряг източно от град Силиврия. От 11 до 13 март настъпва по посока към с. Сургюнкой и Чаталджа и успява да завземе височините югоизточно от дефилето. На 15 и 16 март води

ожесточени боеве на Арнауткьойските височини, където противникът се опитва да пробие обсадата. Въпреки превъзходството му ломци удържат позициите си до получаването на заповед за оттегляне. Последното дело на ломци е удържането на чифлика Хладина и Яйцевидната височина. На 25 април Ломският полк се отправя за с. Епиватос, където остава до 22 май 1913 г.

На 24 май 15-и Ломски полк започва изнасянето си към Южния фронт и до 5 юни достига Дедеагач, където е натоварен на кораби и превозен до Кавала. Следва пеши марш до Драма, превозване с железница до Демир Хисар и отново пеши марш до гр. Струмица, където полкът пристига на 16 юни. Започва нова война.

Във **Втората балканска война (1913 г.)** воюва при с. Долна махала, вис. Хисар, западно от р. Вардар, езерото Дусергус, на изток от Дойранското езеро, при р. Кузлу дере, в боевете при селата Бугинарци и Умляно, масива Бияз тепе, вр. Руен, с. Панчарево. Първоначално 6-а Бдинска дивизия е в резерв на Главната квартира, но отделни нейни части поради недостиг на сили се използват за изпълняване на внезапно възникнали задачи. Заедно с 35-и пехотен Врачански полк 15-и полк е в състава на 2-ра бригада на дивизията.

В решителната битка на Дойранската позиция при пробива на гърците на позицията на 3-та Балканска бригада тя получава задача да проведе контраатака в направление на Хисар и да възстанови отбраната.

На 23 юни без никаква артилерийска подкрепа (поради стръмните склонове на планината бригадата изпраща артилерията си в помощ на централната позиция), само с пушечен и картечен огън, след изнурителното изкачване по склоновете на планината ломци и врачани настъпват устремно и успяват да проникнат до вр. Хисар. Гърците, смаяни от устрема на нападението, изпращат свежи сили срещу тях, като отслабват натиска си в центъра на позицията, където се отбранява 3-та бригада от 3-та Балканска дивизия на полковник Каварналиев.

Отбраната е възстановена, Бдинската бригада заема позиции на десния фланг на Дойранската позиция, но не задълго. Гърците въвеждат в боя още две дивизии и положението на българите става критично. Те се оттеглят на позиции в района на Струмица. Петнадесети полк прикрива оттеглянето и води боеве в района на Богородица и Богданци с прехвърлилите се на левия бряг на р. Вардар гръцки войски. Ломци остават на позициите си до вечерта, водейки бой полуобкръжени, а през нощта се изтеглят на север на нови позиции.

Втора Бдинска бригада се оттегля към Беласица планина и към 24 юни достига р. Козлу дере. Тя отбранява прохода през Беласица при с. Орманлий, където са насочени главните сили на противника. Ломският полк отбранява позиция западно от шосето за Струмица.

На 25 юни три гръцки дивизии атакуват в гъсти вериги неудобните за отбрана позиции на 2-ра бригада. Срещу позициите на 15-и полк настъпва 5-а пехотна гръцка дивизия. Със силен пушечен и картечен огън тя е спряна. Но на левия фланг на позицията орделите в предишните боеве полкове от 3-та Балканска дивизия не успяват да удържат атаката на двете гръцки дивизии и започват да се оттеглят. Оттегля се и 2-ра Бдинска бригада. Като ариергард на дивизията 15-и пехотен полк на 27 юни води боеве в района на Амзали, Струмица и Редово, сдържа

настъплението на гърците и осигурява заемане от полковете на 6-а Бдинска дивизия на определените за отбрана участъци от Малешевската планина – северно от Пехчево и Берово.

Към 29 юни 15-и полк заема позиции на десния фланг на рубежа на дивизията от с. Будиначи до с. Митрошинци. Вляво от него се отбранява 35-и полк, а вдясно, на отсрещния бряг на р. Брегалница, са части от Четвърта армия. Позициите са оборудвани и удобни за отбрана. На 6 юли срещу бригадата в боен ред настъпва цяла гръцка дивизия, която е посрещната от българите с ураганен огън. Положението обаче на левия фланг става критично и командирът на бригадата иска помощ от съседите. Контраатаката на 1-ва Бдинска и 3-та Балканска бригада е неудържима и гърците побягват панически. Позицията е удържана, но тъй като е прекалено голяма и заета със значими междини от полковете на 6-а Бдинска дивизия, гърците използват нощта, за да се промъкнат през тях. Българите не издържат на фронталния и фланговия прострелен огън и започват да се оттеглят по посока на с. Панчарево.

Окопаване на 15-и пехотен Ломски полк

До 10 юли 15-и полк води упорити боеве за удържане на масива Бияз тепе и гори на 11 юли контраатакува към с. Панчарево, като успява да се вреже във веригите на гръцката войска и да ги обърне в бягство. Превъзходството на противника обаче е голямо и частите на 6-а дивизия се оттеглят на север, водейки сдържачи боеве. Гърците завземат и съседните масиви Заноба и Рухан, но не успяват да се съединят със сръбската армия в района на Царево село. Настъплението на гърци-

те с всеки изминал ден губи темпа си, войските са уморени от непрестанните боеве, а от север на помощ на обезсилената в досегашните боеве Втора армия започват да пристигат свежи сили от другите участъци на фронта.

Петнадесети пехотен Ломски полк участва в окончателното спиране на противника и в контраудара, проведен от Главното командване. На 15 юли той в състава на бригадата настъпва от югозапад в направление към Крастав връх и вр. Вигрен. До вечерта дружините на полка успяват да преодолеят дола пред върха, но са посрещнати от силен неприятелски огън. Гърците провеждат няколко контраатаки, отбити от дружините на Ломския полк. През нощта ломци правят опити да превземат върха, но не успяват. Гърците подвеждат свежи сили, успяват да загържат върха, но това не спасява гръцката армия. Настъплението на фланговете групировки на българската войска я заплашва с пълно обкръжаване. Стохиялната гръцка армия, затворена в Кресненското дефиле, е застрашена от пълен разгром. Прибързано сключеното примирие в Букурещ, без да се отчита този факт, спасява гръцката армия от позора и позрома. Ломският полк се прибира в гарнизона и свиwa бойното си знаме в очакване на по-добри времена. След две години родината отново призовава ломци под знамената за участие в Световната война.

В Първата световна война (1915–1918) под командването на полковник Атанас Ванцаров 15-и Ломски полк в състава на 3-та бригада на Бдинската дивизия през 1915 г. участва в боевете за Зайчарския укрепен лагер. Първа армия атакува сръбските войски на фронт от р. Тимок до вр. Стрешер. Първоначалната задача на полка е да овладее хребета Стойково бърдо, който е предмостие към укрепения лагер. Атаките на ломци към височините по хребета продължават 13 дни. Сърбите се сражават отчаяно, но не издържат и се оттеглят зад р. Тимок. На 13 октомври полкът влиза в Зайчар. Настъплението му продължава в две колони към гр. Болевац. На 19 и 20 октомври 15-и полк води героични боеве за височините при Планиница и Буково. На 20 октомври е превзет Буково – важен стратегически пункт. На следващия ден ломци влизат в Болевац и към 24 октомври са в Соко баня, след което се насочват към р. Морава. На 30 октомври полкът е в Прокупле, а на 4 ноември е превзет и Лебане. На 13 ноември 15-и Ломски полк е изведен в резерв на Главното командване. С развято знаме полкът минава старата сръбско-българска граница и влиза в гр. Трън, след което се насочва към Брезник, където заема запovedания му район.

В състава на бригадата 15-и полк е изведен на Южния фронт и прекарва зимата в Дупница. През пролетта на 1916 г. по долината на р. Струма заема район при моста Сали ага, където остава на лагер до лятото. През август е изпратен в района на Битоля, където през втората половина на месеца българските полкове в хода на Чеганската операция водят епични боеве по чукарите на Чеган с френски и сръбски войски, оборудвали височината за отбрана.

На 24 август дружините на 15-и Ломски полк и 52-ри пехотен полк атакуват вис. Чеган. Боят е ужасен по своята кръвопролитност. Склоновете са открити и се прострелват от всички посоки. Сърбите се съпротивляват ожесточено, поддържани от своята артилерия. Ломци атакуват под град от куршуми и с викове „ура“ изхвърлят противника от предните позиции. Паметните боеве продължават до 30 август, но височината остава в сръбски ръце. Героизмът на ломци в този бой ражда марша им „Ломци на Чеган“.

Полкът е сменен на позициите от 3-ти Бдински полк и е изпратен в с. Върбен за попълване и отдих. Загубите му са значителни, умората от многодневните боеве е страшна.

Пред землянките на 1/15-а дружина на Червената стена

На 15 септември след два 40-часови прехода полкът заема позиции при с. Арменохор и влиза в бой с френски войски. След ураганна артилерийска подготовка започва пеша атака на французите, отбита с големи загуби за тях от ломските дружини. Дванадесет френски атаки една след друга в продължение на две денонощия отразяват ломските герои. Французите са смаяни от съпротивата и героизма и се отказват да атакуват.

На 3 октомври ломци са на позиции при с. Лажец. Боевете започват още на следващия ден. Срещу позициите им настъпват два руски полка от „особената“ руска бригада, действаща в подкрепа на съглашенските войски на Битолския фронт. След ожесточена артилерийска подготовка на атаката на 4 октомври следобед осемнадесет руски вериги се насочват към позициите на Ломския полк. Той, макар и в намален състав от предишните боеве, се сражава героично и удържа позициите. Русите са обезкуражени от загубите. Следващите дни техните полкове се задоволяват с нощни атаки, отблъснати от българите. Те са сменени от 27-и Чепински полк. Осемнадесет дни продължават боевете при Арменохор. Там ломци удивяват врага със своята храброст, за което са отличени със заповед на главнокомандващия.

На 6 ноември Ломският полк е на позиции южно от с. Острец, а срещу него действат 63-ти и 64-ти италиански полк. Той ги удържа до 18 ноември, когато е

сменен и прехвърлен на нови позиции, които започват от с. Търнава, минават по хребета, наречен Червената стена, и достигат кота 1248. На тези позиции Ломският полк поема към безсмъртието си.

Землянки на 1/15-а дружина на Червената стена

Оределят в тримесечните непрекъснати боеве полк е изправен срещу обединените съглашенски сили. Боевете се водят с изключителна ожесточеност и при пълно превъзходство на артилерията на противника, която не пести снаряди. До края на 1916 г. само за месец и половина полкът загубва на Червената стена още 1277 души убити, ранени и безследно изчезнали. Останал с половината си състав, той упорито удържа позициите си.

В началото на 1917 г. позицията на полка е удължена от кота 2462 през Червената стена до с. Братин дол.

На 11 март 54 френски артилерийски батареи обстрелват ломци, като преорават всяка педя земя. Окопите се сриват върху главите на храбрите защитници. Въздухът се изпълва с трясъци, прах и пръст. Сякаш адът се е преселил на земята. Пет дни продължава адската артилерийска подготовка на противника. Планината Пелистер се тресе от експлозиите. На 15 март френските полкове тръгват в атака, смятайки, че е невъзможно на позициите да е останала жива душа. Но като сенки, почернели от дима и праха, ломци изскачат от укрытията и косят френските вериги. Атаките следват през целия ден. Полето се покрива с трупове на французи, но ломци удържат позицията. На следващия ден атаките продължават с нарастваща сила. Французите успяват да превземат вр. Шотка и Куполната височина, но силите им стигат дотам.

Битката за Червената стена, наречена „Македонската Шипка“, продължава до 20 март. Позициите преминават от едни ръце в други, но българите успяват да ги задържат, макар и с цената на свидни загуби. Окопители се от големите загуби и подвели свежи сили, на 26 март след триденна артилерийска канонада французите атакуват с големи сили и успяват да проникнат през първата позиция. Има опасност от пробив в отбраната на ломци.

Командирът на полка подполковник Стефан Илиев повежда лично резерва в контраатака, като се обръща към войниците с думите: „Момци, днес цяла България се обляга на нашите сили. Тя очаква от нас своята защита... Напред момци, Бог е с нас!... С вас съм и аз, вашият полкови командир. Напред!“.

Като луди се втурват войниците от резерва в контраатака, увличат след себе си отстъпващите и противникът е отхвърлен. Ранен е в ръката и плешката и полковият командир, но продължава да ръководи боя до възстановяване на отбраната, след което сам се оттегля за превръзка. Избухнал наблизко снаряд го ранява смъртоносно и го отнася в небитието. Посмъртно Стефан Илиев е произведен в чин „полковник“, а неговата смърт е отбелязана в заповеди по корпуса и дивизията.

Командването на полка се поема от подполковник Васил Шишков. Нищо не може да спре ломци след загубата на командира. Французите са смаяни от героизма на шепата български воители и отстъпват. Боевете за Червената стена продължават до май. Французите успяват да превземат височината, но пировата им победа е за кратко.

Офицерите от 1-ва дружина на 15-и пехотен Ломски полк на Ивановден, 1918 г.

На 18 май полковете на 6-а пехотна Бдинска дивизия след кратка, но мощна артилерийска подготовка, която изтрива френските окопи по хребета, тръгват в атака, за да си върнат станалата вече символична височина. Двата френски полка са буквално унищожени в стремителната атака, останалите живи от трите хиляди се предават в плен. Червената стена, „Македонската Шипка“, остава българска до края на войната. Две години ломци я бранят – нечуван подвиг и гордост. На Червената стена 15-и пехотен Ломски полк се покрива с безсмъртие.

След Солунското примирие от 29 септември 1918 г. полкът остава в заложничество. Парадокс! Победителите от Червената стена трябва да се предадат на победените. Французите не могат да повярват, приемат с почести заложниците. Полковник Васил Шишков организира спасяване на знамето. През нощта на 3 срещу 4 октомври той и командирът на 1-ва дружина подполковник Христо Младенов го скриват в сандъче и го заравяват. За да заблудят французите, извършват демонстративно изгаряне, но в калъфа знаме няма. На 4 октомври 1918 г. полкът се предава на французите в гр. Скопие.

След като преминават протоколните проверки в полка, командирът му изпраща капитан Петко Капитанов и поручик Страхил Митев, които изравят сандъчето със знамето и му го предават.

През следващите месеци на пленничеството в лагера „Гросети“ до гр. Лерин офицерите и фелдфебел Доно Велков носят поред полковата светиня и на 6 февруари 1919 г. при посещението му в лагера я предават на полковник Йосиф Петров. Той се възползва от това, че е свързка при френското Главно командване в Солун, и успява да го предаде на началника на щаба на 10-а дивизия в гр. Гюмюрджина полковник Вълков. Който пък предава знамето в Министерството на войната. То е връчено отново на полка от министъра на войната генерал Иван Вълков на 30 октомври 1936 г. във Враца, по време на честването на бойния празник на полка.

По силата на Ньойския договор полкът след завръщането му от пленничество е сведен до дружина от състава на 6-и пехотен Бдински полк. Дружината първоначално е дислоцирана в Плевен, но през 1928 г. е преместена във Враца. През 1938 г. тя отново е развърната в полк от състава на 6-а пехотна Бдинска дивизия, с дислокация в Белоградчик. През 1941–1942 и 1944 г. 15-и пехотен Ломски полк е в състава на окупационните части и е на гарнизон в Битоля, Крушевац, Лесковац, Бяла паланка и Прокупле. Макар и в изработените през 1937 г. документи да има предвидено знаме за полка, до януари 1944 г. то все още не е връчено.

Показвайки чудеса от храброст, 15-и Ломски полк участва в първия етап на заключителния период на **Втората световна война в Европа (1944–1945)** – като част от 6-а пехотна Бдинска дивизия. Негов командир е подполковник Найден Шушулов. В началото на октомври 1944 г. полкът получава задача да настъпни в посока към Бабушница и Бяла паланка и да унищожи противника в района на Сливовик, отм. 822, Коритница.

Петнадесети пехотен Ломски полк към Подуево

На 10 октомври 1944 г. 15-и полк в първия ешелон на Бдинската дивизия атакува кота 708, отбранявана упорито от немците. С устремна атака тя е превзета от ломци. Настъплението продължава, дружините превземат Горна и Долна Коритница и участват в превземането на Бяла паланка и Ново село. От 13 до 15 октомври ломци водят боеве в околностите на гр. Ниш.

Полкът продължава настъплението си по време на Косовската операция на армията, взема активно участие в освобождаването на Подуевското поле, превзема гр. Подуево.

Впоследствие 15-и полк е в състава на групировката, настъпваща на главното направление към Прищина. Той при тежки условия настъпва през Копанник планина, водейки боеве с отбраняващите се немски части.

Полкът участва на 30 октомври в отразяването на мощния контраудар на немците при Куршумлия, след което е изведен в резерв на дивизията. На 18 ноември той е изпратен да смени на позициите му 1-ви армейски попълващ полк, който вече води тежки боеве с противника. Ломци атакуват от движение, немците не издържат на удара и се оттеглят от вис. 1283. Полкът продължава настъплението, овладява вис. 1257 и хребета северно от с. Баре. Това е последният бой на прославения 15-и пехотен Ломски полк, покрил се с неувяхваща слава във войните, не загубил нито една битка, безсмъртният полк от Червената стена. На 25 ноември достига линията Маджари – Майдан, където приключва бойният му път. В боевете полкът дава 103 убити.

На 28 ноември командването на полка е поето от полковник Иван Кехайов и той започва да се изтегля към България. На 10 декември влиза тържествено в

Патнадесети пехотен Ломски полк на Копанник

Белоградчик. От 11 до 20 декември е извършена неговата демобилизация и през февруари 1945 г. 15-и пехотен Ломски полк е разформиран.

Знамето на полка е наградено с „Възпоменателна металическа гривна“ за спасяване през 1923 г., а спасителите му получават „Знак за спасяване на знаме“. То е наградено и с възпоменателни медали за войните от 1912–1913 и 1915–1918 г.

ШЕСТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЛОВЧАНСКИ ПОЛК

Формиран е през 1889 г. от 2-ра и 3-та дружина на 4-ти пехотен Плевенски полк, които са били съответно 10-а Севлие夫ска и 11-а Ловчанска дружина, участвали в Сръбско-българската война в боевете при Трън, Драгоман, Цариброд и Пирот. Отделя се от 4-ти полк на 21 март 1889 г. и се установява на гарнизон в Орхание (дн. Ботевград).

Офицери и войници от 16-и пехотен Ловчански полк, 1902 г.

Воюва в **Първата балканска война (1912–1913)** в състава на 1-ва бригада на 10-а Сборна дивизия, заедно с 25-и пехотен Драгомански полк. Полкът под командването на полковник Антон Кусев извършва пеши марш до София, след което с влакови композиции е извозен до Ямбол и заема заповядания му район при с. Читалово. С обявяването на войната 16-и Ловчански полк настъпва в направление към вр. Скрипка, завзема върховете Скрипка и Бегаля, като прогонва турските постове. Бригадата продължава настъплението си на турска територия и завзема района до Черкезкьой.

На 9 октомври предните части на бригадата срещат частите на настъпващия срещу тях Одрински корпус при с. Кайна. С вихрена атака 16-и Ловчански полк

разпръсва от движение предния турски табор и дружините се вкопчват в бой с основните сили на 11-а низамска дивизия. Натискът на турците срещу левия фланг на полка се засилва. Провеждат контраатака след контраатака, но турците продължават да напредват. На помощ пристига 41-ви пехотен полк от 3-та Балканска дивизия и с дружините усилия на двата полка противникът е спрян. Срещният бой се ожесточава. Турското командване въвежда в боя 1-ва сборна редифска дивизия, която нанася удар в направление към с. Кара Юсуф, опитвайки се да се вклини в образувалата се междина между Ловчанския и Драгоманския полк. Две роти се вдигат във вихрена контраатака и спират промъкналите се турски части. В контраатаката се включва и една дружина от 38-и полк на 1-ва Софийска дивизия, настъпващ североизточно от 16-и полк. Боевете при Кайна продължават две денонощия. Одринският турски корпус е спрян и върнат, като той се оттегля към Одрин. С този си успех ловчанци осигуряват надеждно фланга на настъпващата към Лозенград главна групировка. В превземането на Лозенград участва и една рота от 16-и полк.

От 16 до 18 октомври са боевете при Люлебургаз – Бунархисар. Първа и Трета българска армия срещат контраатакуващите дивизии на Втора източна турска армия.

Полковете на 10-а дивизия се вкопчват в срещен бой с настъпващите части на 12-а низамска турска дивизия при р. Караагач дере, южно от Люлебургаз. За атака 16-и и 25-и полк се развърщат и под звуците на националния химн и с развети знамена преодоляват реката и атакуват устремно и неудържимо. Турците не издържат на удара и се оттеглят. Ломският полк продължава напред, превзема гарата на Люлебургаз, завладява цял влак с боеприпаси и провизии и стига до р. Еркене.

Турците безредно отстъпват и ловчанци продължават да преследват противника в колони до р. Чамурлур дере. На 24 октомври полкът заема височината източно от с. Каристран. Пред неговите дружини е Чаталджанската укрепена линия.

При гр. Чаталджа – 12-а рота от 16-и пехотен Ловчански полк

В двудневните боеве за превземането на Чаталджанската позиция активно участие взема 16-и полк. Те са неуспешни за нашите войски поради недостатъчна организация и недостиг на сили. Настъплението на българските войски е спряно. Следва примирие. Ловчанският полк се окопава на заетите позиции, участва на 5 февруари 1913 г. в отразяването на опитите на турците да разкъсат обсадата. Боевете продължават до 21 март, когато е ликвидиран опитът на 1-ви и 2-ри низамски корпус да пробият отбраната и е възстановена отбраната на Първа армия. Одрин пада, но ловчанци ги очаква война с досегашните съюзници. Първа пехотна бригада с 16-и Ловчански полк е изпратена на Солунското направление – в състава на Втора армия.

Във Втората балканска война (1913 г.) 16-и пехотен Ловчански полк води боеве при селата Клепе и Лахна, р. Струма, с. Ветрен, Рупелското дефиле, Ченгене Калеси, вр. Руен, с. Горна Струмица.

Оперативното развързване на българските войски на гръцкия фронт е затруднено поради големите разстояния, които трябва да изминат, и те са изпреварени от гръците. Към 15 юни бригадата (16-и Ловчански и 25-и Драгомански полк) под командването на полковник Васил Петев е в района на Негован и Коприва. На 17 юни в изпълнение на заповедта на командващия армията генерал-лейтенант Никола Иванов бригадата настъпва и заема рубежа южно от Караджакьой, преграждайки основното направление от Солун към Серес. Ловчанци са на позиция в района на с. Клепе, а срещу тях противникът съсредоточава три пехотни дивизии. На 19 юни гръците настъпват с големи сили, но са отблъснати от пушечния и картечния огън на нашите полкове.

Като се отчита невъзможността да се задържи позицията поради прекалено голямата ѝ широчина и недостига на сили, през нощта бригадата бива изтеглена на главната позиция по гребена на Круша планина – при с. Лахна. Закъснява се с развързването си и усиленията, изпратени в подкрепа на бригадата. Ударът на гръцките дивизии на следващия ден отново е посрещнат от изморените войници на двата полка. Настъплението е отблъснато от ловчанци и драгоманци и до вечерта на 20 юни позицията е удържана.

На следващия ден гръците въвеждат свежи сили в боя. От ураганния огън на тяхната артилерия редиците на ловчанци редяят. Българската артилерия е подавена и не може да окаже поддръжка на пехотата. Но ловчанци успяват да отблъснат настъплението на превъзхождащия противник, като му нанасят големи загуби. Следобед положението става критично. Не го спасява и контраатаката на пристигналия 7-и допълващ полк и на двете дружини от Драмската бригада, проведена на левия фланг на позицията. Редиците на драгоманци и ловчанци редяят и войниците започват да напускат позицията. Българските полкове отстъпват и се скупчват около моста на р. Струма в района на Орляк, където се прехвърлят на отсрещния бряг и се подготвят за нова отбрана на изхода на Рупелския пролом. Ловчанският полк заедно с 32-ри Загорски полк е отново на първата позиция на десния фланг на бригадата.

Една българска бригада с половината си състав от 4500 души, поддържа на само от четири батареи, в боя при Лахна успява да задържи атаката на три гръцки дивизии, давайки възможност на войските на Втора армия да се регрупират на по-изгодни позиции.

Загубите на полка от непрекъснатите боеве са значителни. Критичен е броят на командния състав. Холерата продължава да ги мъчи. Войниците са уморени и гладни, неспали с дни. Несвикнали на отстъпление, те трудно понасят загубите и непрекъснатото оттегляне от завлажените преди това земи, духът им се понижава непрекъснато. Попълненията, които са основно от местното население, най-често не са добре подготвени и се разбягват по селата. А невоювалата в предишната война гръцка армия, отпочинала и снабдена с всичко необходимо, продължава да настъпва.

Срещу рупелската групировка български войски са хвърлени три дивизии от източната групировка на гръцката армия. Командирът на 3-та дивизия и щабът му очакват главния удар на гърците да бъде по левия бряг на реката в направление Демир Хисар – Рупел, но там гърците се задоволяват само с демонстративни действия и хвърлят основните сили и цялата си артилерия там, където се отбраняват само три оредели в предишните боеве пехотни полка, сред които и 16-и Ловчански, подкрепяни единствено от две артилерийски батареи.

Настъплението на гърците започва на 26 юни. Срещу позициите на полка настъпва тяхна пехотна дивизия, но първите атаки са отбити. Ловчанци са положени и на артилерийски обстрел от двете гръцки батареи, заели позиции на височина на Беласица планина, западно от тях, които не им дават да си покажат главите от окопите. Нашата артилерия, разположена предимно на другия бряг на реката, не успява да окаже помощ на полковете, отбраняващи десния участък.

Настъплението на противника продължава и на следващия ден. През нощта гърците успяват да развърнат цялата си закъсняла поради пресечената местност артилерия, която стоварва огъня си върху българските позиции. Гърците атакуват яростно. Срещу ловчанци са насочени два гръцки полка, трети се опитва да обходи позицията им от запад и да излезе в тила им. Води се бой на живот и смърт, но надмощието на противника в пехота и особено в артилерия е убийствено. След опасността от обхващане на десния фланг на позицията полковете, отбраняващи се на първата позиция, започват да се оттеглят. Ловчанският полк се оттегля през Рупелското дефиле на нови позиции на десния бряг на р. Струма, по масива Ченгене Калеси, на изхода на Кресненското дефиле. Гърците овладяват Рупелския пролом и се озовават в Петричкото поле, водейки бой с оставените ариергарди от българските полкове.

На 4 юли започва общото настъпление на гръцката и сръбската армия. Като изтеглят последователно войските си през планините, на 7 юли главните сили на гръцката централна група под командването на краля се озовават пред позициите на българите на южния изход на Кресненското дефиле. Още същия ден две гръцки дивизии настъпват срещу позициите на полковете от 1-ва пехотна бригада, отбраняващи се на десния участък от р. Струма. Срещу 16-и полк са основните сили на 4-та пехотна гръцка дивизия, които се опитват да обхванат от запад позициите на вр. Росален и на масива Ченгене Калеси. Оставени без артилерия, ловчанци се сражават упорито, но силите са неравни. На западния край на отбраната, в полосата на 6-а Бдинска дивизия, положението също става неудържимо и българските полкове започват да се оттеглят, водейки боеве на редица последователни рубежи. Ловчанци се сражават на 8 и 9 юли при вр. Руен, на 10 юли – при Горна Струмица и Розен, на 13 юли – при с. Моровци.

Към 14 юли гръцката армия достига линията Бияз тепе, вр. Рухан, Церово,

кота 1378, югоизточно от Горна Джумая. Гърците овладяват кота, Церово и Горна Джумая, но силите им стигат дотам. Те са спрени на височините северно от града. Осем гръцки дивизии са натъпкани в Кресненското дефиле. Но на помощ на Втора армия започват да пристигат свежи части от северозападния фронт, които почти не са участвали в боевете. Те съживяват бойния дух на отпадналите войници на Втора армия и пред гърците започва да се издига непреодолима сила. Главното командване на българската войска подвежда свежи части от северните армии и подготвя контраудар.

За гръцката армия предстои най-страшното изпитание през двете войни. Убедени в своята сила и не вярвайки, че Българската войска е готова за мащабни и активни бойни действия, гръцките генерали се надяват да изчакат края на войната на този рубеж, който да стане новата граница между двете държави. Но българските генерали не мислят така.

На 17 юли 16-и полк участва в окончателното спиране на противника и в провеждането на решителния контраудар срещу гръцката армия, като настъпва в състава на бригадата по десния бряг на Струма, водейки тежки боеве при махала Лешка. Настъплението на западната групировка на Втора армия е спряно, но тя задържа срещу себе си значителни гръцки сили. Гръцките войски се опасяват да не бъдат обкръжени и отстъпват на юг към Кресненското дефиле, но пътят им е блокиран от настъпващите части от десния фланг на контраударната групировка на българите. Стохиялната гръцка войска е почти обградена в дефилето и очаква своята нерадостна участ. Подписаното примирие спасява гръцката армия от пълен разгром.

Реч на генерал Жеков пред 16-и пехотен Ловчански полк, Нови пазар, август 1916 г.

Ловчанци се прибират в казармите в очакване на по-добри времена. След две години отново са призовани под знамената. Започва Световната война.

С включването на България в **Първата световна война (1915–1918)** полкът е в състава на 1-ва пехотна Софийска дивизия. Негов командир е полковник Йордан Иванов. Със започването на действията през 1915 г. 16-и полк води ожесточени боеве при върховете Градище, Мучи баба, котла 834, Збежище, Виглич планина, масива Турско ливаде, Ново село и Въргодинци. Водени от своя командир, ловчанци продължават настъплението си в Моравско, участват в сраженията при Новакова чука, Росомачки връх (увечковечени в картина на Никола Пюдженов) и в полето на Лесковац. Дружините от полка стигат до околностите на Прищина, който е главният град на Косово. Сръбската армия е пред пълен разгром. Първа пехотна дивизия е изведена в резерв на Главната квартира и на 11 февруари 1916 г. започва извозването ѝ към Добруджа, където остава в подчинение на Трета армия. Румъния влиза във войната на страната на Антантата и пред Българската армия се открива нов фронт – Добруджанският.

Войната с Румъния е обявена на 1 септември 1916 г. и 2-ра бригада (16-и и 25-и полк) получава задача да настъпни в направление към Ак Кадънлар (дн. Дулово) и да завладее града.

Без да срещне съпротива от румънски войски, 16-и пехотен полк преминава границата и стига до града, където се окопава и подготвя за отбрана. Полкът е включен в 1-ва Конна дивизия на генерал-майор Иван Колев. Започва победният марш на ловчанци в състава на Конната дивизия в Добруджа. Той участва в паметните боеве за гр. Добрич. Три дни се сражава с превъзхождащи го румънски и сръбски части. Без да дочака заповед от Щаба на армията, генерал Колев взема решение да насочи Конната дивизия и приданите две дружини от 16-и полк към града. В късния следобед на 7 септември Конната дивизия нанася мощен флангов удар върху сърбо-хърватската дивизия при с. Голямо Чамурлий (дн. Смолница), която се оттегля в пълен безпорядък на север. Двете дружини на 16-и полк атакуват под звуците на „Шуми Марица“ и обръщат в бягство цяла сръбска бригада, разгърнала се в боен ред. В сражението 16-и полк дава 130 убити и ранени.

Шестнадесети пехотен Ловчански полк на Кобадинската позиция

Генерал Колев споменава за събитията от 7 ноември: „Трогват ме спомените от славните боеве, които Конната дивизия преживя в Добруджа рамо до рамо с безспорно храбрия 16-и пехотен полк, и спасиха положението“.

„Спасителят на Добрич“ – 16-и Ловчански полк, продължава настъплението си и води боеве при Теке Дереси и Кокарджа (дн. Суворово). Боят на подстъпите на Кобадинската позиция при Кокарджа продължава от 16 до 19 септември. На 17 септември ловчанци атакуват смело, но са спрени от унищожителния огън на румънските артилерийски и пехотни части.

През нощта с изненадваща атака ловчанци успяват да овладеят част от позициите на противника. Окопите се на сутринта от изненадата румънци подлагат на бесни атаки трите дружини на полка, които следват с нарастваща сила. Ловчанци удържат напора на врага, преминават в контраатаки и нагвечер на 18 септември превземат с. Кокарджа. На 19 ноември, получил нови подкрепления, противникът атакува с големи сили. Ловчанци дават свидни жертви. Убити и ранени са 11 от 12-те офицери в дружините, в ротите остават по 30–50 души, като загубите достигат над 50% убити и над 30% ранени.

В стика между българската и турската дивизия се втурват в атака румънски, сръбски и руски части. Командирът на полка полковник Иванов повежда в атака под развялото знаме всички останали живи и музикантския взвод, в който е и бъдещият композитор Дико Илиев. Шепата смелчащи атакуват смело в изправен ръст и повличат останалите живи от ротите в атака. Пробиът е запушен, противникът – унищожен, позицията – спасена.

На път за Елбасан

Полкът продължава да настъпва в Добруджа. На 29 ноември в боя при големия скалист масив Бериш тепе от вражески шрапнел е тежко ранен и вечерта умира в болницата при с. Кара Мурад (дн. Златия) славният командир на ловчанци полковник Йордан Иванов. В негова памет с. Киранджи, Добричко, е наречено Полковник Иваново, а в чест на храбрите ловчанци с. Карасулар носи името Ловчанци.

Командването на полка е поето от подполковник Александър Давидов. Следват боевете при Мулчеова, Пеликли, Муратано, Хаджидюлюк, Кюстенджа, Добромир, Кочмар и Первели. На 27 януари групите на Ловчанския полк преминават р. Дунав чрез понтонен мост при Хърсово и участват в превземането на Букурещ – столицата на Румъния. През 1917 и 1918 г. полкът под командването на подполковник Панайот Куюмджиев, поел го през юни 1917 г., води битки на Серетския фронт, след което отново е върнат в Македония – в района на Битолско.

Той води ожесточени боеве на Южния фронт срещу френските войски и там дочаква края на войната. По силата на примирието 16-и полк е сред полковете, които остават в заложничество. Гордите ловчанци, преминали непобедени в битки по целия Балкански полуостров, със сълзи на очи предават оръжието си на френските войски. След пленничеството по силата на Ньойския договор 16-и пехотен Ловчански полк е разформиран на 10 септември 1919 г., като съставът му е придаден към 1-ви пехотен Софийски полк. До 1920 г. съществува като ликвидационен щаб.

През 1929 г. в Орхание (дн. Ботевград) 16-и пехотен Ловчански полк е възстановен като част от 11-а пехотна дивизия само за военно време и като мобилизационна задача на 2-ра група от 25-и Драгомански полк. При последвалите трансформации на Българската войска през 1942 г. в Орхание отново е създадена 16-а пехотна Ловчанска група, която е включена в 25-и пехотен Драгомански полк и участва във Втората световна война.

СЕДЕМНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ДОРОСТОЛСКИ ПОЛК

Формиран е в Русе с Указ № 11 от 1889 г. на базата на 3-та и 4-та дружина от 5-и пехотен Дунавски полк. Влиза в състава на 1-ва бригада на 9-а Плевенска дивизия (заедно с 4-ти пехотен Плевенски полк). Участва в Балканската война (1912–1913).

С приключването на мобилизацията през септември 1912 г. полкът под командването на полковник Рачо Хаджиев се развърща в четиридружинен състав и на 22 септември започва изнасянето му през Шипченския проход за гара Тулово. С пристигането си е натоварен на влак и превозен до района му за разполагане при с. Шевкулари (дн. Светлина). След смяната на позициите с 8-а пехотна дивизия 9-а Плевенска настъпва към Лозенград. Градът е превзет от частите на 5-а Дунавска дивизия и доростолските дружини продължават да преследват отстъпващите турски части. На 25 октомври дружините влизат в Бунархисар и продължават настъплението. На 27 октомври доростолци стигат до Айоркьой, на следващия ден превземат Сарай, на 29 влизат в Халачли и на 30 октомври заемат изходния район за настъпление при с. Тюркьой. Пред доростолци е Чаталджанската укрепена линия, където са се оттеглили отстъпващите части на двете турски армии.

Край Чаталджа, декември 1912 г.

На 4 ноември в състава на бригадата 17-и полк от височините източно от „Кестенлик“ атакува укрепленията на турците в участъка от Курт дере до Ясойрен, при селата Калфакьой и Акалан. Целта на атаката са укрепление VIII, южно от Кърджали, и Теурмен тепе. Доростолци атакуват устремно, но са спрени от огъня на турската артилерия. Привечер атаката се повтаря, но отново пречка е силният огън на противника. Жертвите нарастват значително, настъплението е прекратено, примирието е подписано и започват мъчителната зима пред Чаталджа, борбата със студа и холерата.

С нарастване на опасността от нова война 9-а Плевенска дивизия е прехвърлена с кораби до Варна, а впоследствие с влакове е превозена до района на гр. Фердинанд (дн. Монтана) – на фронта срещу Сърбия в състава на Първа армия. В полковете на дивизията избухва недоволство срещу новата война, прерастващо във войнишки бунтове, което е овладяно със затруднение от командването.

С началото на **Втората балканска война (1913 г.)**. Първа армия преминава в настъпление по-късно от Втора и Четвърта армия – на 21 юни, в направление към Княжевац, а след четиридневни боеве градът е превзет от частите на 5-а Дунавска дивизия. Девета Плевенска дивизия настъпва в направление Върбови – Стакенци и на следващия ден достига линията Алдуна река – Татрашицаф – Църни връх. Със сърбите 17-и Доростолски полк воюва при Габровница и постове Бяла вода, Червен град, Равен кладенец, върховете Бука и Гърков дял, Кадъбоаз. На 22 юни дивизията атакува вр. Дренова глава, хребета Росуля и кота 610. Поради влошаващото се положение в полосата на Втора армия настъплението е спряно и дивизиите са изтеглени през границата, като оставят силни ариергарди за прикритие на оттеглянето. Отново възникват недоволство и войнишки бунтове, което принуждава командването да разформира дивизията и да я използва в следващите сражения на части. Доростолци остават верни на дълга и запазват целостта на полка. Впоследствие части от Първа армия, включително от 9-а Плевенска дивизия, са прехвърлени в помощ на Втора армия срещу гръцките войски на струмското и местенското направление.

Полкът е предислоциран в района на Горна Джумая и участва в окончателното спиране на настъплението на гръцките войски северно от града. Воюва боеве при вис. Дъбрава.

Във война със съюзниците – на Кадиин мост

Главната квартира подвежда свежи сили и готви контраудар за обкръжаване на гръцката армия. Като един от най-боеспособните в армията, 17-и Доростолски полк участва с трите си дружини в спирането на противника на линията вис. Дъбрава – махала Тилкиево – срещу настъпващите по протежение на реката силни гръцки групировки. Участва и в провеждането на решителния контраудар, като настъпва на 17 юли източно от р. Струма, в направление на кота 1378, която е овладяна към края на деня. Гърците отстъпват на юг към Кресненското дефиле, но пътят им е затворен от преминалата в настъпление групировка от Четвърта армия, която достига до с. Пехчево и надвисва над р. Струма. Подписаното примирие спасява гръцката армия от пълен разгром. След него 17-и Доростолски полк се връща в казармите си и се подготвя за следващи изпитания, които не закъсняват. След две години той е мобилизиран в пълен състав за участие в Световната война.

В Първата световна война (1915–1918) 17-и пехотен Доростолски полк е в състава на 1-ва бригада на 9-а Плевенска дивизия. Той е под командването на подполковник Емануил Павлов, заменен след раняването му през ноември 1915 г. от подполковник Стойко Балтарджиев. Още от първите дни на войната настъпва на левия фланг в първия ешелон на дивизията, очистиwa граничните и прикриващите подразделения на сърбите пред себе си по височините Леско и Тупанар и при силен снеговалеж, виелици и буря се озовава пред височините Бабин зъб (1872 м) и Миджур (2168 м). Лошото време взема първите жертви в полка. Доростолци атакуват прави най-високия връх в тази част на Стара планина Миджур и го превземат. Но атаката на Бабин зъб се забавя. Сърбите контраатакуват по фронта и във фланг на полка, но с помощта на три плевенски роти контраатаката е отбита. На втория ден от войната след решителна атака височина Бабин зъб е превзета и дружините на полка продължават настъплението. След завземането на масива Вража глава, в което взема участие и Доростолският полк, сърбите се оттеглят на рубежа вис. Дренова глава – Могра стена до Магжарица.

Панихида за падналите герои от 17-и пехотен Доростолски полк, с. Чемиш, август 1913 г.

Рубежът е изграден по билата на грамадни масиви и височини със стръмни склонове, на западния бряг на р. Тимок, допълнително оборудван с блиндажи и окопи пълен ръст. Височината Дренова глава е наречена от нашите войски Втори Султан тепе, като спомен от Междусъюзническата война, когато българските полкове дават огромни жертви и преграждат пътя за прохода, водещ към Ниш.

„Маркови кули“ край Прилеп, 7-а рота от 17-и пехотен Доростолски полк, 5 декември 1915 г.

Рубежът се отбранява от пет сръбски пехотни полка. На 10 октомври рано сутринта 1-ва бригада на дивизията атакува Дренова глава, като Доростолският полк е по западния скат на височината. Доростолци атакуват прави Дренова глава, косени от унищожителния сръбски артилерийски и пушечен огън. В опит да бъде превзета кота 958, откъдето бие вражеската артилерия, пада ранен и командирът на полка подполковник Павлов. Петнадесет часа продължават боевете през този ден. Загубите и от двете страни са големи. Заплашени от обхождащите части на 9-а Плевенска дивизия, на 12 октомври през нощта сърбите се оттеглят от рубежа и на 13 октомври Дренова глава и Могра стена са превзети. Пътят към прохода, водещ към Ниш, е открит.

*Полковник Филипов – командир
на 17-и пехотен Доростолски полк*

Доростолският полк продължава да настъпва през дефилето в направление към вр. Плеш (1327 м) в Свърлишката планина – последната презграда пред Ниш. Атаките три дни не спират. Врх Плеш е превзет от доростолските и плевенските дружини. Седемнадесети полк води боеве за Преконожка пещера, при Малка грамада, Червена бара, кота 287. Свърлишката планина е очистена от сръбски части. Противникът се оттегля за отбрана на височините при р. Ветреница, които са превзети от движение. Пред войските са долините на реките Нишава и Морава, където е Ниш – вторият старопрестолен град на сръбското кралство. Той е превзет на 23 октомври от плевенските полкове, което е посрещнато с небивал възторг от победоносната българска войска и населението.

Доростолци продължават да настъпват, водят боеве при с. Бойник, Лалиновац, Редко цер, Кисела вода, кота 972, Лисиница и стигат до гр. Прилеп. В непрекъснати боеве изтича първата година от войната, в която те дават свидни жертви.

През 1916 г. полкът под командването на полковник Борис Филипов е в 9-а Плевенска дивизия. Той е на позиции на фронта от Кожух планина до Кавадарци. Дивизията е в състава на Единадесета германска армия, която е основно от български дивизии. Годината преминава в оборудване на позициите за отбрана, без значителни боеве на този участък.

През 1917 г. участва в боевете за отразяване втория щурм на съглашенските войски при Дойран. Полкът, вече под командването на полковник Спас Ангелов, е в 1-ва бригада на Плевенската дивизия, заедно с 4-ти Плевенски полк. Бригадата отбранява участък на десния фланг на Дойранската позиция, източно от р. Вардар. Вляво от участъка на 17-и Доростолски полк се отбранява 57-и пехотен полк, който е в центъра на Дойранската позиция. Срещу позициите на Плевенската дивизия съглашенското командване хвърля 12-и британски корпус от три дивизии (22-ра, 26-а и 60-а Лондонска), имащи в състава си 43 000 души, 268 оръдия и минохвъргачки.

Противникът нанася главния удар на левия фланг срещу позициите на 34-ти Троянски и 33-ти Свищовски полк. Срещу Доростолския полк в първите атаки действат части от 22-ра дивизия. След артилерийска канонада, продължила от 21 до 24 април, започва пехотна атака на противника. На 24 април вечерта са атакувани и частите на 1-ва бригада, разположена на десния фланг. Към 9 часа вечерта слаби пехотни сили настъпват срещу позициите при граничен камък 51, опитвайки се да разузнаят с бой силите на бригадата. Двете атаки са отблъснати от оръдейния и пушечния огън на защитниците. Английските войски са понесли тежки загуби, но на 26 април започват подготовка за нов щурм. Подвозват се по-

пълнения и боеприпаси за силно оределите дивизии. Едновременно съглашенската артилерия не спира да бълва огън върху българските позиции в стремежа си да осуети оправянето на разрушените и повредени съоръжения.

На 8 май след еднотън-на артилерийска подготовка, като въвеждат в боя и резервите си от 60-а Лондонска дивизия, англичаните правят нов опит да пробият отбраната. Шест поредни атаки през деня и нощта не им донесат успех. Полето пред българските окопи се покрива с трупове. Българската артилерия безпощадно коси веригите на противника, контраатаките на нож довършват останалото. Ужасени от загубите и обезверени, изчерпали всички свои сили, англичаните прекратяват по-нататъшните си напъ-

Обучение с картечници „Максим“ и „Шварцлозе“ в 17-и пехотен Доростолски полк

ни за пробив на фронта при Дойран. Трите английски дивизии след боевете се оценяват като небоеспособни. Според документи на противника британските загуби се изчисляват на 12 000 убити, ранени и пленени. Българските загуби са 1344 убити, ранени и безследно изчезнали. Позицията остава българска до злощастните за страната и армията септемврийски събития през 1918 г.

През септември 1918 г. 17-и Доростолски полк отново води боеве на Дойранската позиция. Той е сменил Троянския полк, като този път е в центъра на позицията на 9-а Плевенска дивизия и е с основен принос за великата българска победа. Западно от полка се отбранява 33-ти Свищовски полк, а вляво до Дойранското езеро е 58-и пехотен полк. Срецу трите полка съглашенското командване хвърля 22-ра и 26-а английска дивизия, подкрепяни от един френски полк и Серската гръцка дивизия. Малко по-на запад е и 27-а английска дивизия, готова при необходимост да се намеси. Всички противникови дивизии под командването на английския генерал Уилсън са попълнени по щата, отпочинали и готови за бой. Превъзходството на противника на мястото на пробива е деветократно.

На 14 септември започва артилерийска подготовка на атаката. Три дни продължава канонадата на 17-те неприятелски батареи, чийто огън се коригира със самолети. По българските позиции са изстреляни 350 000 снаряда, включително газове. Следват пехотни атаки, наподобяващи разузнаване с бой, лесно отблъснати от частите, отбраняващи предната позиция.

На 17 септември тежката артилерия на противника цял ден води разрушителен огън по българските позиции, като има и няколко газове атаки. Заслепени от праха, пушека и отровните газове, българите изчакват пехотната атака.

На 18 септември рано сутринта гъсти вериги англичани атакуват позициите

В стика между 17-и и 58-и полк. Българската артилерия открива презграден огън, хиляди снаряди помитат вражеските вериги, но те въпреки загубите напредват. Жестоки боеве се разгарят за заставите „Канарата“ и „Лерин“ и опорните пунктове „Пазарджик“ и „Чепински окопи“ от предната позиция. Първата атака е отбита с пехотен и картечен огън и бомбени удари. Следват още няколко атаки. Полето пред предната позиция се покрива с трупове на англичани. Но веригите са една след друга. Огромното превъзходство си казва думата и противникът успява да превземе двете застави. Но с приближаването към пункта „Пазарджик“ от предната позиция английските вериги са пометени от смъртоносния огън на българските картечници. Хиляди англичани падат убити и ранени, но връщане назад няма. Никой не се предава в плен.

Офицери от 17-и пехотен Доростолски полк в с. Голям Манук

С цената на хиляди жертви противникът завзема част от предната линия и започва бой за междинната позиция. В боевете за пунктовете „Голям Бончев“, „Царевец“, „Тигър“ и „Малък Бончев“ доростолци проявяват чудеса от храброст и готовност за саможертва, които са равни на подвига на героите от Шипка. Англичаните, смаяни и обезкуражени от героизма на българите, спират настъплението. Българите контраатакуват „на нож“ и успяват да си върнат част от заетата предна позиция.

Вечерта след мощна артилерийска подготовка англичаните отново правят отчаян опит да пробият отбраната. Всичко се превръща във врящ котел и в

този аг доростолци посрещат нощната атака на англичаните, които са решени на всяка цена да пробият отбраната. Купища английски трупове постилат от ново дола пред „Голям Бончев“, но атаката пак е отбита. На 19 септември рано сутринта започва поредната масирана атака. Англичаните успяват да се доберат до „Бастيون № 3“ от главната позиция, но са спрени от убийствен насрещен огън на българските роти, а последвалите контраатаки ги отхвърлят назад.

Дойранската позиция се оказва непристъпна за противника. Загубите му надхвърлят 20 000 души. Такива загуби англичаните не помнят от много години. Срещу позициите на българите са изстреляни около половин милион снаряда и мини. Доростолци дават свидни жертви – 35 офицери и 1050 подофицери и войници напускат строя убити и ранени. Много роти остават с по 15–20 души личен състав – предимно от сражавалите се на предната и междинната позиция. Героите от Плевенската дивизия побеждават и са готови за настъпление към незащитения Солун.

Но заповед за настъпление не последва. Игва вест за пробива при Добро поле и заповед за оттегляне от позицията при Дойран. Храбрите защитници, погребали елита на английската армия на Македонския фронт, са принудени да изоставят позицията. Седемнадесети полк участва в отстъпателните боеве към селата Гючели, Костурно, Мешли, Орманлий, Пиперово и Гарван планина. Следват примирие и край на войната.

Подвигът на 9-а Плевенска дивизия с нейните юначни полкове, сред които изпъква и 17-и Доростолски полк, спасява България от още повече поражения и унижения в тази война.

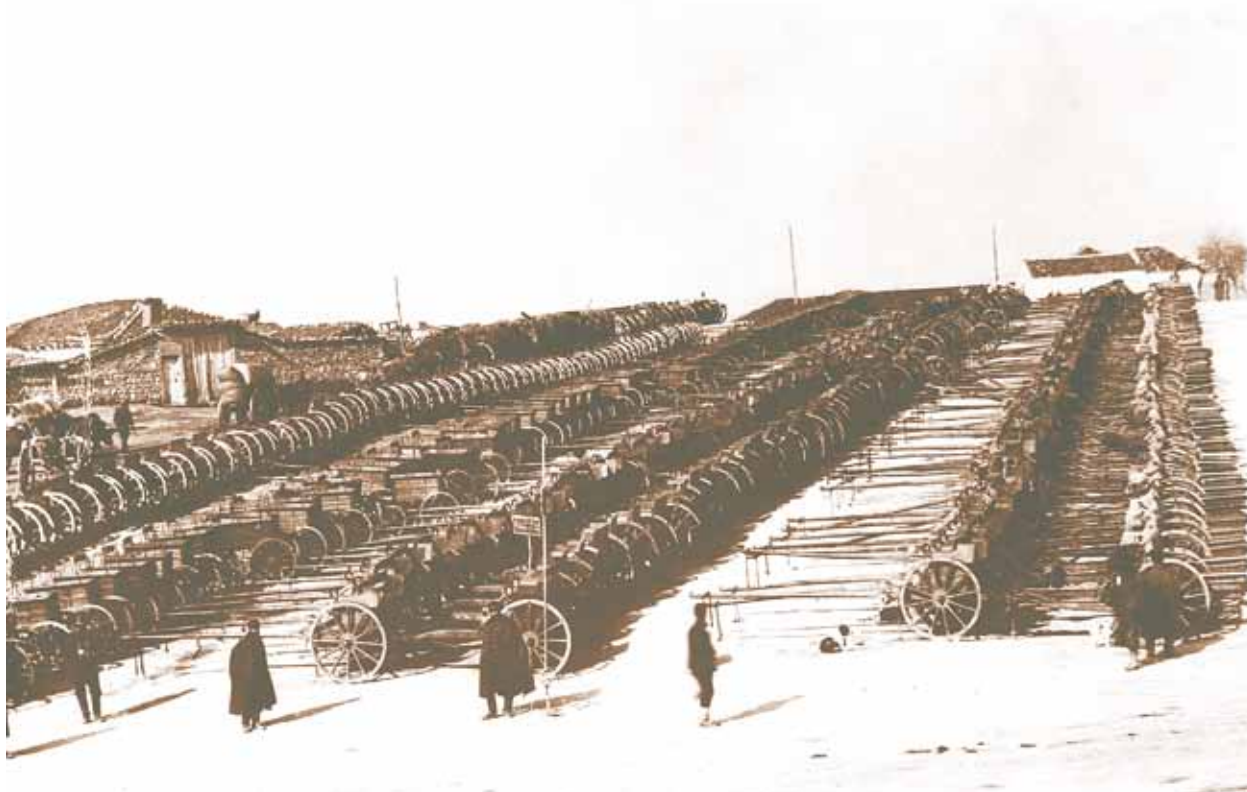
Полкът е разформиран през ноември 1919 и до август 1920 г. функционира като ликвидационен щаб. В плановете за мобилизация през 1928 г. се възстановява 17-и пехотен Доростолски полк, развърщан на базата на 2-ра дружина на 4-ти Плевенски полк в гр. Оряхово – като част от 6-а пехотна Бдинска дивизия. Мобилизация не последва и полкът не участва във Втората световна война. В следвоенния период той е разформиран като военновременен и престава да съществува в списъците на Българската армия.

ОСЕМНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ЕТЪРСКИ ПОЛК

Формиран е във Велико Търново с Указ 11 от 19 януари 1889 г. от 2-ра и 3-та дружина на 6-и пехотен Търновски полк. Шефството на полка е поето от владетеля Фердинанд и му е присвоено името 18-и пехотен Етърски на Н. В. цар Фердинанд I полк.

С обявяването на мобилизацията през септември 1912 г. за участие в **Първата балканска война (1912–1913)** полкът е в четиридружинен състав, като развърща още две дружини за резервния полк и една допълняща дружина към полка. Негов командир е подполковник Константин Антонов. С получаването на заповедта за марш на 22 септември рано сутринта дружините на полка започват изнасяне към заповядания район, преодоляват Балкана през Твърдишкия проход и до 1 октомври заемат района на с. Афтаня (дн. Недялко). С 20-и пехотен Добруджански полк са в състава на 2-ра бригада от 5-а пехотна Дунавска дивизия с командир генерал-майор Павел Христов. Командир на бригадата е полковник Венко Софрониев.

С обявяването на войната 2-ра бригада като лява колона на дивизията започва да се придвижва към границата с Турция, пресича я на 8 октомври и се насочва към Ковач – българско село, което посреща етърци с хляб и сол. На следващата сутрин полкът е в с. Алмачири и към обяд получава заповед за настъпление. Етърският полк е в авангард на бригадата и настъпва към с. Кадъкьой, преодолява едноименната река, овладява височините източно от нея и достига селото. Пада гъста мъгла, движението на колоните се обърква, дори има обстрел на дружините от собствената артилерия.

Взети от 18-и пехотен Етърски полк турски трофеи край Лозенград

Парад на 18-и пехотен Етърски полк край Лозенград

На следващия ден бригадата продължава да настъпва към Лозенград, но полковете не вземат пряко участие в превземането му, а само осигуряват фланговете на главните сили на дивизията. На 11 октомври рано сутринта 5-а Дунавска дивизия атакува крепостта, но турските войски преждевременно са изоставили града и полковете на дивизията го прочистват от оставените там стрелци и башибозук. Към обяд градът е овладян. Източната турска армия се оттегля към укрепената линия Бунархисар – Люлебургаз.

Едва на 11 октомври вечерта войските продължават преследването на противника, но това забавяне дава възможност на войските му да заемат укрепената линия и да се подготвят за отбрана. По време на изнасянето към укрепената линия 18-и Етърски полк на 15 октомври води боеве при селата Иджеклер, Колиби и Караагач.

На 16 октомври започват боевете за укрепената линия. Турското командване подвежда към нея останалите сили от Източната армия, разделяйки я на две армии – Първа и Втора източна. Всъщност това е опит да се разгрозят настъпващите български армии. Жестоки четиридневни боеве дружините на полка водят при Бунархисар, Тузаклий, Соуджак дере, Караагач дере и Дуванджи. Срещните боеве се отличават с особена острота. Турците, решени на всичко, настъпват фанатично. Противниковата артилерия стреля непрекъснато, от снарядите всичко ври и кипи. Атаките са една след друга. Дружините на 18-и Етърски и 20-и Добруджански полк ги отблъскват с удар „на нож!“ и „ура!“. В това сражение полковете на 5-а Дунавска дивизия успяват да спрат контраудара на Втора източна турска армия и да разгрозят главните ѝ сили. Планът на турското командване да обър-

не хода на войната в своя полза е сринат. В срещните боеве при Бунархисар 18-и Етърски полк се покрива със слава.

Полковете на 5-а Дунавска дивизия продължават настъплението си към Чаталджа. Турските войски се оттеглят безредно, като унищожават всичко по пътя си, дори заразяват кладенците. Полето е покрито с трупове на убити турски войници и животни. Сред българските войски пламва холера, пренесена от турците. Загубите сред полковете на Дунавската дивизия са толкова големи, че те не участват в първия щурм на Чаталджанската позиция, защото са изведени в резерв.

Започват дълга и жестока зима, борба със студа и холерата, отнесли не един човешки живот. Етърци участват в спирането на опита на турците да разкъсат отбраната през януари и март 1913 г., като водят боеве при Софас и Тарфа. Войната с Турция е спечелена, мирът е подписан. Но вместо отгих през пролетта на 1913 г. 18-и пехотен Етърски полк в състава на бригадата е прехвърлен на запад. Започва нова война.

Във Втората балканска война (1913 г.). 5-а Дунавска дивизия е в състава на Първа армия. Нейната 2-ра бригада преди началото на войната е прехвърлена в Кюстендил и преподчинена на Пета армия, а впоследствие към 22 юни – на Трета армия, като изпълнява задачи в състава на нейния Трънски отряд. Бригадата без почивка след продължителните маршове още на 23 юни преминава в настъпление. На 24 и 25 юни 18-и Етърски полк води боеве с предните части на сърбите, заели за отбрана пограничните височини при Дъсчен кладенец, Мирославци и върховете Тумба, Църни връх, Чука и Кеба пост. Сръбските части се оттеглят към Милевска планина.

През следващите дни 18-и полк продължава да настъпва, разгромява сръбските части при селата Бубренци и Извор, овладява върховете Белут и Рудино и навлиза в Милевска планина. Настъплението върви бавно поради недостига на планинска артилерия и съпротивата на сръбските части, отбраняващи околните височини. Дружините на полка преодоляват тази съпротива на подстъпите към Милевска планина и върховете Остринка, Царица, Чука, Цветков гроб и Кървав камък, водят боеве при селата Плоча и Бубреджик и се озовават пред важната и оборудвана за отбрана височина Букова глава. Тя е с окопи и траншеи и е отбранявана от значителни сръбски сили. Боевете за нея продължават от 9 до 11 юли, сърбите се отбраняват упорито, дружините на полка търпят големи загуби. С част от силите си полкът води боеве за съседните височини Панджин гроб и Шоин рид. Сърбите не издържат на натиска на българите и изоставят Букова глава. Дружините на етърци настъпват към вр. Стрешер, а до 16 юли водят боеве при Марчева махала, вр. Бобик, Костин рид и Арнаутски Преслоп. Тогава настъплението е спряно и частите на Трета армия са върнати на изходните им позиции на границата.

Игват примирието, несправедливият Букурещки договор и погребаните надежди за обединение. Полкът се прибира в постоянния си гарнизон и свиwa бойното знаме. В балканските войни Етърският полк дава 445 убити, а 1583 души са наградени с орден „За храброст“.

Осемнадесети пехотен Етърски полк участва в **Първата световна война (1915–1918)**. С обявяването на мобилизацията през септември 1915 г. той е развърнат по военновременния щат и в състава на 2-ра бригада от 5-а Дунавска дивизия на Трета армия се готви за бойни действия в Добруджа. Негов командир е подполковник Стефан Вълчев. На 5 октомври по заповед на Главното командване 5-а Дунавска дивизия е прехвърлена на Западния фронт и влиза в подчинение на

Втора армия. Към 19 октомври 18-и пехотен полк заема заповядания му район при с. Бояновци.

Втора армия приключва Овчеполската настъпателна операция и 18-и полк участва в настъплението на северната ѝ група по плана за Косовската операция. На 21 октомври 4-та дружина от полка в състава на отделен отряд настъпва на десния фланг на дивизията към Гуляне, за да осигури връзката с 3-та Балканска дивизия, а една дружина е оставена за гарнизон в гр. Врана. Но още същия ден задачата на полка е променена и заедно с 20-и полк той с всичките си сили продължава да настъпва по десния бряг на р. Българска морава, като задачата е да достигне бреговете на р. Хайновци, а впоследствие и р. Вардар.

На 22 октомври полкът води боеве на хребета между селата Доморовци и Ново село. След кратък, но ожесточен и кръвопролитен бой 1-ва и 2-ра дружина от полка успяват да прогонят противника от височината, а сърбите се оттеглят безразборно към линията Крива река – Берибойци. Другите две дружини след кратки боеве овладяват Рогочица и Долно Крачево. Настъплението на полка продължава с кръвопролитни боеве при с. Берибойци, където той отбива яростни контраатаки. Сърбите не издържат на атаките на дружините от 18-и и 20-и полк и отстъпват.

На следващия ден дружините на етърци преследват отстъпващите сръбски части в направление към Доморовци – Моховац – Колопеч, овладяват моста на Крива река и продължават към Гуляне – Слиново – Прищина. Сърбите успяват да се подготвят за отбрана по югоизточните склонове на Велика планина и до 30 октомври дружините от полка водят ожесточени боеве при селата Раяновци и Дреновац. Раяновци няколкократно преминава от едни ръце в други, но сърбите не издържат и се оттеглят на запад.

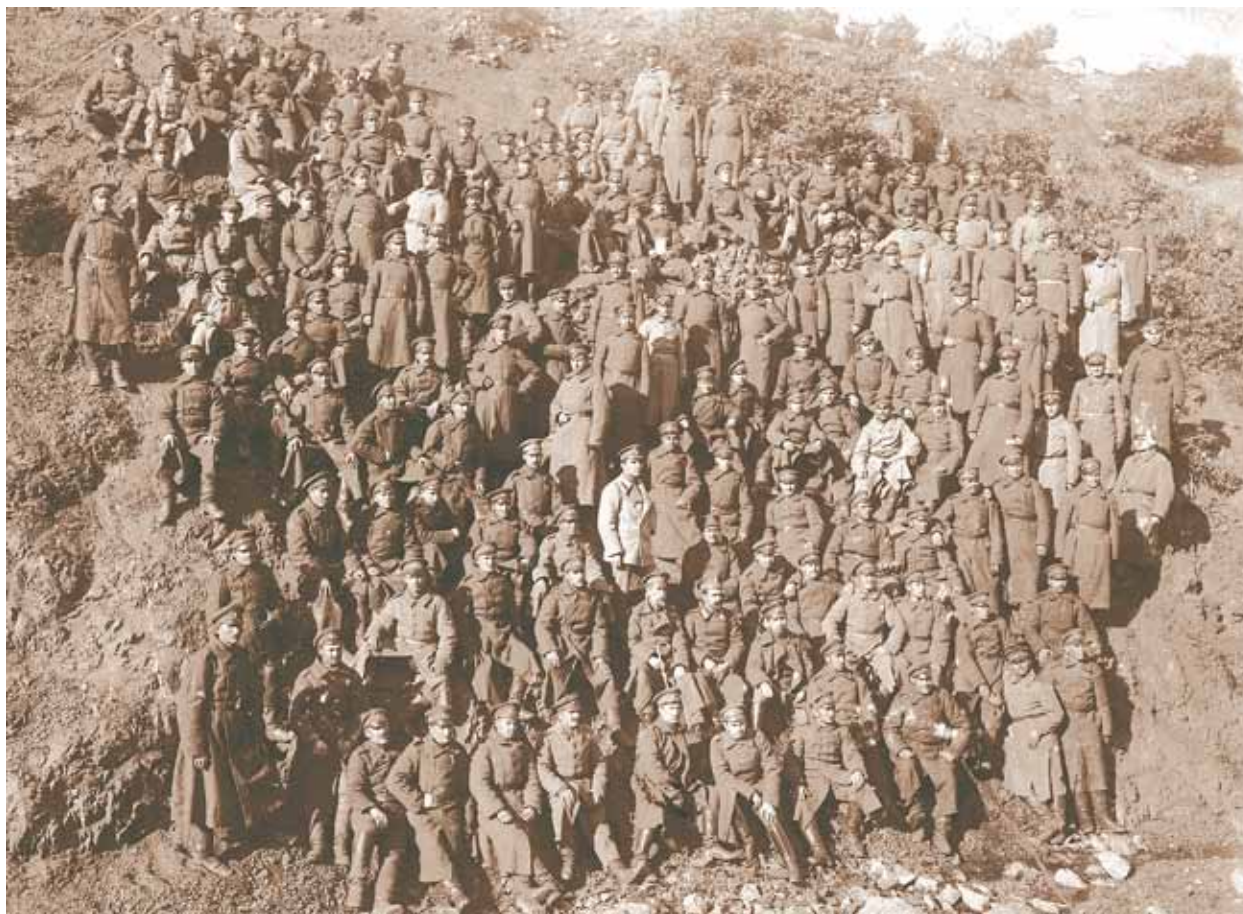
От 1 до 8 ноември етърци водят краткотрайни боеве с опитващи да задържат настъплението на българите сръбски части при Божевци, Кулата, Ново бърдо и Бостан. Настъплението на полка продължава успешно и към 23 ноември са овладени височините североизточно от с. Пърджево. Прищина е превзета, сръбската армия бяга от Косово в планините на Албания, а 18-и Етърски полк, който е в състава на 5-а Дунавска дивизия, тръгва на поход по долината на р. Вардар към Гевгели срещу френските войски, стремящи се на север да помогнат на обкръжената

Офицери от 18-и пехотен Етърски полк,
22 октомври 1915 г.

сръбска армия. Съглашенските войски са спрени и отхвърлени на юг. Българските дивизии преследват отстъпващите съглашенци и достигат границата с Гърция. Настъплението е спряно по молба и заповед от германското командване. Образуван е Южният фронт.

Осемнадесети Етърски полк се разполага на позиции на Южния фронт – южно от с. Горничет, намиращо се на 5 километра западно от гр. Гевгели, като остава там почти до края на войната. В хода на започналата есенна офанзива на съглашенските войски – от септември до декември 1916 г., той участва в отбранителните боеве срещу настъпващите френски войски към Битоля. От 9 до 12 ноември води боеве на позицията си при кота 321, южно от с. Горничет. Противникът е отблъснат с огромни загуби и се отказва от настъплението. Следват безкрайно дълга позиционна война на южната граница и множество патрулни нападения и артилерийски обстрели на позицията от противника, от които полкът търпи допълнителни загуби. Той е сменян от позициите му и извеждан за почивка и за работа по комуникациите, след което отново е изпращан на предната линия. В състава на учебната команда попълненията се подготвят за водене на бойни действия.

Полковата учебна команда на 18-и пехотен Етърски полк след приключване на курса на бойното поле (с. Кованазо), 3 януари 1917 г.

През пролетта на 1917 г. отново започват боевете при Завоя на р. Черна и прилежащите райони от Македонския фронт. Командир на 18-и пехотен Етърски полк е полковник Георги Долапчиев. През март и април противникът прави опити

да пробие отбраната на 5-а дивизия, но те са епизодични и не се увенчават с успех. Етърци отбраняват упорито позицията от многобройния враг, опитващ се на всяка цена да пробие. Противникът дори успява да се промъкне в окопите на етърци, но командирът на полка вдига в контраатака последния резерв, с който разполага – 4-та рота с командир подпоручик Георги Стойчев. Тя полита устремно, овладява изгодния напречен окоп и посреща налиташите отвсякъде френски вериги. Боят се води на живот и смърт. Етърци се сражават отчаяно. Атаките на французите са една след друга. Загиба и командирът на ротата, но позицията не се предава. Останалите живи се вдигат в атака и се нахвърлят срещу французите. Удивени от това безпримерно геройство, френските войници се стъписват и отстъпват. Позицията е спасена, но французите са решени на всяка цена да превземат Безименната височина. Атаките продължават с нарастваща сила, защитниците се топят с всеки изминал миг. Геройски загиба със смъртта на храбрите и погофицер Славински – последният защитник на Безименната височина. Подвели резерви, етърци контраатакуват и успяват да си върнат височината, превърнала се в символ със смъртта на техните братя.

Офицери от 18-и пехотен Етърски полк и пленени французи, 1917 г.

В безкрайни дни и нощи продължават боевете на Завоя на Черна. През юни командването на полка е поето от полковник Иван Ковачев. Дружините на полка отразяват пет опита на французите да превземат позицията през юни, август, октомври и ноември. Претърпял значителни загуби и убедил се в устойчивостта на отбраната на етърци, противникът се отказва от по-нататъшно настъпление на този участък на фронта.

През фаталната за българските войски 1918 г. полкът на 14 юни участва в патрулни нападения на връх Остра чука и укрепва позициите си. След пробива на Добро поле през септември води ариергардни боеве при прохода Демир капия, Оризари и Дренов чифлик.

По бойните полета на Първата световна война полкът дава 549 души убити, а 856 души са наградени с орден „За храброст“.

Следват примирието от 30 септември 1918 г. и завръщането в постоянния гарнизон. В съответствие с клаузите на Ньойския договор полкът през 1920 г. е реорганизиран в 18-а пехотна Етърска дружина, влизаща в състава на 5-и пехотен Дунавски полк.

След премахването на ограничителните клаузи отново е развърнат в полк и през 1941, 1943–1944 г. е на Прикриващия фронт в състава на 5-а пехотна Дунавска дивизия. Негов командир е подполковник Иван Цанков.

Осемнадесети пехотен Етърски полк, усилен с 18-а гвардейска рота и Габровската гвардейска рота, участва в първата фаза на заключителния етап на **Втората световна война в Европа (1944–1945)** – в състава на 5-а пехотна Дунавска дивизия от Четвърта армия. Още в началото на войната две дружини от полка са пратени на границата, за да осигурят завръщането на дивизията и армейските части и заемането на изходните райони за настъпление. На 21 октомври 1944 г. армията преминава в настъпление в направление към Скопие, а задачата е във взаимодействие с Първа армия да овладее града и да прекъсне пътищата за изнасяне на германските войски на север.

Строеж на мост на р. Пчиня при с. Катаханово

Полкът участва в двете настъпващи колони на дивизията в боевете за масива Голак, като овладява масива Буковик и Острен дол, участва и в атаката на вр. Въртешка чука и хребета Равни рид. В резултат на бързите обходни действия на 18-и Етърски полк противникът е принуден да напусне масива и да се оттегля през Калиманското плато към Кочани.

Завръщане на 18-и пехотен Етърски полк от фронта, ноември 1944 г.

18-и Етърски полк продължава настъплението си към Кочани и овладява града, подпален от отстъпващите немски части. На 24 октомври 5-а дивизия преминава в настъпление по целия фронт. До 31 октомври етърци достигат селата Манастир и Райчане. На 1 ноември командването на полка е поето от подполковник Христо Христов, а от 2 ноември дружините водят боеве и овладяват хребета Карагутица и коти 805 и 471. На 7 ноември те преодоляват Злетовска река и водят тежки боеве с укрепилите се на другия ѝ бряг немски части, които не издържат на напора на българите и се оттеглят. Полкът продължава настъплението си на запад и достига района на селата Кадино и Мралино. На 12 ноември частите на 5-а Дунавска дивизия достигат Скопие и го освобождават. Една от дружините на полка влиза с победните части в града. Задачата на армията е изпълнена. В съответствие с полученото разпореждане Дунавската дивизия се завръща в България и 18-и Етърски полк е демобилизиран. По бойните полета на Втората световна война той дава 87 убити. Така завършва бойният път във войните за национално обединение на прославения 18-и пехотен Етърски полк.

В следвоенния период 18-и пехотен Етърски полк търпи характерните за периода организационни изменения и предислокации. През 1945 г. е премахнато шефското наименование на полка на името на Н. В. цар Фердинанд I, а през май

1950 г. е преименуван в стрелкови полк. Поради нарасналото напрежение с Турция за усилване на войските в Южна България през юни същата година 18-и стрелкови полк е предислоциран временно от Търново в Стара Загора. През септември 1950 г. отново е преименуван на 35-и стрелкови полк. През същата есен е изведен от състава на 6-а стрелкова дивизия в подчинение пряко на Втора армия и е трансформиран в 35-и отделен стрелкови полк – със задача да развърща за военно време една стрелкова дивизия. През 1957 г. прославеният във войните полк е разформиран до мирновременния му състав и става част от военновременната 68-а мотострелкова дивизия. Дивизията и нейните полкове са разформирани напълно при реформите в края на 80-те години на миналия век.

ДЕВЕТНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ШУМЕНСКИ ПОЛК

Формиран е през март 1889 г. в Шумен от 2-ра и 3-та дружина на 7-и пеши Преславски полк. Тези дружини са наследници на Разградска № 22 и Орханийска № 11 пеша дружина и имат знамена, дарени им от княз Александър I на 30 август 1881 г. С тях те участват в Сръбско-българската война. За полково знаме 19-и пехотен Шуменски полк приема знамето на Разградска № 22 пеша дружина. От 1 януари 1906 г. той е дислоциран в Разград.

В Първата Балканска война (1912–1913) 19-и пехотен Шуменски полк е в състава на 1-ва бригада на 4-та пехотна Преславска дивизия. Под командването на полковник Вълко Василев той води боеве при Ески Полос и Петра, Караагач, Бунархисар и Чонгора, Люлебургаз и Чаталджа.

Преди началото на бойните действия 19-и Шуменски полк е съсредоточен в района на с. Упчели (гн. Асеново). На 8 октомври прекосява границата с Турция и до вечерта, без да влиза в съприкосновение с противника, достига Омар Бабас. Изнасянето на полковете на Трета армия е прикривано надеждно от Конната дивизия и затова нейното появяване в района на бойните действия за участие в Лозенградската настъпателна операция на Българската войска е пълна изненада за турското командване.

Първите боеве на полка са на 9 октомври в района на Ески Полос, отбраняван от значителни турски сили, които след кратък бой отстъпват безредно от селото. Към района на Ески Полос и Петра обаче са насочени главните сили на 3-ти турски корпус. На следващия ден в гъста мъгла дванадесетте дружини на 4-та Преславска дивизия влизат в решително срещено сражение с двадесет и трите табора на корпуса. Деветнадесети Шуменски полк е в първата линия (заедно с 44-ти пехотен полк) и пръв влиза в бой с турските табори, последван от 43-ти полк на 3-та бригада на дивизията. Шуменци атакуват решително „на нож“ и навлизат в първата линия окопи на противника. Преодолели първоначалното си смущение, турските табори се сражават отчаяно. До вечерта е превзета и втората линия окопи, а дружините на 19-и полк пренощуват северно от Петра. Боят продължава и на следващия ден. Дружините с излизането им от годината северно от Петра са подложени на силен огън. Нашата артилерия успява да надделее над турската и веригите на шуменци са на 500 крачки от противниците.

Проехтява страшният вик „Напред! На нож!“ и шуменци се понасят в неудържима атака. Турците, недочакали сблъсъка, се оттеглят панически. В следобедните часове с. Петра е заето. Противникът, претърпял сериозни загуби, се изтегля към Лозенград.

Боевете продължават и през следващите дни. Трети турски корпус е разбит от полковете на Преславската дивизия и е обърнат в бягство. Пътят към Лозенград е открит за войските на Трета армия. Източната турска армия се оттегля и подготвя за решително сражение с българските войски на укрепената линия Бунархисар – Люлебургаз.

В хода на Люлебургаз-Бунархисарската настъпателна операция 19-и Шуменски

полк води тежки боеве при р. Караагач дере. Срещу полковете на 4-та Преславска дивизия настъпват 4-та и 5-а низамска турска дивизия, последвани и от 3-та низамска дивизия на 1-ви турски корпус. Бойното поле от нестихващия артилерийски, картечен и пушечен огън се превръща в истински ад. Настъпващите турски вериги са посрещани с унищожителен огън от нашата артилерия и контраатаки „на нож“ от българските дружини. Над бойното поле ечи „Шуми Марица“, а шуменци и останалите полкове на дивизията показват чудеса от храброст. Загиват много от ротните командири, двама от дружинните командири са ранени, но настъплението на полка е неугържимо. В тези боеве знаменосецът е ранен, а знамето е поето от полковия ключар. След като и той е ранен, друг войник взема полковата светиня и загива под нейните дупли. Но знамето продължава да се развява, носено от младши подофицер Христо Желев, и шуменци нахлуват в окопите на противника. Укрепената линия е пробита и двете турски армии, участващи в грандиозното сражение, отстъпват.

Офицери от 19-и пехотен Шуменски полк в Бунархисар

Боевете продължават няколко дни. Шуменци се сражават при Чонгора, където окончателно е прекъснен настъпателният устрем на турските войски, които отстъпват панически към Чаталджа, разорявайки българските села и изтребвайки населението в тях. Настъплението преминава в преследване на противника. Пътищата са затрупани от захвърлени въоръжение и имущества. След няколко тежки прехода при изключително трудни условия Шуменският полк е пред Чаталджа, където са се струпали отстъпващите и пристигащите от вътрешността на страната турски войски за решително сражение на подстъпите към Цариград.

Поради недостатъчната подготовка и резерви, недостига на тежка артилерия и избухналата епидемия от холера боевете на 4 и 5 ноември за превземане на

Чаталджанската укрепена линия са неуспешни и атаките са прекратени. Шуменци остават на позиции пред Чаталджа в непоносимата зима, в борбата с холерата и студа, като парират опитите на турците да пробият отбраната. Идва краят на войната с Турция и 19-и Шуменски полк е прехвърлен в състава на 4-та Преславска дивизия на Западния фронт. Започва Втората балканска война. Българската армия е сама срещу всички балкански армии.

На бойната линия при Чаталджа

Във **Втората балканска война (1913 г.)** 4-та Преславска дивизия, без една бригада, е в състава на новосформираната Пета армия, която прегражда кюстендилското направление и има готовност да настъпи към Куманово и Враня. Шуменският полк настъпва на 19 юни и на следващия ден взема участие в боевете при с. Равна нива, Гюешево. Посрещнати от силния неприятелски огън при прекосяването на дълбокия дол на Крива река, шуменци са принудени да залегнат. Сърбите контраатакуват, но са отблъснати с големи загуби. На следващия ден настъплението на нашите части е спряно и 19-и полк се връща в Гюешево.

От 23 юни шуменци действат в състава на маневрената група на армията, която има задача да съдейства на изпадналата в тежко положение Четвърта армия след настъплението на главните сръбски сили. Деветнадесети полк формира средната колона на маневрената група и настъпва в направление Долно село – Голям връх, води боеве в района на Мала Църцария. Сърбите са разбити и се оттеглят. Шуменци водят няколкодневни боеве за върховете Китка и Голем, заети от значителни сръбски сили. Атаката на Редки буки е успешна, връх Китка е превзет, но сърбите изпращат усиления от две пехотни дивизии, за да спрат настъплението на Пета армия, с което отслабват натиска срещу Четвърта армия на главното направление. Подкрепленията заемат Страцинската позиция и в опита си да спрат настъплението на Пета армия организират контраудар, насочен срещу частите на маневрената група, които желаят да излязат в долината на р. Пчиня. Срещу малобройните полкове на 4-та Преславска дивизия атакуват части от Шумадијската, Дринската и

Дунавската сръбска дивизия първи призив. Боевете в района продължават до 9 юли. Шуменци и останалите части на дивизията отбиват многобройните атаки на противника, като му нанасят големи загуби. Убедили се, че българските войски здраво презграждат направлението към Кюстендил и София, сърбите се отказват от настъпление.

Игва примирието и 19-и полк се връща в родните казарми, свиwa знамето и се отдава на мирновременна дейност. След две години, през септември 1915 г., Шуменският полк е отново мобилизиран в пълен състав за участие в Първата световна война.

В Първата световна война (1915–1918) полкът е на Добруджанския фронт и в състава на 4-та Преславска дивизия през 1916 г. участва в превземането на Тутраканската крепост. Негов командир е полковник Антон Дяков. Полкът е в състава на 3-та бригада на дивизията и на 2 септември от района на с. Кашлакьой (гн. Задруга) настъпва към Тутракан и води краткотрайни боеве с предни части на противника при с. Кованджилар и Меше махле (гн. Дъбрава). Настъплението продължава на следващия ден в направление към с. Дайгър (гн. Шуменци, наречено така на името на полка) и в ранния следобед заема изходни позиции за атака на 2000 крачки от фортовата линия на крепостта. До началото на щурма полкът укрепва позициите си в района и отразява слаби атаки на разузнавателни части на противника. Задачата му, съвместно с една дружина от 46-и пехотен полк, са фортовете с номера 5 и 6 на крепостта.

Точно в 6 часа на 5 септември 1916 г. започва ураганный огън на българската артилерия по набелязаните цели. Обстрелвани са главно румънските батареи, а препятствията (вълчи ями, мрежи и др.) почти не са засегнати. Това го голяма степен се отнася и за форт № 5.

Поручик Дамаскинов от 19-и пехотен
Шуменски полк

В 8 часа пехотата започва настъпление, като артилерията продължава да обстрелва крепостните батареи. Шуменци настъпват към укрепление № 5 и укрепление № 6. Местността е открита, изпълнена с много вълчи ями, засечки и телени заграждения, предварително простреляна от румънските оръдия и картечници. Нескорострелната българска артилерия не е успяла да разкъса телените заграждения, което е допълнително препятствие пред настъпващите вериги на полка. Редците непрекъснато редят от огъня на противника, но нищо не може да спре шуменци, които бързо преодоляват изкуствените заграждения и без забавяне атакуват румънските позиции. Противникът отговаря с ожесточения огън на своята артилерия, която бързо е подавена от 5-и артилерийски полк.

До 11 часа укрепление № 5 е превзето от 2-ра и 4-та дружина, след него в 11,30 ч. под напора на 1-ва и 3-та дружина пада и укрепление № 6. Взети са в плен 250 души и много трофеи, сред които четири дългобойни батареи и шест куполни оръдия. Деветнадесети Шуменски полк се окопава между четвърти и пети форт, а третата му дружина е вклинена между 47-и и 31-ви полк. При атаката на 5 септември полкът претърпява страшни загуби: 30 офицери (40% от всички офицери в полка), 171 подофицери и 1481 войници – от тях убити 8 офицери, 27 подофицери и 293 ефрейтори и войници.

На 6 септември в 6,30 ч. започва настъплението срещу втората отбранителна линия. Атаката на 19-и полк преминава по-трудно. Румънската артилерия успява да запали гората в тила му и това внася смущение. Използвайки гората, румънците правят опити за контраатаки, които са отбити от шуменци. Единствено 2-ра дружина около 12 ч. успява да превземе окопите от втората отбранителна линия. Командирът на полка полковник Дяков повежда полка в решителна атака, а 48-и полк е изпратен за поддръжка. Около 15,30 ч. шуменци заемат окопите на втората отбранителна линия и в 17,30 ч. достигат гребена над града.

Още около обяд, след пробива на втората отбранителна линия, командващият крепостта генерал Теодореску с част от щаба си се качва на катер и преминава Дунав. Румънските войници се тълпят по корабите, които отплават към северния бряг. Част от тях, изоставили оръжието си, панически се хвърлят в реката. В 16,30 ч. от румънска страна са изпратени парламентъори за безусловно предаване на крепостта. В 18 ч. генерал Киселов съобщава, че приема предаването и разпорежда всички румънски войници да излязат без оръжие на платото южно от казармата. Тутраканската крепост е превзета и частите на армията достигат р. Дунав. Шуменският полк с част от 48-и полк се разполага в южната част на града. Картечните роти на гвата полка са на позиция срещу реката.

В хода на превземането на Тутраканската крепост 19-и пехотен Шуменски полк дава най-много жертви от всички участвали полкове в атаката – 369 убити и 1496 ранени.

След превземането на Тутраканската крепост частите на 4-та Преславска дивизия са насочени към Силистра, където се очаква настъпление на руски войски. Шуменският полк настъпва по направление Тутракан – Вискьой (гн. Царев гол), на 10 и 11 септември води боеве при селата Азаплар и Деведжикьой (гн. Добрин), където загибна командирът му полковник Антон Дяков, който лично повежда дружините в атака. В знак на почит към командира на Шуменския полк с. Азаплар е наречено Полковник Дяково. Противникът се оттегля на предварително укрепената Кобадинска позиция. Командването на полка се поема от полковник Никола Свещаров и до 16 септември 19-и полк, очиствайки слабите неприятелски части, заема изходен район за атака на укрепената линия и се подготвя за новия щурм.

На 18 септември рано сутринта цялата българска артилерия започва артилерийска подготовка на атаката. В 12 часа в боен ред шуменци настъпват към кота 147, пред която са коти 138 и 158. Огнят на противника не успява да спре настъплението на шуменските дружини. Следобед е превзета кота 138, до вечерта пада и

хребетът пред котла 147. На следващия ден настъплението продължава по шосето към Куюс Мамут, като се водят тежки боеве с контраатакуващи румънски и руски части, настъпващи откъм с. Качамак. Шуменци с подкрепата на 31-ви Варненски полк отразяват няколко атаки на противника, нанасяйки му големи загуби. Настъплението на полка продължава към котла 147, чието овладяване е крайно необходимо за бригадата. Противникът се сражава отчаяно. Загубите на шуменските дружини са значителни. От строя е излязъл половината от редовия състав и началниците, но настъплението продължава. Котлата е овладяна. Шуменци до края на деня отразяват няколко контраатаки на противника, който се опитва да си върне котлата и хребета.

Окопаване пред Сатишкьой

Подведени са нови сили, които двукратно превъзхождат тези на 4-та Преславска дивизия. Затова през нощта тя се оттегля от позицията в очакване на подкрепления и се подготвя за втора атака на Кобадинската позиция, която не се провежда поради започналата на 21 септември офанзива на противника. Седмнадесет дълги дни продължават опитите му да отхвърли и разгроми частите от дясното крило на Трета армия. Противникът не успява, понася значителни загуби и губи инициативата.

На 19 октомври армията преминава отново в настъпление, разгромява противника, който отстъпва безпорядъчно. Вече под командването на подполковник Лазар Лазаров, 19-и Шуменски полк настъпва в състава на западната групировка, води боеве около селата Карабака и Бешаул и към 21 октомври противникът е изтласкан от Кобадинската укрепена линия.

Следват боеве за Черноводската крепост и освобождаване на цяла Добруджа, отразяване на страховитите руски атаки при Ступеней и Еркезек за кога 234 и овладяване на селата Мачин и Жижила в началото на 1917 г. Настъплението на полка продължава и през 1917 г. в направление към Галац – в състава на Сборната дивизия. Цяла Добруджа е освободена.

Шуменци остават да отбраняват заетата област, овладяват незаети села по десния бряг на Дунав, оборудват участъка за отбрана и подготвят погофицерски кадри за попълване на недостига до октомври 1917 г. когато са прехвърлени на Македонския фронт.

Духовият оркестър на 19-и пехотен Шуменски полк

На 17 октомври 19-и Шуменски полк се разполага на бивак на пет километра южно от гр. Струга – при с. Радолица. На 20 октомври е назначен в бойната част на Сборната германска дивизия, за да смени австрийските части западно от Охридското езеро, на Мокра планина. В състава на полка е придадена и германската егерска дружина на граф Щош с 24 картечници. Западно от шуменци са разположени австрийски части. Позициите не са оборудвани и защитени и са наблюдавани и контролирани от противника, заел господстващите височини – върховете Бьортнер и Върлина.

На 19 октомври сутринта след кратка артилерийска подготовка противникът атакува позициите на полка в района на кога 1704, която е в основата на отбраната, но е отблъснат без особени усилия. Атаката се повтаря на следващия ден сутринта. Два френски полка и една индокитайска дружина, под прикритието

на пагналата през нощта мъгла и барабанныя огън на артилерията, успяват да се доближат, да преодолеят телените мрежи и да проникнат в окопите на 8-а рота, която отстъпва и увлича съседните роти.

Полкът провежда контраатака в 14 часа и след ръкопашен бой французите са изхвърлени от окопите. Дадени са свидни жертви. Загиwa командирът на картечната рота капитан Христо Бърдаров, който, като вижда тръгналия на пробив противник, се втурва начело на картечната рота и стреля с картечница до смъртта си. Загиват 24 души, ранени са 158, но позицията е удържана. Кота 1704 е преименувана на Капитан Бърдаров.

Боевете при Мокра планина продължават до 25 октомври, когато са отбити няколко атаки на превъзхождащи сили на противника. Той, понесъл значителни загуби и обезкуражен от храбростта на българските войници, се отказва от опитите да атакува в участъка на полка. Героите шуменци, представени за награда на командването на дивизията, не получават ордените си, защото такива са отпуснати само за германските и австрийските части. На този участък до края на войната настава затишие.

През септември на съдбоносната 1918 г. 19-и Шуменски полк продължава да заема позициите си на Мокра планина, като е обстрелван усилено от противниковата артилерия. Идва известието за пробива при Добро поле и за отстъплението на нашите войски. Полкът предава позициите си на австрийските войски и се оттегля в гр. Дебър. Идва примирието и шуменци се оказват южно от Скопския мериуан.

Славният Шуменски полк, без да е загубил сражение, остава в заложничество. Командирът му подполковник Марин Куцаров организира спасяване на знамето. На 2 октомври той инсценира изгарянето му пред строя на полка и заявява на френските офицери, дошли да го приберат, че го е направил по примера на Наполеон пред Москва, за да не бъде обругано от победителите.

Доблестният командир на полк носи знамето увито около себе си по време на пленничеството и след като е освободен от плен по болест, се връща с него в Разград. Застанал мълчаливо пред полковия щаб и гледан с укор от офицерите за изгарянето на знамето, той сваля горните си дрехи и развява спасеното знаме. Доблестният офицер, станал впоследствие генерал, 139 дни е спал с него, но е спасил честта на полка си.

Знамето е наградено с „Възпоменателна металическа гривна“ за спасяване през 1923 г., а спасителите му получават „Знак за спасяване на знаме“.

Във връзка с реорганизацията на армията от декември 1920 г. полкът минава на дружинна организация, а през 1928 г. – отново на полкова. На 3 октомври 1937 г. той получава новото си бойно знаме. Командирът му подполковник Димитров го приема от ръцете на царя и го предава на знаменосеца фелдфебел Чифликчиев. Под това знаме полкът участва през септември 1940 г. при възвръщането на Южна Добруджа след Крайовската спогодба в пределите на България. Шуменският полк е една от колоните на Българската войска, навлизаща по направление на Тутракан. Начело на колоната е министърът на войната генерал-лейтенант Теодоси

Даскалов. Шуменци влизат в града, за който загиват и са ранени много от техните бащи при щурма срещу крепостта през септември 1916 г. Те са посрещнати с цветя и песни от гражданите му.

В края на август 1944 г. полкът е изпратен за усиление на границата с Румъния в района на гр. Силистра, след което се връща в Разград. Впоследствие 19-и полк се изнася към западната граница и участва в заключителния етап на **Втората световна война в Европа (1944–1945)** в състава на 4-та пехотна Преславска дивизия.

В Нишката настъпателна операция на Втора армия 19-и пехотен полк на 3 октомври 1944 г. настъпва в първия ешелон на дивизията. Бойното си кръщение получава в сраженията за кота 596. От 4 до 10 октомври води тежки боеве в района на с. Равна Дубрава и Завидинце.

Полкът извършва обход на противниковата позиция, като минава върховете Преполац, Остра чука и Попово гумно, прекъсва пътя за Ниш и спомага за овладяването на Равна Дубрава. С части от полка води боеве при височините Голяма чука (кота 681) и Богата глава. На 11 октомври е превзето с. Равна Дубрава и противникът се оттегля към гр. Ниш.

На позиция в Равна Дубрава

Полкът продължава да настъпва си към Ниш, следвайки колоните на 7-и Преславски полк. Непрекъснато вали студен есенен дъжд, пътищата са разкаляни. С приближаването на града 4-та Преславска дивизия и Бронираната бригада атакуват укрепленията на противника в околностите му от югозапад, а 6-а Бдинска дивизия – от изток. Деветнадесети полк е в резерв на дивизията и с една дружина

охранява фланга на полка и на Бронираната бригада. На 14 октомври Ниш е превзет и полковете на 4-та дивизия продължават настъплението си, като достигат р. Морава.

В Косовската настъпателна операция на армията на 17 октомври полкът преминава р. Морава в брод при с. Чечина и продължава в първия ешелон на дивизията да настъпва към Подуево, като към 22 октомври достига до околностите му. Атаката на противника, организиран се за отбрана също в околностите, започва на 25 октомври сутринта.

Атакувани са позициите му в района на селата Мъдраре и Ливадце и височините пред кота 675, които презграждат пътя към Подуево. Боевете с променлив успех продължават до 30 октомври. Хитлеристите са организирали устойчива отбрана и отчаяно се сражават, не позволявайки на българските части да се доберат до входа на Мердарския проход. След овладяването на Нишкото поле пътят през Прищина остава единственият удобен за оттегляне на германските войски на север и германското командване се опитва с всички сили да удържи българското настъпление на подстъпите към Косовското поле.

Шуменският полк формира мощна ударна група и на 2 ноември атакува позициите на врага, поддържан от огъня на артилерията и от съветската авиация. Хитлеристите не издържат на удара и се оттеглят от кота 675. Върхът е овладян в следобедните часове, пробивът в отбраната е осъществен. Противникът се опитва да си върне възловата височина и да възстанови отбраната с няколко контраатаки до вечерта, които са отблъснати от шуменци. Следват три контраатаки през нощта, но и те са без успех. На сутринта в участъка на пробива е въведена Бронираната бригада, която разширява пробива и настъпва към града. Тя е следвана от 19-и Шуменски полк, който доунищожава оцелелите противникови групи. До края на деня са овладени гр. Подуево и околните села. Героизмът на шуменци се оказва решаващ за успеха на първия етап от операцията. Полкът дава свидни жертви. Убити са 50 души, ранени са над 130, сред които и 11 офицери. Почти една трета от началническия състав в дружините е излязъл от строя. В някои от тях съставът е намалял почти двойно, но шуменци празнуват победата.

Дивизията продължава настъплението си към Косово, а 19-и полк се подготвя за отбрана на достигнатия рубеж в района на Подуево, за да спре настъпващите към града свежи части на противника. Той остава там до 15 октомври. Противникът, чийто състав стига до три дивизии, заема проходите през Копаник планина, опитвайки се да спре навлизането на българските войски в Косовското поле. Деветнадесети полк е снет от позиции и е изпратен отново напред, за да смени 15-и Ломски полк.

Като отчита сложността на задачата, командването на Втора армия формира две ударни групи.

Шуменци в състава на северната групировка, където е и цялата 4-та Преславска дивизия, настъпват в общо направление към Митровица. На 16 ноември, без почивка след прехода до изходния район, почти от движение шуменските дружини атакуват позициите при вис. Градина и кота 761, които са добре укрепени от немците. Жестоките боеве продължават до 19 ноември, когато двете височини са превзети. До края на деня Прищина е освободена от войските на 12-а пехотна дивизия и 2-ра конна дивизия.

Шуменци продължават боевете на Копаник планина за овладяване на коти 1100 и 1012 – на билото на планината, затварящи пътя към Митровица. Те продължават на 20 и 21 ноември, противникът не издържа и се оттегля към Митровица, преследван от Бронираната бригада и 7-и полк. Подружно 19-и Шуменски полк преодолява Копаник планина и се озовава в Косовското поле до гр. Митровица, където остава до 26 ноември. В изпълнение на заповед на Главното командване полкът се изнася към Пирот. На 5 декември преминава в тържествен марш пред командващия Втора армия, натоварен е във вагони и се връща в Разград, посрещнат тържествено от населението.

По фронтовете на заключителния етап от Втората световна война в Европа героичният 19-и Шуменски полк дава 146 убити и 446 ранени. Оргени „За храброст“ получават 118 шуменци.

Така завършва бойният път на 19-и пехотен Шуменски полк, прославил бойните си знамена във войните за национално обединение.

По време на реформите след войната 19-и пехотен Шуменски полк е преименуван и реструктуриран. Още през 1946 г. с Указ на регентите е преименуван на 21-ви Средногорски полк и без втората си дружина е преместен в Пещера, а впоследствие – в Смолян, където става основа за формиране на 21-ва планинска стрелкова бригада. След разформирането на бригадата полкът е в основата на формирането на 101-ви мотострелкови полк (Смолян), 103-ти мотострелкови полк (Девин) и щаба и частите на 21-ва мотострелкова дивизия. Втората дружина на полка начело с командира му е предислоцирана в Айтос, където става основа за създаването на 21-ви отделен мотострелкови полк, трансформиран през 1961 г. в 24-та Айтоска танкова бригада.

ДВАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН ДОБРУДЖАНСКИ ПОЛК

Формиран е на основание Указ № 11 от 1889 г. във Варна от 2-ра и 3-та дружина на 8-и пехотен Приморски полк. От 1897 г. е на гарнизон в Разград, а през 1904 г. е преместен на гарнизон във Велико Търново.

С обявяването на мобилизацията за участие в **Първата балканска война (1912–1913)** полкът само за 12 дни се развърща в пълен състав, като допълнително развърща и предвидените по плана формирования. Включен е в състава на 2-ра бригада от 5-а Дунавска дивизия (заедно с 18-и Етърски полк). Негов командир е подполковник Иван Божков. На 22 септември бригадата започва да се изнася към границата и до 4 октомври дружините на полка се разполагат в района на Арнауткьой (дн. Драганово), като щабът е в с. Арнач. На 8 октомври полкът пресича българо-турската граница и настъпва в състава на бригадата към Кадъкьой.

Молебен на 20-и пехотен Добруджански полк

Срещу частите на 5-а дивизия настъпва 7-а низамска турска дивизия. В решителния бой при Ериклер на 8 октомври полковете на Дунавската дивизия разбиват турската дивизия. Добруджанци в това сражение настъпват към Алмаклар, атакуват „на нож“, без страх от вековния поробител, като показват чудеса от храброст. Турците се оттеглят към Лозенград и се оборудват временно за отбрана на позиции на р. Сърсуват дере. Дружините на полка приближават реката, но са атакувани от силни турски части. Добруджанци във взаимодействие с 2-ри Искърски полк от движение отразяват контраатаката, преодоляват реката и отблъскват турците от заеманите позиции. Турските войски панически се оттеглят към Лозенград, но уплашени от мощта на атаките на българите, изоста-

вят града и подготвените за отбрана позиции. На 11 октомври полковете на 5-а Дунавска дивизия влизат в Лозенград.

След кратка почивка, от която се възползват и турските войски, които заемат укрепената линия Бунархисар – Люлебургаз, дивизиите на Трета армия продължават настъплението. Турците подвеждат към укрепената линия Втора източна армия на Махмуд Мухтар паша. В срещено сражение, което продължава пет денонощия – от 15 до 19 октомври, дивизиите на Трета армия, с подкрепата на част от Първа армия, водят ожесточени кръвопролитни боеве с дивизиите на Първа и Втора източна турска армия. Като бойна част на бригадата 20-и Добруджански полк настъпва в направлението Бунархисар – Виза, а задачата му е да овладее височините на р. Соуджак дере. Заг него настъпва 18-и Етърски полк. На 15 октомври дружините на полка при селата Иджеклер и Колиби водят боеве с предните части на противника, които не издържат на удара и се оттеглят към позициите на р. Караагач дере. Цялата мощ на турската артилерия е съсредоточена върху полковете на 5-а дивизия.

Отборните турски части атакуват във вериги една след друга. Цялото поле около селата Тузаклий и Пуралия се тресе от разрива на снарядите и огъня на пехотните части. Боят е на живот и смърт. Фанатизираните турски орди с възгласи „Аллах“ атакуват смело, без да обръщат внимание на загубите. Добруджанци и етърци им отговарят с вихрени атаки „на нож“. Никой не отстъпва. Първоначално турците имат известен успех, но в решителния момент 20-и Добруджански и 46-и пехотен полк, с подкрепата на 18-и Етърски полк, се вдигат в неудържима атака и помитат турските табори пред тях. В атака преминават и съседните полкове на дивизията. Турците не издържат на удара и отстъпват панически назад.

Войници от 20-и пехотен Добруджански полк в с. Софас

Цялата Източнотракийска турска армия е разбита и се оттегля панически към Чаталджа. Съединените български армии под общото командване на генерал-лейтенант Радко Димитриев преминават в преследване на бягащия противник. Полето е осеяно с трупове на войници и животни, изоставена бойна техника. Поради студеното и дъждовно време следват дълги и мъчителни дни на преход към Чаталджа. Пламва и холера, пренесена от турската армия и от заразени от противника водоизточници, която взема първите си жертви.

На 4 и 5 ноември 1912 г. 20-и пехотен Добруджански полк участва на източния участък на Чаталджанската позиция в боевете при селата Софас и Тарфа. След неуспеха на щурма започва позиционна война. При подновяването на военните действия полкът от 3 до 21 март 1913 г. води боеве при турските укрепления, които са северно от с. Орманлий. Опитите на турците да разкъсат отбраната на българските войски не дават резултат. Огън пада, примирието е подписано и частите на 5-а Дунавска дивизия са прехвърлени на запад в състава на Втора армия. Впоследствие 2-ра бригада е изпратена в подкрепа на Пета армия към Кюстендил, след което е върната пак в състава на Втора, което допълнително внася умора и безпокойство у войниците.

Във **Втората балканска война (1913 г.)** 20-и Добруджански полк е в Трънския отряд на армията. Той настъпва на 24 юни, в продължение на два дни води боеве с граничните подразделения на противника при Дъсчен кладенец, Мирославци и върховете Тумба, Църни връх, Чука и Пост Кеба. Предните части на сръбската армия са разбити и се оттеглят на главната полоса за отбрана. Добруджанци продължават настъплението и водят кратък, но ожесточен бой с укрепил се на кота 582 сръбска дружина – в околностите на с. Извор. Настъплението на полка продължава и от 1 до 3 октомври той води боеве със сръбски части по източните склонове на Милевска планина. То върви бавно поради недостига на планинска артилерия и ожесточения отпор на сърбите, оборудвали удобни позиции по околните височини.

Командирите на 20-и пехотен Добруджански полк

На 6 и 7 юни добруджанци се бият ожесточено за върховете Китка и Любатска чука от главната полоса на противниковата отбрана. Сърбите подвеждат свежи сили, снети от позициите срещу Четвърта армия, и ги съсредоточават в подкрепа на частите, отбраняващи се на вр. Китка. На 7 юни през нощта сърбите се оттеглят на запад – на Страцинската позиция, и нашите части заемат вр. Китка. В дните от 7 до 9 октомври полкът води боеве за върховете Близнак, Дукамска чука и Дукам.

Поради влошаващото се положение в полосите на южните армии настъплението на Трета армия е спряно и частите са върнати на изходните им позиции по старата българо-турска граница.

Непобедени, с чувство на изпълнен дълг, добруджанци посрещат примирието и несправедливия Букурещки договор и свишат бойното си знаме за по-добри дни. След две години 20-и Добруджански полк е мобилизиран отново в пълен състав за участие в Световната война.

В Първата световна война (1915–1918) през 1915 и 1916 г. полкът под командването на подполковник Йордан Георгиев е отново в състава на 2-ра бригада на 5-а Дунавска дивизия. Тя първоначално е в Трета армия на Добруджанския фронт, но след обявяването на войната към 19 октомври е прехвърлена на Македонския фронт в състава на Втора армия, а полкът заема района на вис. Билячи, северно от Кончул. Със своите дружини 20-и пехотен полк участва в двете колони на бригадата и води боеве по десния бряг на р. Морава.

На 22 октомври полкът атакува фронтално противника, отбраняващ се на десния бряг на р. Българска Морава, в направление към височината южно от Ново село. След ожесточен и кръвопролитен бой до вечерта я овладява. Настъплението на полка продължава, като той води кръвопролитни боеве при с. Беривойци, където отразява яростните контраатаки на сърбите. На 24 октомври добруджанци настъпват в направление към Гуляне – Сливово – Прищина, водят боеве при Долни Кормен и Гуленските позиции на Велика планина, където противникът се е укрепил със значителни сили. Под ударите на дружините на 20-и и 18-и полк противникът е принуден да се оттегли и добруджанци продължават настъплението си към Горно и Долно Ропотово, Одоровци и Петрова. Дружините на полка воюват по линията Божевци – Морава, участват в боя при Мокреш – Търникевци и при с. Турино и излизат на гръцката граница при Гевгели, където се оборудват за отбрана.

През 1917 г. под командването на новия си командир подполковник Иван Курников 20-и полк воюва за овладяване на кота 204 (Скалата) и при вр. Камата. През май същата година участва в кръвопролитния бой за вр. Яребична, където срещу позицията на българските части настъпват три гръцки и една френска дивизии, както и полк сенегалци.

Атаката на съглашенските полкове започва на 10 май след ожесточена артилерийска подготовка с над 200 оръдия. Веригите на противника са една след друга. Добруджанци се сражават отчаяно, но превъзходството на противника е огромно и той успява да овладее предната позиция. Боят се ожесточава. След нова артилерийска канонада по българските позиции противникът атакува отново вр. Яребична и до края на деня успява да го овладее.

През нощта добруджанци и останалите български дружини от позицията атакуват изненадващо върха – без артилерийска подготовка и без виковете. Слисаните френски войници се разбягват след ужасяващите атаки „на нож“. Българите ги преследват, полето се покрива с труповете на над 2000 френски войници. Яребична е отново българска.

Поради понесените загуби 20-и Добруджански полк е изведен в резерв за попълване и участва в укрепването на отбранителните позиции и комуникациите в тила. На фронта в продължение на година се възцарява затишие, от време на време има артилерийски престрелки и кратки разузнавания с бой, отблъсквани от защитниците на върха.

Край Дойранското езеро

На 29 май 1918 г. Солунската армия на съглашенските войски прави нов опит да осъществи пробив в района на Яребична, отбранявана от 3-та бригада на 5-а дивизия. Двадесети полк е на позиции източно от Яребична, отляво му е 3-та бригада. Артилерийската подготовка на противниковата артилерия е ужасяваща, нашата стреля откъслечно поради недостиг на снаряди. По върха са изстреляни над 150 000 снаряда. И в този ад, който продължава цяло денонощие, на 30 май съглашенските войски атакуват отвсякъде. Позицията е пробита и за да не попаднат в обкръжение, съседните полкове и добруджанци са изтеглени. В този бой с цената на 2300 жертви съглашенските войски спечелват победа, за която тър-

бят по целия свят, че била велика. Велик е обаче героизмът на българския войник. Полковете на 5-а Дунавска дивизия отстъпват на основната полоса за отбрана на армията и се подготвят за нови боеве. И те не закъсняват.

Игват фаталният септември 1918 г. и мощното настъпление на съглашенската армия срещу позициите при Дойран и Добро поле на обезкървената Първа армия. Отбраната е пробита при Добро поле и независимо от успеха на 9-а Плевенска дивизия при Дойран войските на армията са принудени да се оттеглят на по-задни рубежи, следвани по петите от настъпващите съглашенски дивизии. Игват Солунското примирие и излизането на България от войната. Добруджанци успяват да се изтеглят северно от Скопския меридиан и избягват пленничеството. След края на войната и подписването на Ньойския договор на 12 септември 1919 г. славният и непобеден във войните 20-и пехотен Добруджански полк е разформиран. До 1923 г. съществува като ликвидационен щаб.

През 1928 г. 20-и пехотен Добруджански полк е формиран като мобилизационен полк, развързан от 2-ра дружина на 18-и пехотен Етърски полк от състава на 15-а пехотна дивизия, но не провежда мобилизация и не участва във Втората световна война. Впоследствие е разформиран.

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВИ ПЕХОТЕН СРЕДНОГОРСКИ ПОЛК

Формиран е в Пловдив през 1889 г. от 3-та и 4-та дружина на 9-и пехотен Пловдивски полк. За полково знаме е определено знамето на 3-та дружина, която е наследник на Татарназарджишката № 3 пеша дружина. То е връчено от княз Александър I на 17 август 1886 г. От 1892 г. 21-ви пехотен средногорски полк е дислоциран в Станимака (дн. Асеновград).

Полкът участва в **Първата балканска война (1912–1913)**. В нейното навечерие за действия в Родопите българското командване формира на базата на 2-ра пехотна Тракийска дивизия Родопски отряд. В състава му е и 21-ви пехотен Средногорски полк, командван от полковник Владимир Серафимов. Срещу българския Родопски отряд за отбрана на Беломорието и комуникациите с Македония е развърнат турският Кърджалийски корпус на Явер паша с численост 40 000 души.

Средногорският полк води боеве на левия фланг на отряда. В състава му са включени четите с войводи Стефан Николов – Калфата, Пею Шишманов, Никола Ботушанов и Христо Чернопеев. Общо в полка са около 5000 души и 20 планински оръдия. Непосредствено срещу 21-ви полк действа Кърджалийската турска дивизия с численост 7000 души. От района на Горна Арда тя трябва да отрази българското настъпление.

Полковник Серафимов

Средногорският полк изпълнява първата задача успешно. На 5 октомври той предприема настъпление срещу Тъмрашкия клин, от който турските войски застрашават Пловдив, и на 7 октомври е освободен Девин. Към 8 октомври клинът е окончателно ликвидирен. Следващата изпълнена задача е разгромът на неприятеля в района на Пашмакли (дн. Смолян). От Чепеларе полкът настъпва на юг, разбива противника на вр. Караманджа (дн. Мургавец) и на 13 октомври са освободени Пашмакли, Райково и Устово. Устремът, с който средногорци върхлитат върху врага, е толкова голям, че турците отстъпват панически по целия фронт.

На 16 октомври полковник Серафимов изпраща отряд, който трябва да прекъсне железопътната линия Цариград – Солун. Той се състои от една пехотна дружина, усилена с две батареи, две картечници, взвод пионери с експлозиви и доброволци от Македоно-одринското опълчение. През с. Арда се насочва към гара Бук. Напред е изпратена т.нар. летяща рота, в която са включени пионери и добровол-

ци. Тя разгромява турската войска, охраняваща района на гарата, достига железопътния мост, но по заповед на командира на полка се оттегля.

Кърджалийският корпус на Явер паша настъпва и полковник Серафимов събира всичките си сили да го спре. На 19 октомври прикриващата дружина е принудена да отстъпи към височините североизточно от Устово. В района на селото се съсредоточава целият Средногорски полк. На 20 октомври полковник Серафимов го повежда срещу врага, достигайки линията Фатово – Алами дере (дн. Полковник Серафимово).

Командването на Родопския отряд, който е наясно, че турският корпус превъзхожда силите на отряда, заповядва отстъпление към границата. Полковник Серафимов не се подчинява, въпреки че може да бъде даден на военен съд. Той знае много добре, че ако отстъпи, българското население в околията, наброяващо около 15 000 души, ще бъде избито.

Полковник Серафимов отговаря на заповедта: „До един ще измрем, но няма да отстъпим! Не може да оставим тези села, които вчера ни посрещаха като освободители, да бъдат унищожени от турците“.

На 21 октомври командирът на 21-ви пехотен Средногорски полк решава да настъпи и посрещне турците в района между р. Кара дере, която преминава през селата Райково и Устово, и р. Арда. Главните бойни действия се развиват по височините източно от селата Алами дере и Голям Палас (дн. гр. Рудозем). Местността включва два главни гребена, които се съединяват на вис. Селище – Кавгаджик (дн. Средногорец) с надморска височина 1311 м, южно от с. Устово. Множество дълбоки долове пресичат тези два гребена и правят терена труден за преминаване. След мразовита нощ, прекарана на открито, средногорци на 21 октомври рано сутринта настъпват срещу противника. Те знаят, че турската армия ги превъзхожда числено поне три пъти. В действителност е много повече.

Сблъсъкът е страшен. Прегобед се развихря бой между авангардите. Атаките на турците са една след друга. Численото им надмощие е огромно и след петата атака авангардът отстъпва към главните сили. Врагът настъпва стремително. Жестока битка се води по хребета между селата Алами дере и Палас. С цената на много жертви настъплението е спряно, но битката продължава. Свежи турски сили се включват и положението на средногорци става критично. Привечер полковник Серафимов изпраща в обход дяснофланговата 2-ра дружина на подполковник Врачев, усилена с 9-а планинска батарея. Тя остава незабелязана и заема височините откъм левия фланг и тила на турския боен ред.

Атаката на българите е изненадваща и неотразима. С мощно „ура“ и „напред на нож“ бойците на подполковник Врачев помитат левия фланг на врага. Полковник Серафимов на кон вдига високо ръка, прекръства се и с думите „с Бога напред!“ повежда целия полк в атака. Полковният оркестър начело с капелмайстора подпоручик Георги Атанасов подема „Шуми Марица“. Мощното „ура“ по целия фронт, по фланговете и откъм тила и неудържимият удар „на нож“ хвърлят в паника турската войска, която се оттегля на юг, последвана от средногорци.

Полкът развива успеха и на 22 октомври освобождава селата Голям Палас и Смилян. На 5 ноември овладява железопътната станция Буг и прекъсва железопътната връзка между Тракийския и Македонския оперативен театър. На 5 декември средногорци освобождават Драма, на 8 декември влизат в Сяр. През следващите дни българските войски освобождават Беломорието, с което връзката на турското командване с Македония е окончателно прекъсната.

*Тържествата за освещаване паметника
на 21-ви пехотен Средногорски полк през 1934 г.*

В чест на своя освободител полковник Владимир Серафимов село Алами дере е преименувано на Полковник Серафимово. Обилно напоената с българска кръв котла 1311 получава името на героичния Средногорски полк – вр. Средногорец. Признателните родопчани издигат на върха величествен паметник на загиналите воители от Средногорския полк.

Паметникът е открит през 1939 г. с молебен, отслужен от смолянски свещеници. След това пред строени млади войници мохамедани реч държи смолянският мюфтия Хаджисалехов. Негови са думите, останали навеки в народната памет: „Врх Средногорец е рогонската Шунка“.

След боевете в Западна Тракия 2-ра Тракийска дивизия поема отбраната на брега на Мраморно море, участва в ликвидирането на турския десант при Шаркьой. Когато кръвопролитният бой при Булаир клони към пълна победа за българите, в 16,30 ч. на 26 януари от щаба на Македоно-одринското опълчение постъпва тревожно съобщение за около 15 000 души вражески сили, от които на сушата стъпват 8000 души начело с Енвер бей. Командващият Четвърта армия генерал Ковачев заповядва трите опълченски бригади заедно с 26-и Пернишки полк да отбият десанта. Към Шаркьой се насочва в усилен марш и 1-ва бригада на 2-ра Тракийска дивизия, в чийто състав е и 21-ви Средногорски полк. Десантът е отбит, отбраната на крайбрежието е заздравена.

Парад на 21-ви пехотен Средногорски полк при Булаир

На 23 февруари 21-ви пехотен полк заема за отбрана Булаирската позиция – от чифлика Куру до могилата Сиври тепе, където остава до 24 март.

Поради влошаващите се отношения между съюзниците българските войски, включително 2-ра Тракийска дивизия, са прехвърлени на Македонския театър.

Във **Втората балканска война (1913 г.)** 21-ви Средногорски полк е в състава на 1-ва бригада на 2-ра пехотна Тракийска дивизия и воюва при Серка планина, Пенелище, Криволак, с. Махоба и на Калиманското поле.

Втора Тракийска дивизия има задача да овладее Криволашкия завой на р. Вардар, отбраняван от Тимошката дивизия втори призив. Тази позиция се смята за непристъпна, оборудвана е четири месеца от сърбите и пред нея има много ровове със стръмни склонове, непристъпни за артилерията. Настъплението е на 17 юни сутринта. Дружините изкачват стръмните склонове на Серка планина, отбранявана от един пехотен полк. Средногорци атакуват без подкрепата на артилерия. Боят продължава цял ден и чак вечерта сърбите се оттеглят към главната позиция. На 18 юни дружините на полка започват да се спускат от Серка планина към Криволак, но към обяд са спрени поради заповед за прекратяване на военните действия. На 19 юни сутринта настъплението е подновено. С подкрепата и на съседите 21-ви полк овладява Пенелище и се насочва към Криволашката позиция, отбранявана от четири пехотни полка и една доброволческа бригада от Скопие.

Първа бригада е в центъра на атаката срещу най-силната позиция на сърбите и пак настъпва без подкрепата на артилерия. Атаката е отбита с големи загуби за средногорци. През нощта срещу 20 юни тя е повторена, но отново е неуспешна. С последователни нощни атаки по фланговете срещу 21 юни отбраната на сърбите е разколебана и те започват да се оттеглят от позициите си. С устремни атаки 21-ви Средногорски и 9-и Пловдивски полк принуждават противника да започне да отстъпва и от центъра на позицията. Тимошката дивизия е разбита, позицията е овладяна. Отстъплението се превръща в бягство.

На връх Говедарник

Командването на Четвърта армия не успява да се възползва от събитията при Криволак и след успеха на сърбите с пробива на българските позиции при р. Брегалница то се ориентира към отбрана. Българските дивизии се оттеглят на Калиманското плато. Втора Тракийска дивизия, включително 21-ви Средногорски полк, се оттегля на Плачковица планина, като едновременно води бой със сърбите, настъпили по десния бряг на р. Брегалница. В тези боеве 21-ви полк участва при с. Махоба.

Паметни ще останат сраженията на Калиманското плато. Осми Приморски полк заема позиции на височината Баньо чука, прикриваща подстъпите към Калиманското плато, и на 5 юли сутринта посреща удара на Черногорската дивизия. Гъстите неприятелски вериги връхлитат една след друга позициите на варненци. Противникът успява да овладее с. Калиманци, но силите му стигат дотук. На помощ пристигат две дружини от 21-ви пехотен полк и българите се вдигат в контраатака. Противникът отстъпва към р. Брегалница. Следобед боят става още по-напрегнат. На помощ на варненци пристигат още дружини от 21-ви и 50-и полк. Боят продължава до вечерта.

Вечерта българските полкове се вдигат в решителна контраатака „на нож“. Черногорската дивизия е разбита и побягва към р. Брегалница, която е придошла от дъжда. Във водите ѝ загиват обезумели от боя черногорци. До края на войната Черногорската дивизия е сломена и ликвидирана като военна сила.

Битката за Калиманската позиция продължава. Почти целият Средногорски полк е вече на позицията (заедно с 8-и Приморски полк). Яростта от неуспеха на Черногорската дивизия е невъобразима и срещу позициите на средногорци и приморци е хвърлена цялата Моравска дивизия 1-ви и 2-ри призив. Артилерията на противника ги засипва с ураганен огън. Сърбите се озовават на крачки от българските позиции, когато средногорци и приморци се вдигат в контраатака. Врагът не издържа на удара и се оттегля панически към р. Брегалница. До края на войната Калиманската позиция остава българска. Пречупен е настъпателният устрем на сърбите и те не успяват да се съединят с гръцката армия.

Съдбата на войната се решава на груг театър – Румъния влиза във войната и войските ѝ безпрепятствено напредват към София, като „водят боеве“ с пългари и опълченци и грабят местното население. Примирието е сключено и 21-ви Средногорски полк се прибира в казармите си. Обвеляното със слава бойно знаме е свито в очакване на по-добри времена. И те не закъсняват.

Двадесет и първи Средногорски полк участва и в **Първата световна война (1915–1918)**. С обявяването на мобилизацията на 9 септември 1915 г. той под командването на полковник Христо Джеров бързо се развърща в четиридружинен състав и картечна рота, като мобилизира и две дружини за резервния полк и една допълваща дружина от осем роти. В състава на 2-ра Тракийска дивизия той се изнася в заповядания район. На 10 октомври е огласен Манифестът за започване на войната и на следващия ден 21-ви Средногорски полк настъпва на юг по долината на р. Струма и Пехчево.

Втора Тракийска дивизия е изпратена в помощ на Втора армия, която води бой с авангардите на съглашенските войски при р. Черна, Криволак и Струмица. Следват боевете на полка при с. Чепели и преследването на противника до гръцката граница, заемането и подготовката за отбрана на определения участък на Дойранската позиция.

В началото на октомври 1916 г. в хода на започналата есенна офанзива на съглашенските войски определят в предишните боеве 21-ви пехотен Средногорски полк е прехвърлен на Битолския фронт и като резерв на Единадесета армия се разполага в районите на Жабяни, Средно Егри и Крапа. Като останалите привлечени полкове, и 21-ви пехотен полк е вкарван подружинно в боя. Неговата 4-та дружина е изпратена като усиление на сборната 1-ва Балканска бригада на полковник Богданов, която води кръвопролитни боеве на Мориховския участък от Кеналската укрепена линия на десния бряг на р. Черна. Дружината отбранява участък на вр. Еровете на десния фланг на бригадата, където води боеве от 4 до 6 октомври, като понася значителни загуби. Средногорският полк е вкаран в боя в състава на бригадата и вече под командването на полковник Лазар Козаров води боеве близо месец на участъка от р. Черна до Змеица срещу настъпващите сръбски дивизии на Втора сръбска армия.

На 13 ноември нашите войски се оттеглят на линията Чегел – Ивен и дружините на полка водят боеве при с. Грунище и Ивен, където понасят нови загуби. Противникът също е понесъл загуби, но настъплението му продължава с нестихваща сила. Орделите български полкове се сражават отчаяно. Средногорци водят нови кръвопролитни боеве при Зовик и Рапеш. На 18 ноември е изоставена Битоля и нашите войски заемат рубежа по височините северно от града, където е спряно настъплението на противника. Огромните загуби, които понасят и

Началникът на дивизията поздравява 21-ви пехотен Средногорски полк, Гергьовден, 1917 г.

съглашенските войски, принуждава командването им да прекрати офанзивата. Фронтият при Битоля се стабилизира и през следващата 1917 г. Средногорският полк отбранява позицията от вр. Оглед до с. Стревина.

През септември 1918 г. той воюва на Доброполския участък. На 14 септември 21-ви Средногорски полк заема позиции на десния фланг на отбраната на 2-ра пехотна дивизия в района на селата Полчище и Радибол, северозападно от вр. Яребична. Източно от него са на позиции полковете на 1-ва бригада (44-ти и 28-и пехотен полк). На 15 септември рано сутринта след унищожителна артилерийска подготовка, включително с тежки оръдия, позициите на полка са атакувани от части на Дунавската сръбска дивизия. До обяд средногорци успяват да отблъснат пет атаки, нанасяйки големи загуби на противника. Сърбите успяват обаче да се вклинят в отбраната източно от Яребична в направление към височините Цар Фердинанд и Козяк, но са спрени от резерва на дивизията и 81-ви полк. На следващия ден те отново атакуват с големи сили, но пак са спрени с големи загуби от храбрите средногорски дружини. До вечерта на 16 септември 21-ви пехотен полк удържа позициите си, но на изток от него френска и сръбски дивизии успяват да се вклинят в левия фланг на българската дивизия, което принуждава командването на армията да заповяда оттегляне на западния бряг на р. Черна.

На 17 септември 21-ви полк е в състава на войските, отбраняващи плацдарма при моста Расим бей на р. Черна, за да осигурят прехвърлянето на българските дивизии през реката. Части на Дунавската дивизия настъпват към моста, но са отблъснати, а 21-ви полк се оттегля на западния бряг на реката.

*Пред гроба на загинал войник
от 21-ви пехотен Средногорски полк*

На 21 септември средногорци са включени в ударната група заедно с отряд „НОЦ“ и атакуват успешно с. Мрамор. В хода на отстъплението полкът води боеве при селата Татарли, Сопот, Малено, Аладинци, Гьозмел, Троянци и р. Вардар. Игват примирието и Ньойският договор.

От 1 декември 1920 г. полкът е реорганизиран в 21-ва пехотна Средногорска дружина. През 1928 г. е върнат към полкова организация. През 1935 г. 21-ви пехотен Средногорски полк е предислоциран в Смолян за усиление отбраната на южната граница.

С включването на България във Втората световна война (1941–1945) 21-ви пехотен Средногорски полк провежда мобилизация и е пращан през 1941 и 1943 г. на югоизточната граница.

След септември 1944 г. взема участие в заключителния етап на **Втората световна война в Европа (1944–1945)** отново в състава на 2-ра пехотна Тракийска дивизия. Първа армия, в чийто състав е дивизията, настъпва в направление Крива паланка – Куманово – Скопие. На 8 октомври 2-ра Тракийска дивизия преминава в настъпление, а 21-ви полк атакува от север позициите на немците по Осоговската планина. Жесток бой се завързва на подстъпите към Крива паланка. Вражеската артилерия обстрелва настъпващите дружини със снаряди и мини, но дружините вървят напред, преодоляват съпротивата на противника и навлизат в града. Боеве се водят за всеки квартал. Щурмовите групи атакуват укрепилите се в сградите хитлеристи, а командването подвежда и самоходни оръдия в подкрепа на средногорските дружини. С цената на големи жертви градът е превзет, като средногорци овладяват казармите.

Германските части се оттеглят на Стражинската позиция. Втора Тракийска дивизия организира нощна атака срещу укрепените позиции на противника, като 21-ви полк е на нейния ляв фланг. Дружините водят бой с окопалия се противник по р. Вакъф и настъпват към с. Мушково и вр. Бреза. Следващите дни средногорци водят боеве в Осоговската планина, отбиват няколко контраатаки към върховете Драгаш, Глава и Лисец. До вечерта на 17 октомври 21-ви полк достига рубежа кота 1193 – вр. Лисец – вр. Драгаш, северно от с. Бабица, и се явява във фланг и тил на Стражинската позиция.

На Кумановското поле

Настъплението на полка продължава. От 21 до 24 октомври участва в жестоките боеве за Страцинската позиция, като настъпва по фланга и съдейства на основната групировка в овладяването ѝ. Впоследствие полкът участва в боевете за Куманово, като осъществява надежден заслон на войските от удари откъм Свети Никола и Скопие. Хитлеристите подвеждат свежи сили и контраатакуват, но са отблъснати с дружините усилия на 21-ви и 9-и полк.

След отразяването на контраатаката 21-ви Средногорски полк продължава да настъпва. На 30 октомври той овладява моста на р. Пчиня, атакува командната височина Красте, отбранявана от една германска дружина, и я превзема. Последователно са превзети хребетът Високата стена и вр. Уши. Пътят на немците на север е преграден от полковете на 2-ра пехотна дивизия. Средногорци преследват противника в посока към Бунарджик, Буйковац и на 14 ноември влизат в Скопие. В боевете полкът дава 222 убити.

*На позицията на 21-ви пехотен Средногорски полк на Стражин –
полковник Заматеев и генерал Козовски*

След получаване на разпореждане прославеният 21-ви пехотен Средногорски полк се завръща в родината – в гр. Смолян, и е демобилизиран. При последвалите реформи претърпява редица структурни изменения и преименувания. През май 1950 г., както и останалите полкове, е преименуван от пехотен на стрелков полк. През септември същата година е преименуван на 38-и стрелков полк и участва в създаването на нови формирования на 21-ва мотострелкова дивизия.

ДВАДЕСЕТ И ВТОРИ ПЕХОТЕН ТРАКИЙСКИ ПОЛК

Формиран е с Указ № 11 на 1 март 1889 г. от 3-та и 4-та дружина на 10-и пехотен Родопски полк. Трета дружина е дислоцирана в Татар Пазарджик (сн. Пазарджик), а 4-та дружина и щабът на полка са в Хасково. От септември 1891 г. е на гарнизон в Татар Пазарджик, след което е преместен в Самоков, където пристига на 31 май 1904 г. и поради липса на казармени помещения се установява на бивак южно от града. През следващите години полкът води интензивна бойна и строева подготовка и едновременно строи казармата си в местността Владишкото. С формирането в края на декември на 7-а пехотна Рилска дивизия полкът е включен в състава на нейната 2-ра бригада (заедно с 14-и Македонски полк).

Полкът под командването на полковник Сава Садов участва в **Първата балканска война (1912–1913)**. Мобилизацията е обявена на 17 септември и само за няколко дни той се развърща в пълен състав и се подготвя за водене на бойни действия. От 23 септември се изнася по шосето към Дупница и на 25 септември към края на деня заема заповядания изходен район при Кадиин мост и с. Четърци. С обявяването на войната в 3 часа на 5 октомври 1912 г. полкът се изнася към границата, прегазва граничните турски подразделения и към 14 ч. овладява Царево село. Турските части от около 1500 души се оттеглят към Пехчево и Кочани.

Щабът на 1-ва дружина от 22-ри пехотен Тракийски полк пред Севри тепе

Същия ден полковете на бригадата овладяват и вис. Голак над Царево село. Тракийци в състава на бригадата продължават настъплението си през Мале-

шевска планина към Петрич и Хамзали, водят боеве с части на настъпващата 16-а низамска дивизия в района на Вирче, Трабатовище и Берово. Противникът е разбит и се оттегля на юг. Двадесет и втори полк участва в освобождаването на Пехчево и в състава на бригадата продължава да настъпва, като с част от силите си съдейства от запад за блокирането на турския струмски корпус в долината на р. Струма. Турците отстъпват на юг, следвани от 3-та бригада и дружините на Тракийския полк. Освободен е Демир Хисар. Впоследствие 22-ри полк настъпва към гр. Струмица. Градът е освободен на 23 октомври и тракийци напредват към Дойран, предварително завзет от доброволчески части. Те влизат в Дойран, посрещнати от тържествения звън на камбаните. Настъплението продължава към Солун и на 28 октомври тракийските дружини завземат вр. Пърнар, откъдето атакуват турските позиции на вр. Дауд баба. Опитите на турците да спрат настъплението на българите при Айтматово не успяват и тракийските дружини се озовават пред Солун. Те не влизат в града, който е прегаден от турския комендант на гърците срещу огромен откуп, а се окопават в покрайнините му.

Войници от 22-ри пехотен Тракийски полк заемат Севри тепе

В състава на бригадата 22-ри Тракийски полк е прехвърлен на Източнотракийския театър на военните действия, където 7-а Рилска дивизия влиза в новосъздадената Четвърта армия. Полкът се изнася към Булаир, където се очаква контра-настъпление на галиполската групировка на противника. При Булаир 22-ри Тракийски полк е в състава на 1-ва бригада на 7-а Рилска дивизия (заедно с 13-и Рилски полк). От 21 до 25 януари той провежда действия за завоюване на по-добър отбра-

Боят при Булаир – 22-ри пехотен Тракийски полк

нителен рубеж, заемане и подготовка на определения му участък за отбрана. Полкът отбранява участъка от Сиври тепе до брега на Мраморно море, разполагайки главните си сили за удържане на позициите при с. Еникьой.

„Кланицата при Булаир“, както военните историци наричат сражението, започва на 26 януари. Двата рилски полка посрещат удара на две турски дивизии. Рано сутринта гъсти колони пехота от 27-а пехотна турска дивизия, поддържани от артилерия и от огън на турския флот, атакуват позициите на полка. Тракийци посрещат атаката с ураганен огън от всички оръжия. Полето се покрива с трупове на турски войници, но веригите са една след друга. Турските войски атакуват яростно, стремейки се с всички сили да пробият българската отбрана и да се явят в тила на българските позиции при Чаталджа. Към обяд положението пред участъка на 22-ри Тракийски полк става критично. В този момент съседният отгясно 13-и Рилски полк контраатакува и настъплението на противника е спряно. За кратко време пробивът е осуетен, но тракийци с мъка удържат атаките му, отстъпвайки с бой на по-задни позиции.

В следобедните часове в боя при Булаир настъпва прелом. В помощ на 22-ри Тракийски полк са изпратени 4-та дружина от 49-и пехотен полк и една дружина от 13-и Рилски полк, които атакуват от движение с натъкнати на пушките щикове и в устрема си повличат в контраатака отстъпващите дружини на 22-ри Тракийски полк. Тракийци се вдигат и политат. Води се ръкопашен безмилостен бой с ножове и приклади. В боя, както при опълченците на Шипка, влизат дори и камъни. Превзет е с щурм чифликът Доган Аслан, отбраняван от значителни турски

сили. Дясната вражеска колона не издържа на напора на българите и обръща гръб. Дружините на 13-и Рилски полк и 22-ри Тракийски полк се втурват в неудържима атака. Последват ги всички български войски, като преминават в настъпление по цялата линия и отхвърлят и лявата неприятелска колона.

Привечер към 17 ч. турските табори подновяват настъплението, но пак са отблъснати с големи загуби. Артилерията действа отлично, разстрелвайки почти от упор техните бързо попълвани редици. Преследван ожесточено с огън и нож до спускането на мрака, разбитият противник се укрива в укрепената си Булаурска позиция. Вестта за вражеския десант в Шаркьой принуждава българското командване да върне частите на изходни позиции, като само увлеклите се напред тракийци запазват преднината си от 2 километра. Пред позициите на полка се наброяват труповете на над 4000 вражески войници. Турските войски, зашеметени от огромните загуби след неуспеха на десанта, остават на Булаурската позиция и до края на войната не посмяват да започнат ново настъпление, като се задоволяват с епизодични боеве на отделни направления. Съдбата на войната остава да се реши при Одрин, който е превзет от войските на Втора армия, но и това не слага край на войната. Започват грязни между победителите за завладения територии.

*Парад в Кавала на 22-ри пехотен Тракийски полк,
2 май 1913 г.*

Седма Рилска дивизия с комбиниран марш по море до Кавала, а впоследствие с влакове и пеши марш е изведена на запад за участие във войната с доскорошните съюзници.

Спечелилата си слава в предишната война Рилска дивизия е включена в състава на Четвърта армия и се оказва на решаващото направление срещу почти цялата сръбска армия, която е отпочинала, оборудвала позициите си за отбрана и готова за бой. В полка, когато е на бивак в с. Калугерица, северно от Струмица, поради новата война избухва бунт. Разбунтувалите се войници си

избират командване, като повече от половината от полка дори се отделят на около 2 километра от полковия бивак и устройват свой бивак с часови. Бунтът продължава до 6 юни и е овладян трудно от командването на дивизията.

Във **Втората балканска война (1913 г.)** 22-ри пехотен Тракийски полк води боеве при Злетовска река – от вис. 650 до Безиково, Гърляно – на Калиманската позиция, р. Брегалница. С получаване на заповедта за настъпление на 17 юни 22-ри Тракийски полк преминава Злетовската река, разпръсва предните сръбски постове и започва да се катери по стръмните склонове на вис. 650 западно от Улярци, силно укрепена от сърбите. Посрещнат със силен пушечен и картечен огън, той заляга на 1000 крачки от върха. След солидна артилерийска подготовка, която буквално смазва сръбските позиции, и с подкрепата на две дружини от дивизионния резерв българите атакуват устремно „на нож“ и сломяват съпротивата на сърбите, които се оттеглят на позиции на по-загния гребен на височината. Тракийци, макар и със значителни загуби, заемат вис. 650 и отразяват три контраатаки на сърбите, които неустово се опитват да си върнат височината.

На 18 юни в 12,30 ч. е получена заповед за прекратяване на военните действия. Това разстройва частите на Рилската дивизия, стига се до разгром на 13-и Рилски полк, на чийто участък сърбите се опитват да пробият отбраната на българите. Само дружините на 22-ри Тракийски полк остават на позиция и отказва да дават знак за примирие – издигане на бял флаг, а от силната им пушечна и оръдейна стрелба сърбите са принудени да се върнат на старите си позиции. Героизмът на тракийци дава възможност на дивизията да се укрепи на нова позиция.

Командващият Четвърта армия генерал Ковачев поздравява полка с думите: „Тракийци, вие възобновихте славата си, с която се бяхте покрили при Булаир“.

Към 16 ч. полкът получава заповед да отстъпи на левия бряг на Злетовска река. Героичната съпротива на неговите бойци на новата позиция Безиково – Цера не позволява на противника да заеме Калиманската височина.

При Калиманци 22-ри Тракийски полк отбранява участък на левия фланг на 7-а дивизия и се оказва на направлението на втория удар на сърбите при атаката им на 5 юли към Царево село. В момент, когато всичко виси на косъм, командирът на полка подава команда „Музиката напред!“ и сред ужаса на боя се чуват величествените звуци на „Шуми Марица“. Гръмогласно „ура“ се понася по цялата бойна линия, въодушевлението расте. Врагът усеща внезапната промяна в духа на защитниците. Към 20 ч. той е отблъснат и прогонен по протежение на цялата линия, като оставя целия скат осеян с много убити и тежко ранени. Тук се проявява и младият артилерист поручик Владимир Заимов (станал по-късно генерал), бъдещият защитник на Дойран и България.

Ожесточените боеве не спират по цели денонощия. Двадесет и четири гена продължават те за Калиманската позиция, бойците не знаят ни сън, ни почивка, ни дневна храна. Врагът, обезверен, че не може с открита сила да превземе българските позиции, решава с ураганен дъжд от шрапнели и гранати да унищожи или прогони защитниците на Калиманската позиция. Но храбрите

тракийци, наречени вече „истински калиманци“, проявяват нечуван героизъм и отстояват позициите си. При Калиманци те за втори път се покриват с безсмъртие.

Пътят към Царево село се оказва недостъпен за сърбите и те се отказват от по-нататъшни опити да се съединят с гръцката армия на този участък от фронта. В същото време контраударът на Четвърта армия на десния фланг на позицията погребва замисъла на сърбите за водене на сражението. На Калиманската позиция окончателно е сломен настъпателният устрем на сръбските армии и те преминават към отбрана.

Тракийци остават на позициите си до 28 юли. В деня на прекратяването на военните действия в полка има едва 21 офицери от 74 в началото на Балканската война и 1630 войници от 4450. На 28 юли 1913 г. той е снет от позиция и на другия ден се насочва по маршрута: Царево село – Горна Джумая – Рила – Кобилино бранище – Мала църква – Самоков. На 3 август към 10 ч. влиза в Самоков, посрещнат най-тържествено, но и със сълзи от целия град – за жертвите, дадени в боевете. Тракийци прибират бойното знаме, за да го развееят отново след две години по фронтовете на Световната война.

Преминаване на р. Пчиня от 22-ри пехотен Тракийски полк

С обявяването на мобилизацията на 9 септември 1915 г. за участие в **Първата световна война (1915–1918)** полкът се развърща в пълен състав, като развърща и две дружини за дивизионния резерв. Негов командир е подполковник Стефан Сапунов.

Участва в Първата световна война през 1915 г. в състава на 2-ра бригада на 7-а Рилска дивизия от Втора армия. С обявяването на войната в хода на Овче-

На Калиманската позиция

полската настъпателна операция на армията е на десния фланг на дивизията в направление към Кочани. Той разпръсва предните сръбски подразделения в граничните области и води ожесточени боеве на Калиманското плато и в долината на р. Елешница.

Боевете в долината продължават от 9 до 11 октомври, сърбите не издържат на ударите на тракийските дружини и 53-ти пехотен полк и се оттеглят.

Тракийският полк продължава преследването на противника през р. Морава в направление към Лесковац. На 14 октомври две негови дружини са изпратени в помощ на войските, водещи боеве за гр. Велес. Те се прехвърлят през р. Пчиня и след жесток кръвопролитен бой превземат кота 650, известна като „зелената височина“ на Голашката планина, упорито отбранявана от сърбите. Неиздържали на неудържимите атаки на тракийските дружини и претърпели големи загуби, сърбите се разбягват по посока на Велес. След кратки боеве за вис. Бабуна около с. Долни Виранци, където вземат пленници, дружините на полка продължават настъплението към Велес.

На 18 октомври е превзет Велес и тракийските дружини настъпват към гр. Прилеп, водят бой при с. Извор, където също вземат пленници. От 27 до 30 октомври полкът преодолява труднопроходимата Кукавица планина в направление към гр. Враня и води ожесточени боеве с отбраняващите се сръбски войски в околностите на града. Той е превзет и Тракийският полк продължава да настъпва.

На 31 октомври дружините на полка за първи път срещат съглашенски войски. Французите бързат в помощ на разгромената сръбска армия и се сблъскват с

Парад на 22-ри пехотен Тракийски полк

южното крило на нашата Втора армия при Криволак. Двадесет и втори пехотен Тракийски полк разгромява 148-и пехотен френски полк и заема линията Мирзен – кота 1008. В началото на ноември воюва срещу французите югозападно от линията с. Мирзен – с. Безевище. На 3 ноември полкът атакува сърбите при вис. Соничка глава и укрепления проход към нея. Боевете за Соничка глава продължават няколко денонощия. Атаки и контраатаки са една след друга. Сърбите не издържат на удара и отстъпват.

На 7 и 8 ноември полкът в състава на дивизията води тежки боеве с френската 122-ра пехотна дивизия и дава свидни жертви. Тракийските дружини преследват по петите отстъпващите към гръцката граница френски войски – по посока Петрово – Серменин – Горничево, и заемат позиции южно от селото, на 5 километра южно от Гевгели. Следват месеци позиционна война, нарушавана от артилерийски двубои и действия на разузнавателни противникови части, опитващи се да проверят целостта на отбраната на българските войски, при които полкът дава нови жертви.

През 1916 г. е прехвърлен на струмското направление. На 18 август вечерта той в състава на 2-ра бригада настъпва към гр. Сяр по плана на Струмската настъпателна операция на Втора армия, води боеве с французите, които се оттеглят на западния бряг на р. Струма. До началото на септември тракийци прекосяват Серското поле и достигат гр. Сяр, без да срещнат съпротива от гръцките войски. Линията на фронта е съкратена и полкът в състава на дивизията отбранява левия бряг на р. Струма.

През септември 1917 г. воюва с французите и англичаните при мостовете

Орляк и Комариян в долината на р. Струма, при Кара Орманлий и Кавакли чифлик. В началото на октомври участва в жестоките боеве с английските войски при Горно Караджово. Те започват на 2 октомври и върху позициите, отбранявани от тракийци, се стоварват хиляди снаряди. Всичко се забулва в прах, дим и пепел. Злокобно запяват картечници и прострелват надлъж позициите на българите. Загубите са големи. Загиват много офицери, сред които и двама дружинни командири. Но когато английските пехотни вериги приближават позициите на тракийци, са посрещнати от унищожителния огън на всички оръжия. Опитите на съглашенските войски да пробият отбраната на българите не дава резултат. Линията на фронта в полосата на армията се стабилизира и остава такава до края на войната.

Пробиът на Добро поле през септември 1918 г. променя изцяло хода на войната. Влезлите в нея гръцки войски на 27 септември правят опит да пробият отбраната срещу позициите на 22-ри пехотен Тракийски полк, но претърпели загуби, се отказват. При започналото общо отстъпление на българските войски и 22-ри пехотен полк по заповед на командването се оттегля по поречието на р. Струма на българска територия. След подписването на Ньойския договор той е реорганизиран в 22-ра пехотна Тракийска дружина от състава на 7-и пехотен Рилски полк, която е оставена на гарнизон в Самоков.

През 1928 г. е възстановен в мобилизационните планове 22-ри пехотен Тракийски полк – с дружини в Самоков и Мехомия (дн. Разлог), макар да го представят пред Съглашения ликвидационен орган (СЛО) като дружина. С премахването на ограниченията по договора 22-ри пехотен Тракийски полк е възстановен в мирновременния му състав и предислоциран през 1942 г. в Дупница – в състава на 7-а Рилска дивизия. През 1941 и 1943–1944 г. е на Прикриващия фронт. През 1944 г. е върнат пак в Самоков.

През 1941 и от 1943 до 1944 г. полкът е на Прикриващия фронт.

Той участва в заключителния етап на **Втората световна война в Европа през 1944 г.** в състава на 7-а пехотна Рилска дивизия. Отбранява направлението Струмица – Петрич. Към края на септември 1944 г. е разположен поддружинно в селата Демир Хисар, Митница и Порой. Командир на полка е подполковник Борис Белчев, сменен след раняването му от подполковник Борис Влахов. Той участва в Брегалнишко-Струмишката операция на Четвърта армия. Усилен е с тежкокартечна дружина и на 24 октомври в състава на дивизията преминава в настъпление по долината южно от р. Струмешница – със задача съвместно с 14-и пехотен полк да проникне в полите на Беласица планина и да разгроми противника. Втора дружина на полка остава в района на Демир капия и не допуска проби в хитлеристките войски северно от Беласица. Тя през следващите дни е пренасочена към с. Дражево и до края на месеца овладява района на коту 1702 и 1874.

Тракийци освобождават с. Дражево и достигат с. Смоларе, след което продължават настъплението си към Сечената скала, водят боеве за гр. Струмица и след неговото превземане остават в района на селата Куклиш и Свиговица. На 8 ноември частите на 22-ри пехотен Тракийски полк са пренасочени към гр. Раговиш. Полковете на 7-а Рилска дивизия продължават да настъпват към р. Вардар. В десетдневните боеве освобождават Ново село, Щип, Раговиш, Валандово и Удово, като достигат до Вардар.

След изпълнението на задачата дивизията се завръща в България – в района на Петрич и Свети Врач, където полкът е демобилизиран и се завръща в Самоков. С това приключва бойният път на 22-ри пехотен Тракийски полк във войните за национално обединение. След войната през 1945 г. 22-ри пехотен полк е разформиран в мирновременния му състав, остава като военновременно формирование на 7-а пехотна дивизия, освобождава районите си в Самоков за новосъздаващи се военни части, а при реформите в края на 40-те години е разформиран и престава да съществува в списъците на Българската армия.

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТИ ПЕХОТЕН ШИПЧЕНСКИ ПОЛК

Формиран е в Казанлък на основание Указ № 11 от 1889 г. от 3-та и 4-та дружина на 12-и пехотен Балкански полк. Влиза в състава на 2-ра бригада на 8-а пехотна Тунджанска дивизия (заедно с 12-и Балкански полк).

С обявяването на мобилизацията през септември 1912 г. полкът бързо достига военновременната си численост и в състава на бригадата участва в **Първата балканска война (1912–1913)** под командването на подполковник Иван Пашинов. Осма пехотна дивизия е във Втора армия на генерал Никола Иванов и настъпва към Одрин. На 30 септември 23-ти пехотен Шипченски полк заема район за съсредоточаване в селата Ерусалимово и Бунаклий, а на 5 октомври вечерта преминава границата с Турция. Той има задача да настъпни по левия бряг на Марица към вис. 113 и да съдейства за освобождаването на Мустафа паша (гн. Свиленград). На 15 октомври се прехвърля на десния бряг на р. Арда и на 20 октомври получава заповед да се насочи към Източния сектор на обсадата на Одринската крепост, където заедно с 10-и пехотен Родопски полк да формира новия състав на 2-ра бригада на Тунджанската дивизия. На 2 ноември шипченци водят боеве при Мусубейли и укреплението „Маслака“, където дават и първите жертви – 50 убити и 340 ранени.

На 8 ноември от полка се отделя 4-та дружина, която заминава през Хавса за Софлу и Фере, за да се включи в окончателното обкръжаване корпуса на Явер паша. На 15 ноември участва в последното сражение при Теке, след което корпусът на Явер паша капитулира. Тя приема и охранява 7000 пленници.

От 26 до 28 януари 1913 г. полкът участва в боевете с обсадените турски войски при Одрин, опитващи се да пробият обсадата, като води бой с шест турски табора. Двамата опита на турците не успяват и съдбата на крепостта остава да се реши от българските полкове.

На 11 март в 13 ч. започва артилерийската подготовка на щурма за превземането на Одрин. Двадесет и трети пехотен Шипченски полк е в Източния сектор – на направлението на главния удар на армията. Артилерийската подготовка продължава до късно през нощта. В 4 ч. на 12 март 10-и Родопски, 23-ти Шипченски и 32-ри Загорски полк атакуват турските окопи през направените проходи в телените заграждения на крепостта. Шипченският полк превзема укреплението „Маслака“ на предната позиция на отбраната. Той остава на заетите позиции през целия ден. Те са подложени на огъня на противниковата артилерия, но бойците се подготвят за решителна атака. На 13 март в 3,20 ч. атакуващите части достигат пробивите в телената мрежа. Нощта се оглася от пушечна и картечна стрелба, от взривове на пукащи гранати. Където загражденията не са разкъсани, войниците действат с лопатки и приклади или пък остават по тях като мост от тела, за да минат напред атакуващите им бойни дружини. Шипченци се озовават пред „Айваз баба“. Десети Родопски полк настъпва към „Айджюлу“ и със съдействието на 23-ти полк успява да го превземе. Шипченци атакуват, но са спрени от унищожителния огън на артилерията.

В решаващия момент на атаката командирът на полка полковник Иван Пашинов събира зад себе си знаменната команда, щабната рота и музикантите, както и всички възможни сили от различни роти и дружини и под развятото бойно знаме с националния химн „Шуми Марица“ атакува форта. В 6 ч. сутринта „Айваз баба“ е превзет. Двадесет и трети пехотен Шипченски полк последователно овладява позициите на батареите № 38 и № 39 и форта „Таш табия“. Турците отстъпват ужасени към центъра на града.

Пагането на „Айваз баба“ е сигнал за решителна атака на останалите фортове. Целият Източен сектор до сутринта на 13 март е в ръцете на българските полкове. Одрин пада, България ликува, Европа е изумена!

Влизане на 23-ти пехотен Шипченски полк в Одрин, 1913 г.

В сраженията на 1, 12 и 13 март 1913 г. 23-ти пехотен Шипченски полк дава свидни жертви. Убити са 134 ефрейтори и редници, ранени са 19 офицери, 5 офицерски кандидати, 1398 подофицери и войници, 105 са безследно изчезналите. Следва примирието и шипченци, както и останалите победоносни полкове, са прехвърлени на западния фронт за участие във войната с довчерашните съюзници.

Във **Втората балканска война (1913 г.)** 23-ти Шипченски полк в състава на 2-ра бригада от 8-а Тунджанска дивизия на Четвърта армия води боеве на Брегалница и Осоговската планина.

В началото на войната 8-а пехотна дивизия получава задача да настъпни и овладее вр. Богослов и р. Азмак до вливането ѝ в р. Брегалница.

Щип, мостът на р. Брегалница, 1913 г.

На 17 юни рано сутринта 23-ти Шипченски съвместно с 12-и Балкански полк преодолява р. Брегалница по неразрушения мост при Щип. Това е пълна изненада за сърбите и той помита от движение сръбските постове на десния бряг на реката, по петите на отстъпващите сръбски части достига Сушевските височини, които към края на деня превзема без особени усилия.

На следващия ден настъплението е спряно от българските политици, което е сигнал за сърбите да контраатакуват. Дружините на полка отблъскват първите им атаки от позициите при Дегерман чифлик и с. Чардакли, но обстановката в съседната 7-а дивизия се влошава от проби на сърбите и командващият армията заповядва и на 8-а дивизия да се оттегли на левия бряг на р. Брегалница, където тя води боеве до 24 юни с опитващите се да атакуват сръбски части. Поради влошаващата се обща оперативна обстановка 8-а Тунджанска дивизия, включително 23-ти полк, е принудена да напусне заеманите позиции и да се оттегли по посока към Щип – Царево село – на линията вр. Керазли – с. Бучим. Дивизията го прави организирано и заема полоса за отбрана на десния фланг на армията – от вр. Ждрапаница до гребена Сива кобила. На 29 юни полкът е на указаната му позиция на левия участък на дивизията – в района на вис. Сива кобила и вр. Чука на Осоговската планина. На следващия ден заема и вр. Ждрапаница – за връзка с Пета българска армия.

На 4 юли започва общото настъпление на сръбската и гръцката армия. Главният удар на сръбската армия е в направление към Царево село, където да се съедини с гръцката армия. Това е началото на решителната за цялата война битка на Калиманското плато. Атаките срещу шипченци в района на Сива кобила са

Лагер около р. Драма, 1913 г.

отразени от дружините на полка и сърбите нямат успех. В центъра и на левия фланг полковете на Рилската и Тракийската дивизия удържат яростните атаки на сърбите, нанасяйки им големи загуби. По заповед на новия командващ армията генерал-майор Диков, заменил на 5 юни на този пост генерал-лейтенант Ковачев, 8-а Тунджанска дивизия нанася удар по левия фланг на настъпващата в центъра сръбска групировка, в който участват и дружините на Шипченския полк. Настъплението върви бавно поради пресечената местност и недостатъчната поддръжка на артилерията и шипченци до края на деня с големи усилия се спускат до р. Каменица. Сърбите успяват да се оборудват за отбрана на масива Повиен.

На 6 юни се разгаря кръвопролитен бой за масива. Българските части, включително шипченци, със страшен удар „на нож“ го превземат и отразяват няколко контраатаки на противника. Уплашени от удара на 8-а дивизия във фланга на главната им групировка, сърбите събират значителни сили и ги насочват към Повиен, за да си го върнат и да заемат долината на р. Каменица, с което да предотвратят надвисналата опасност. Два дни продължават яростните им атаки. Тунджанци, сред които и дружините на 23-ти полк, отбиват всички атаки на сърбите, като им нанасят огромни загуби.

Атаките постепенно замират. Цялата сръбска операция е провалена, съединяването с гръцката армия се отлага. Успешно върви настъплението на другите български армии на територията на Стара Сърбия.

Румъния, която се опитва да извлече изгода от войната, навлиза с войските

си на територията на България, без да обявява война и без да срещне съпротива. Главното командване на Българската войска започва да изтегля войски от северния театър в подкрепа на частите на Втора и Четвърта армия и да провежда операция за обкръжаване на гръцката армия в Кресненското дефиле. Тя е успешна, гръцката армия е почти обкръжена и заплашена от пълен разгром, но е подписано примирие. България е победила армиите на три страни, но губи Втората балканска война.

Керван с провизии на 23-ти пехотен Шипченски полк, гр. Шип, 1913 г.

След две години за участие в **Първата световна война (1915–1918)** полкът от 10 до 17 септември 1915 г. е отново мобилизиран в пълен състав, като развърща и две дружини за 52-ри пехотен полк. Негов командир е подполковник Стефан Манов. Той напуска Казанлък на 19 септември в 4 ч. следобед, развърнал своите безкрайни редици. Спира край града, отслужва се молебен и редиците поемат отново към Балкана сред живи стени от изпращачи.

На 28 септември полкът атакува сръбските части, заели българските гранични постове в района на вр. Китка. Два дни по-късно – 1 октомври 1915 г., войната между България и Сърбия е обявена. Първият български полк, който влиза във войната, е 23-ти. Легендарните вече шипченци, героите от Одрин, в бесен устрем овладяват вр. Китка, преодоляват р. Тимок, след което продължават настъплението си на сръбска територия.

Полкът води боеве при селата Търновоц, Равна, Вина, Орешац, Шуман – Топла и Сако – Баня и достига изворите на р. Вардар. При изключително тежки условия и снежни преспи шипченци преодоляват Шар планина и стигат до Дебър. На 25 ноември 23-ти Шипченски полк влиза в старата българска столица Охрид, посрещнат с цветя от населението.

Шипченци продължават да настъпват към Струга – друг стар български град, където сръбските войски се опитват да спрат настъплението в Македония. Сърбите са заели за отбрана българската махала на отсрещния бряг на р. Черни Дрин, а българите са в турската махала. Между тях е мостът на реката, запазен от сърбите. Кръвопролитният бой започва на 28 ноември. Пионерните части на пол-

ка под обстрел на сръбската артилерия и пушечен огън хвърлят греди и дъски върху горящия мост, след което по него в атака и с възгласи „ура!“ се втурват героите от 4-та дружина на Шипченския полк. Първа минава ротата на подпоручик Христо Баев. Боят продължава до късно вечерта. Българската артилерия разстрелва от упор сърбите, укрепили се в къщите, храбрите шипченци, подпомогнати и от две роти от 4-ти и 50-и пехотен полк, водят смъртоносен бой за всяка къща. Сърбите не издържат на устрема на шипченци и се оттеглят. Струга е превзета на 29 ноември в 4 часа сутринта.

От Ниш за Лесковец

Както след това казват старите шипченци, „Айваз баба“ бе страшен, но при Струга бе по-страшно“. Димитър Гудженов създава картината на страшния бой при моста на Черни Дрин за прослава на шипченци.

Преследването на сърбите продължава до албанските планини. Шипченци през прохода Бабия навлизат в Албания, като достигат Шкумба и Мокра. С установяването на Южния фронт полкът получава задача да отбранява самостоятелно участък от 45 километра по фронта между Мокра планина и Баба планина. На 2 февруари 1-ва дружина влиза в Елбасан, на 8 февруари – в Берат, след което шипченци поздравяват синия Адриатик. На 1 април полкът се прибира от Елбасан и се установява в Охрид. Той участва в изграждането на Охридския градски площад и Охридския театър, за да играе полковият театър с местните хора драмата „Борислав“.

През 1916 г. воюва при с. Звезда в хода на Чеганската настъпателна операция на Първа армия. През нощта на 16 срещу 17 август тя преминава в настъпление. Още на 17 август командваната от полковник Иван Пашинов 2-ра бригада от 8-а Тунджанска дивизия, в чийто състав е 23-ти полк, като дясна колона на армията

се спуска по гребена на Галичица планина на юг в междината между Охридското и Преспанското езеро. След кратък бой със сръбска част късно следобед той превзема с. Звезда. Бригадата продължава настъплението си на югоизток и на 19 август достига с. Руля, а на 20 – линията с. Тръстеник – вис. Бук – кота 1120 – кота 1145, където остава и до 25 август осигурява охраната на десния фланг на армията.

Стрелба по неприятелски аероплан край р. Черна

Осма пехотна дивизия е спряна на подстъпите към Чеган от упоритата съпротива на сръбските войски и преминава към отбрана на рубежа на Мала Нугже планина, западните и северните склонове на Чеганска планина и Метериз тепе.

Дружините на 23-ти Шипченски полк са разделени на две групи. Около една и половина дружини са в състава на усилената бригада на полковник Тасев на предната позиция в района на ез. Малик. Останалите дружини са в 1-ва Тунджанска бригада на полковник Серафимов на масива Свети Спиридон и Мала Нугже планина, като 4-та дружина заема позиции западно от Горничево. Полкът е останал без половината от състава си в предишните боеве и загубите не са попълнени. Местността е открита, камениста, позициите не са оборудвани в дълбочина на отбраната. Силите стигат

за заемане само на предната позиция. Не достигат боеприпасите – особено за артилерията, както и продоволствието и облеклото.

В отговор на Чеганската операция през септември 1916 г. съглашенското командване събира значителни сили на Солунския фронт и решава да проведе операция за изваждане на България от войната. Съглашението планира удар в района на Мала Нугже планина – в полосата за отбрана на 8-а Тунджанска дивизия и поддържащата я 3-та бригада от 6-а Бдинска дивизия.

Настъплението на съглашенските войски при Нугже планина започва на 12 септември в направление към Битоля. Срещу 8-а дивизия настъпват две френски, четири сръбски дивизии и една руска бригада. След мощна артилерийска подготовка, която буквално срива укритията върху защитниците, в атака тръгват пехотните дивизии. Шипченският полк посреща настъплението на Вардарската

сръбска дивизия. Пехотните атаки са една след друга, шипченци се сражават отчаяно, но превъзходството на противника е огромно и той успява да овладее челото на Плоската височина. Двете контраатаки, планирани за през деня, поради недостиг на време и средства не се провеждат. Чак вечерта започва контраатаката на 2-ра дружина, но тя е с частичен успех. През нощта, претърпели загуби, дружините отстъпват на главната позиция на билото на Нигже планина – от с. Петърско до Гористата височина. Отстъпват на главната позиция и съседните полкове. На следващия ден шипченци се сражават отчаяно срещу частите на Вардарската дивизия и удържат позициите си.

На 14 септември, въвели всички възможни сили, след десетчасов барабанен огън, изпепелил окопите на шипченци и шейновци, съглашенските войски пробиват отбраната на 8-а Тунджанска дивизия на Мала Нигже планина – в стика между 23-ти и 30-и пехотен полк. Шипченският полк се оттегля южно от с. Баница, води бой на няколко междинни позиции и при Забъргани. След като е загубил една пета от състава си, заема за отбрана участък при Неокази – на десния бряг на р. Брод.

На 23 септември е изоставен Лерин, на 30 септември пада Каймакчалан. Поради това, че българските войски са развърнати на много широк фронт, те са принудени по заповед на германското командване да се оттеглят на позиции при Кенали. Двадесет и трети пехотен полк е в района на с. Върбени, на десния фланг на Кеналската укрепена линия, в подножието на Баба планина.

Батарея от 23-ти пехотен Шипченски полк при Тахино

На 4 октомври съглашенските войски атакуват българските позиции при Кенали. Две френски дивизии и една руска бригада настъпват, но са смлени от огъня на българската артилерия, картечниците и пушките. Шипченци се бият при Кенали и устояват на всички атаки. Френските дивизии губят половината от състава си от огъня на българската артилерия и упоритата отбрана на шипченци и балканци. На 14 ноември 2-ра бригада, включително Шипченският полк, е придадена към 2-ра пехотна Тракийска дивизия, отбраняваща се на линията от Преспанското езеро до Кенали.

По заповед на командващия съюзните войски генерал Фон Белов на 18 ноември е изоставен гр. Битоля, а на 19 ноември българските войски се оттеглят на позиции северно от Битоля. В Битоля влизат съглашенските войски, но цялото поле и градът са под контрола на българската артилерия. Съглашенските войски прекратяват офанзивата си на 11 декември. Фронът се стабилизира. На тези позиции българските войски остават до края на войната. В хода на есенната съглашенска

офанзива 23-ти пехотен полк понася огромни загуби. Около 3000 души са убити, ранени и изчезнали в неспирните тримесечни боеве.

През май 1917 г. съглашенските войски правят нов опит да пробият отбраната на българите при Завоя на Черна. Под командването на новия си командир подполковник Парашкев Пашев 23-ти полк първоначално е в резерв на Единадесета българо-германска армия и е разположен в района на селата Лак, Велково и Чумово. От 5 до 7 май противникът провежда артилерийска подготовка. Хиляди снаряди преорават позициите на българите. По време на артилерийската подготовка на 6 май 23-ти пехотен полк напуска района, за да отиде в подкрепа на 302-ра пехотна българо-германска дивизия, където се очаква главният удар на противника. На 9 май шипченци са подложени на газови атаки и са принудени да сложат противогазите, но успяват да стигнат до позициите си южно от с. Рещани, Битолско. Двете пехотни атаки на противника през същия ден са отбити. Загубите му надхвърлят 20% и той се отказва от атаки в този район. Поради значителните му общи загуби на 23 май офанзивата е прекратена.

До края на войната през 1918 г. полкът е на Беломорския фронт – източно от гр. Серес.

Следват примирие и край на войната. През 1919 г. полкът е разформиран, а от състава му е създадена 3-та дружина на 12-и пехотен Балкански полк. През 1928 г. е формиран отново 23-ти пехотен Шипченски полк, но до 1937 г. носи явното наименование „дружина“. На 5 юни 1937 г. той е предислоциран в Симеоновград и е преименуван на 30-ти пехотен Шейновски полк. През юни 1939 г. в Казанлък е формиран пак 23-ти пехотен Шипченски полк.

През 1941 и 1942 г. полкът е мобилизиран и заминава на югоизточната граница. През октомври 1944 г. е на Прикриващия фронт. Той участва в заключителния етап на **Втората световна война в Европа през (1944–1945)** – в състава на 8-а пехотна Тунджанска дивизия.

Двадесет и трети пехотен Шипченски полк е натоварен на четири ешелона на гара Любимец и на 28 ноември се отправя по направление Ниш – Белград. След пристигането на гара Белград на 3 декември 1944 г. той с пеши марш се насочва към района за съсредоточаване в селата Воган и Стеяновци.

На 15 декември е отдадена бойна заповед за Сремската армейска настъпателна операция – под наименование „Винковци – Вуковар“. Частите на 8-а пехотна Тунджанска дивизия са на левия фланг на армията – от гара Грабово до лявата разграничителна линия на армията, а 23-ти полк е в района на с. Товарник. Срещу дивизията са се окопали и подготвили за упорита отбрана германски и усташки части от 118-а и 264-та пехотна дивизия на общовойсковата група „Цимерман“. Местността дава редица предимства на противниковата отбрана. Река Савак, която е широка 8 м и дълбока до 2 м, е сериозно препятствие за настъплението на българските части.

На 22 декември подразделенията на полка съвместно с 12-и пехотен Балкански полк започват настъпление по направление с. Бановци – с. Оролик – с. Слаковци. Двадесет и трети полк настъпва сутринта на 24 декември в участъка на 12-и пехотен Балкански полк, задминава го и доразвива успеха му в дълбочина, като продължава настъплението си от двете страни на железопътната линия. Дивизионната артилерия залива с огън противниковите позиции, бронираните войскови единици откриват стрелба с право мерене по тежкокартечните гнезда и бункерите

на хитлеристите Към 17 ч. полкът достига с предните си роти на 1 километър югоизточно от гара Слаковци, но е прикован от силен огън. Противникът контраатакува и го отхвърля западно от р. Савак, като си възвръща контрола над гара Оролик. В периода 23–25 декември полкът води активни бойни действия, но не успява да пробие отбраната.

На 28 декември сутринта 23-ти пехотен Шипченски полк се вдига в устремна атака. Карловската група атакува неугържимо и стига до вражеската позиция. Боевете са ожесточени, но въпреки героизма на българските воини отбраната отново не е пробита. Другите части на 8-а дивизия понасят тежки загуби и спират своето настъпление, като преминават към отбрана. В боевете от 23-ти пехотен полк загиват 120 души, а ранените са 225. Полкът е оставен във втория ешелон на дивизията – в района на селата Шигски Бановци и Илача.

Преминаване на р. Драва

В навечерието на 1945 г. Първа българска армия получава нова задача. Тя трябва да предаде полосата в Срем на югославските войски, да се презгрупира в района западно и югоизточно от унгарския гр. Печ и да смени част от съединенията на Трети украински фронт. На 2 януари 1945 г. тази заповед е изпълнена и 23-ти пехотен полк и останалите полкове от дивизията се съсредоточават в района на селата Молвин, Сот, Беркасово и Товарник. Там дивизията получава разпореждане да се прехвърли през река Дунав при селата Илок и Пачка планка и да се изнесе до 14 януари в Южна Унгария – в района на с. Наг. На 8 и 9 януари подразделенията на

полка се прехвърлят през Дунав при с. Илок и от 17 до 19 януари заемат участък от фронтовата линия в района Болхо – Бабоча.

Отдадена е заповед от командващия Първа българска армия частите на 8-а пехотна дивизия да сменят на позициите първоешелонната 74-та съветска стрелкова дивизия. На 15 януари 23-ти пехотен Шипченски полк е разквартируван в унгарския гр. Печ и през нощта на 18 януари бойците му сменят на позицията 109-и съветски стрелкови полк. Частите на 8-а дивизия получават задача твърдо да прикриват направлението Вировитица – Барч.

От 18 януари до 6 март 23-ти пехотен полк укрепва своя участък, организира активни разузнавателни действия и патрулни нападения през Драва.

В началото на март 1945 г. германското командване предприема в Унгария контраофанзива „Горски дявол“. За да я спре, от 6 до 19 март Първа българска армия провежда Дравска отбранителна операция. В нощта на 5 срещу 6 март, хитлеристите предприемат внезапно настъпление срещу позициите на българските войски, разположени по северния бряг на р. Драва, и успяват да се вклинят в отбраната, като създават плацдарми на северния бряг. По заповед на командващия Първа българска армия 2-ра пехотна Карловска дружина от 23-ти и 3-та дружина от 12-и полк с една бронираностребителна рота сформират сборен пехотен полк, насочен към района на Наркорпаг. Там той влиза в подчинение на командира на 10-а пехотна дивизия и успява в критичния момент от боя на 11 март заедно с 44-ти пехотен полк да стабилизира отбраната и да спре настъплението на немците в района на предмостие. На 19 март противниковото предмостие е ликвидирано и целостта на отбраната е възстановена. Приключва Дравската отбранителна операция, в която шипченци демонстрират високи морално-волеви качества и бойно майсторство.

От 29 март до 14 април Първа българска армия провежда Мурска настъпателна операция. За целта командването изготвя план „Балкан“, според който се създават две ударни групировки. Осма Тунджанска дивизия е на направлението на втория удар на армията. Пред фронта на настъпление на българските части противникът предварително е изградил дълбокоешелонирана отбрана, състояща се от няколко силни укрепени позиции.

Настъплението на дивизията започва на 29 март в 11 ч. на участъка от с. Риняуйнеп до с. Хересне, на фронт от 7 километра, без артилерийска подготовка, за да бъде изненадан противникът. В първия ешелон са 23-ти и 12-и пехотен полк. Атаките не носят резултат и 23-ти Шипченски полк въвежда в боя своя резерв. До вечерта противникът е принуден да отстъпи, опорните му пунктове Терез и Бирка са овладени и първата отбранителна позиция е превзета. След първоначалния успех нашите части енергично продължават настъплението си, преследват отстъпващия противник и само за два дни се вклиняват на 40–50 километра в неговото разположение.

Създават се условия да се овладее от движение и втората полоса на противниковата отбрана – укрепената линия „Маргит“, прикриваща подстъпите към промишления център Нагканиджа, но този опит е неуспешен. На следващия ден сутринта 23-ти пехотен полк настъпва енергично и до вечерта достига с. Гола и южната окрайнина на гр. Чурго, превърнат от немците в здрав опорен пункт. На 31 март шипченци нанасят силен удар по направление на опорния пункт Дейкенеш. След упорит бой селото е превзето, но към 18 ч. противникът подхваща силна контраатака, която е отблъсната от полка. Късно вечерта е пробита тактическата отбрана на противника и е превзет силният опорен пункт Чурго.

В с. Дейкенеш той оставя над 500 души убити. В района на гарата са пленени 60 немски и унгарски войници и са взети 2 ешелона с бойна техника и имущество.

На 1 април 12-и и 23-ти пехотен полк настъпват, разгромяват унгарските части в района на селата Йортилош, Готалово и Порогсенткирай, като пленяват 52-ри унгарски пехотен полк и 54-та унгарска гранична бригада начело с командира ѝ. Българските воители вземат като трофей им имуществото и въоръжението им.

На 2 април под прикритието на силен артилерийски огън частите на 8-а пехотна дивизия форсират р. Мур и първи от цялата армия стъпват на отсрещния бряг. Достигайки вечерта устието на Мур, 23-ти пехотен полк заема участък за отбрана от с. Готалово до с. Гола.

Прощаване с другарите

В началото на май 1945 г. оперативно-стратегическата обстановка на фронта се променя. Германските войски започват бързо да се оттеглят на запад, което позволява на частите на Първа българска армия с всички сили и средства да преминат в преследване между реките Мур и Драва.

За няколко дни те се вклиняват на 150 километра и освобождават редица селища. На 8 май 23-ти Шипченски полк достига района на гр. Чаковец и там вечерта получава вестта за капитулацията на Германия. На 9 май полкът достига Мурско средище. В периода 10–12 май подразделенията му в походни колони продължават движението си на северозапад по посока на гр. Марибор – Дравоград, достигат с. Дистелхоф в Южна Австрия, където се разполагат на лагер. На другия ден сутринта в град Марибор се срещат с части на Осма английска армия на фелдмаршал Монтгомъри. Така приключва вторият период на войната.

На 18 май 23-ти Шипченски полк получава заповед за връщане в Унгария и след петдневен преход на 23 май се разполага на лагер в околностите на Надатяг. На 1 юни от гара Шомождоб полкът е натоварен на железопътни платформи и потегля за България. На 2 юни пристига в Нови Сад. На 5 юни частите са натоварени на ешелон на гара Белград и заминават за България. На 6 юни полкът пристига в Казанлък, посрещнат тържествено от местното население. На 8 юни вечерта целият полк по роти, начело с бойното знаме, е строен на площада в Казанлък. Започва тържествен митинг за посрещане на полка и отдаване почит на загиналите в боевете войници и офицери. След това той е демобилизиран и разформиран.

През Нови Сад

През 1946 г. с Указ № 25 на Председателството на Народна република България отново е формиран 23-ти пехотен Шипченски полк в Хасково, но втората му дружина е в Ивайловград като част от 8-а пехотна Тунджанска дивизия. През юни 1950 г. е преименуван, както останалите полкове, на стрелкови. През септември същата година е преименуван на 31-ви стрелкови полк от състава на 2-ра стрелкова дивизия, както вече се нарича Тунджанската дивизия. През 1958 г. при предислокациите и преформирането на 2-ра и 17-а стрелкова дивизия 31-ви стрелкови полк е в състава на 17-а стрелкова дивизия. През 1960 г. полкът е преименуван на 31-ви мотострелкови полк, превъоръжен е, претърпява организационни изменения, свързани с усвояването на новите въоръжения и материална част, на про-

мените във военното дело и повишава бойната си подготовка. През 1996 г. 31-ви полк е трансформиран в механизирани батальон от 17-а механизирани бригада. В изпълнение на „План 2004“ 17-а механизирани бригада е трансформирана в база за съхраняване на въоръжение и техника за мирно време и батальонът става военновременен.

През 2002 г. в Хасково е развърнат 31-ви отделен механизирани батальон, който влиза в подчинение на Командване „Изток“. През 2006 г. базата е закрыта, закрыта е и военновременната бригада, а единственото формирование, което да напомня за славната 8-а пехотна Тунджанска дивизия и като наследник на 17-а мотострелкова дивизия, остава 31-ви отделен механизирани батальон в Хасково. Той през 2005 г. влиза в състава на 2-ра механизирани бригада, получила наименованието Тунджанска, за да напомня за прославената в боевете 8-а пехотна Тунджанска дивизия. За прослава на името на 23-ти пехотен Шипченски полк развърнатата в Казанлък 5-а механизирани бригада (на мястото на 5-а танкова бригада) през 1998 г. получава наименованието Шипченска.

Нека да се вслушаме в познатите на всеки българин слова на „Велик е нашият войник“ – маршът на 23-ти пехотен Шипченски полк, който се превърна в химн на Българската армия. За една нощ един юрист – подпоручик Константин Георгиев, и един учител по музика в Дома за слепи деца – редник Михаил Шекерджиев, написват в окопите на 23-ти полк, разпрострели се по гърба на Галичица планина, една от най-безсмъртните и най-българските бойни песни.

Чест и слава на шипченци, на Шипченския полк, оставил името си за поколенията.

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТИ ПЕХОТЕН ЧЕРНОМОРСКИ ПОЛК

Формиран е в Бургас на основание Указ № 11 от 1889 г. и със Заповед № 84 на военния министър от 17 февруари същата година от 3-та и 4-та дружина (бившите Айтоска № 11 и Бургаска № 12 пехотна дружина) на 11-и пехотен Сливенски полк. Полкът е включен в състава на 1-ва бригада от 3-та Балканска дивизия. За пръв негов командир е назначен майор Фодулаки, който е българин, роден в Бесарабия, завършил военно училище в Русия. Впоследствие полкът е удостоен с шефство от съпругата на цар Борис III и приема почетното наименование 24-ти пехотен Черноморски на Н. В. царица Елеонора полк.

При нестихващ огромен народен ентузиазъм в 24-ти Черноморски полк през септември 1912 г. е проведена мобилизация. Той се развърща в четири дружини, една картечна рота и една нестроева рота. След приключване на мобилизацията до 26 септември се събира в пълен състав в Лалково, където остава на лагер до 1 октомври и се подготвя за бойни действия. На 2 октомври се изнася в направление към Казълагач (дн. Елхово) и на 3 октомври заема изходния си район за настъпление при с. Шахлий. На 5 октомври 1912 г. е обявена Балканската война.

В **Първата балканска война (1912–1913)** полкът под командването на полковник Христо Недялков участва в Лозенградската операция и воюва при селата Константиново и Фикел, Ериклер и Пуралия, води боеве за укрепената линия Бунархисар – Люлебургаз при Соуджак дере, Караагач дере и Бунархисар, участва в боевете за Чаталджанската позиция при с. Лазаркьой и в атаката на Огринската крепост при Кум дере и Мезар тепе.

Пред Огрин, 1913 г.

На 5 октомври 1912 г. полкът се изнася и до вечерта стига границата с Турция при Караул тепе. На следващия ден към обяд я преминава при Константиново, без да срещне сериозен противник, и продължава да настъпва на турска територия към с. Хамидие, напуснато от населението. Първа пехотна дружина от полка охранява фланга на дивизията и настъпва в направление към Ериклер, а полкът в състава на бригадата настъпва в три колони вляво от шосето за Огрин. Крат-

Лагер на 24-ти пехотен Черноморски полк край Чаталджа

котрайни боеве 1-ва дружина води с охранителни и разузнавателни подразделения от конните части на противника. Към пладне на 6 октомври черноморци и сливенци водят бой при Киренликкьой и следобед овладяват турската позиция при с. Фикел. На полка се възлага задача да охранява моста на р. Тунджа при селото и му се определя участък за отбрана, който заема до 8 октомври.

В боевете за Лозенград от 8 до 11 октомври 1-ва бригада, в чийто състав е 24-ти пехотен полк, участва в заслоняването на Огринската крепост. Първа дружина, придадена към Конната дивизия, като разузнавателен отряд води боеве с турски части при Кешерлик и Коджа Тарла и дава първите си ранени. Впоследствие тя води боеве в състава на 5-а дивизия при Ериклер. Противникът не издържа на удара и се оттегля към Лозенград, който е превзет от 5-а Дунавска дивизия. Първа дружина влиза в града, след което е оставена до 12 октомври като гарнизон в Лозенград.

След превземането на Лозенград от частите на Трета армия бригадата се връща в състава на 3-та Балканска дивизия и участва в боевете за укрепената линия Люлебургаз – Бунархисар. В началния етап на тези сражения е само първа дружина от 24-ти полк. Останалите му дружини прикриват фланга на Първа армия срещу евентуален излаз на турски войски от Огрин.

В боевете на 18 октомври 1-ва рота от дружината с командир капитан Димитър Денев пленява турско знаме. Героят е ефрейтор Иван Арабаджиев, който в

ръкопашна схватка убива турския знаменосец и отнема знамето. Това е първото пленено знаме, което и до днес се съхранява в Националния военноисторически музей. Впоследствие Иван Арабаджиев става носител на пет ордена „За храброст“. В жестокия бой ротата дава 22 убити и 79 ранени.

Бригадата извършва маньовър по плана на операцията и на 18 октомври участва в боевете при с. Пуралия. С нощна атака, водени от полковник Недялков, дружините на полка атакуват стремително противниковите позиции на едноименната река и височината, която контролира пътя към Виза. След кратка, но ожесточена схватка турците са разколебани и отстъпват от заетите позиции.

На 19 октомври в боевете при Соуджак дере и Бунархисар полкът в пълен състав начело с командира си Христо Недялков провежда много атаки „на нож“. След няколкодневни кръвопролитни боеве черноморци заедно с другите полкове на дивизията разбиват турската дивизия „Джамал бей“.

На 20 и 21 октомври полкът в състава на бригадата води интензивни сражения при Караагач дере и Сазлъ дере срещу части от дивизия „Изет“ и 18-и турски корпус, като успява да ги отхвърли от заеманите позиции. В сраженията той загубва двама офицери и 152 войници.

След разгрома на турските части при Караагач дере противникът се оттегля и се укрепява на Чаталджанската позиция. Полкът осъществява преследване в изключително тежки условия – кални пътища, затрупани от захвърлени турски обози, и започнала холера сред войските, пренесена от турските войски. Настъплението продължава до Чаталджа, където турските войски са се организирали за устойчива отбрана и са подсилени със свежи части от вътрешността на страната.

Картечната рота на 24-и пехотен Черноморски полк при гр. Щип, юни 1913 г.

Атаката на Чаталджанската позиция е на 4 и 5 ноември. В боя на 4 ноември 24-ти Черноморски пехотен полк в състава на бригадата атакува успешно противника на участъка от Ардич тепе до Дерковското езеро и достига заповядания му рубеж за овладяване на височините югоизточно от Лазаркьой.

Дружините на полка атакуват няколкократно укрепленията на главната позиция, но са спирани от силния презграден артилерийски огън. В двудневното сражение той понася големи загуби: убити са 3 офицери, 103 подофицери и войници, ранени са 8 офицери, 723 подофицери и войници, а безследно изчезват 129 войници. Атаката на Чаталджанската позиция е отменена от командващия обединените армии поради недостатъчна подготовка и организираност.

След прекъсване на преговорите за примирие в Лондон през януари 1913 г. овладяването на Огринската крепост придобива решаващо значение за войната. Главният удар по крепостта е нанесен в Източния сектор. След прегрупиране 24-ти Черноморски пехотен полк се намира точно там, като част от общия резерв в района на Хавса.

Атаката на крепостта започва на 11 март. Полкът напредва след първоешолонните ударни полкове към Кум дере и Мезар тепе, с което подпомага атаката на главната позиция. На 13 март 1913 г. пада непревземаемата Огринска крепост.

Започва нещастната за България **Междусъюзническа война (1913 г.)**. Разиграват се епични героични сражения при р. Брегалница, на Калиманската позиция, при Щип, Велес и др., в които участва и 24-ти Черноморски пехотен полк.

На 17 юни полкът в състава на 1-ва бригада от 3-та пехотна дивизия е в Четвърта армия. Бригадата е в резерв на армията и презгражда направление Щип – Радовиш. Черноморският полк е в района на гр. Щип.

Още в началото на контранастъплението на сърбите на 18 юни 24-ти полк е изпратен в подкрепа на 8-а Тунджанска дивизия, за да усили нейния десен фланг и да осигури междината между нея и 7-а Рилска дивизия.

Отстъпление на 24-ти пехотен Черноморски полк през р. Брегалница

Черноморци водят боеве с противника на р. Брегалница при Серчиево и Тротерци, след което се оттеглят на Калиманската позиция.

Двадесет и четвърти полк е в състава на Македоно-огринското опълчение и заема за отбрана участък на линията Сива кобила – Корилово. Участва в настъплението на 8-а Тунджанска дивизия и опълчението на десния фланг на Четвърта армия, което започва на 5 юли и се провежда с цел да отслаби удара срещу центъ-

ра на армията. Началото му е успешно. Черноморци преодоляват р. Каменица и започват да се катерят по стръмните склонове на Безиковските (Царските) и Доленските височини. Сърбите и черногорците, отбраняващи се на тези височини, не издържат на удара и се оттеглят на юг, оставяйки голямо количество оръжие и няколко оръдия. Загубите на черноморци са значителни, големи са и в опълченските дружини. Холерата също си казва думата. Настъплението върви бавно и не успява да постигне крайните си цели. Но сърбите в резултат на тази атака и започналото настъпление на нашите войски към Пирот започват да снемат войски от главното направление и да ги изпращат за усиление на левия си фланг срещу 8-а Тунджанска дивизия. Настъплението им е провалено. Те не успяват да се съединят с гърците в района на Царево село и Пехчево и до края на войната остават на заеманите си позиции.

Бивак на 24-ти пехотен Черноморски полк

Втората балканска война трае само 33 дни, но България излиза от нея ограбена, разпокъсана и разорена. Напразни остават победите по фронтовете. Двадесет и четвърти полк е извозен с вагони до Ямбол и след демобилизацията му една дружина от него е изпратена в Бургас.

След нещастния край на войната от 1913 г. участието на България в **Първата световна война (1915–1918)** е продиктувано от стремежа ѝ да си възвърне земите, отнети ѝ несправедливо през 1913 г. Тя се намесва във войната през септември 1915 г. на страната на Централните сили.

На 10 септември 1915 г. е обявена всеобща мобилизация, а 24-ти Черноморски пехотен полк е мобилизиран в пълен състав за шест дни. Боен негов командир от септември 1915 г. до 12 декември 1916 г. е полковник Никола Писарев. Полкът е в състава на Втора армия. На 3 октомври 1915 г. при крайно неблагоприятни условия и силен отпор на сърбите води първия си бой за височината Киселица при Крива паланка. Той е успешен. Взети се големи трофеи от храни и фураж и 2 оръ-

гия, пленени са 280 войници и 2 офицери. Дадени са и първите жертви – 2 убити и 19 ранени.

Настъплението на полка продължава по време на Овчеполската операция. Ожесточени боеве се водят от 4 до 6 октомври за укрепената Страцинска позиция, в които участват и черноморци. Отчитайки важността на тези действия, на 5 октомври на позицията пристига и цар Фердинанд със синовете си Борис и Кирил, за да наблюдават боевете. Благодарение на маньовъра, осъществен със силите на Балканската дивизия, и фланговите удари отбраната на сърбите се пропуква и те започват да се оттеглят. Постепенно оттеглянето се превръща в бягство. Настъплението на черноморци продължава по петите на сърбите. На 7 октомври българските войски влизат в Куманово.

Началникът на участък Каймакчалан

На 9 октомври 24-ти Черноморски пехотен полк участва в епичните боеве за превземането на Скопие. Той разбива в яростно сражение две сръбски дружини, усилены с 1000 доброволци, защитаващи града на височините източно от него. Скопие е превзет на 10 октомври от бригадата, в чийто състав влиза и 24-ти Черноморски полк. В града влиза неговата 4-та дружина – начело с военната си музика, капелмайстор на която е тогавашният капитан Георги Шагунов. Черноморци са посрещнати с цветя и камбанен звън.

Полкът участва успешно и в Косовската настъпателна операция, в прекъсването на комуникацията Скопие – Качаник и предотвратяването на свързването на англо-френските със сръбските. Войски При тези боеве 24-ти полк дава убити 24 офицери, 16 подофицери и 293 войници. Сръбската армия е разбита и се оттегля през планините към Албания. Косово е превзето от българските войски.

През март 1916 г. 24-ти Черноморски полк получава задача да отбранява на Южния фронт участък от с. Ивен до с. Рибник, където престоява до юли. На 13 юли се изнася до с. Богуля в готовност да усили частите на Марпанската планина.

Черноморци участват през август 1916 г. и в Чеганската (Леринската) операция на Първа армия. Трета Балканска дивизия настъпва срещу части от сръбските Дунавска, Дринска и Шумадийска дивизия, като осигурява фланга на основната ударна групировка на армията. Тежки боеве се водят за вр. Голаш, Пожарски рид, Ковил и Кукуруз. На дружините на полка се налага многократно да влизат в бой в подкрепа на първоешелонните полкове и за доразгромяване на противникови части. Черноморци водят тежки боеве при Сборско и Димова поляна със сръбски части, опитващи се да ударят във фланг настъпващата групировка на Първа армия. Боевете продължават до 27 август, когато части от Първа армия достигат рубежа на Островското езеро и Чеган, където се подготвят за отбрана.

Главната позиция на 24-ти пехотен Черноморски полк, с. Сборско

В последвалата есенна офанзива на съглашенските войски 3-та Балканска бригада (24-ти Черноморски полк и 32-ри Загорски полк) под командването на полковник Петров отбранява рубеж от р. Баховска до р. Котер, като 24-ти полк е на левия фланг на позициите. Черноморци на 20 август посрещат удара на сърбите и водят кръвопролитни боеве при вр. Рупите, Червена вода, Преслап, вр. Борис, селата Сборско, Бюк Таш и Димова поляна. Те продължават до края на ноември. Изтощените от четиримесечни боеве съглашенски и български войски, претърпели огромни загуби, спират бойните действия.

Загубите на 24-ти пехотен полк са значителни: над 20% от състава на полка са убити или ранени. На 12 декември командването му е поето от подполковник Петър Дренски.

През 1917 г. полкът остава на позициите си, като периодично е сменян от други части за почивка и попълване. Води боеве през майската офанзива на съглашенските войски, която не постига очакваните успехи. Понася още до 12% загуби от състава си. По-ниските загуби се дължат на по-доброто оборудване на позициите

в сравнение с 1916 г., но пък заболялите поради влошени условия, некачествени храна и облекло нарастват двойно и достигат 33%. Това дава отражение върху бойния дух и устойчивостта на отбраната, което проличава през следващата година.

През съдбоносната 1918 г. 24-ти Черноморски полк е на позиции при реките Порой и Котер, където от януари до края на септември води предимно патрулни действия и отбива атаки на Съглашението. Германия изтегля всичките си войски от Македония, за да подсили Западния фронт, и Съглашението трупа сили за пробив на Македонския фронт и за изваждане на България от войната. Срещу изтощените от тригодишната война български войски се изправят 29 съглашенски дивизии от различни националности. Пробивът на фронта е на Добро поле.

На 15 септември 1918 г. срещу 24-ти Черноморски пехотен полк настъпват 4-ти френски колониален полк и 35-и гръцки полк. В дните 15 и 16 септември той води ожесточени кръвопролитни боеве с превъзхождащия го противник, няколкократно влиза в ръкопашен бой и въпреки големите поражения, които нанася на противника, е принуден да се оттегли. Участва в отстъпателните ариергардни боеве по посока на Михайлова поляна – Конопище, Кавадарско плато, Демир капия и Беласица. Въпреки отстъплението си той често принуждава противника да спира и да заляга. На 30 септември 1918 г. е сключено примирие и полкът прекратява бойната си дейност. Войници от 24-ти пехотен Черноморски полк участват във Владейското (Войнишкото) въстание.

В състава на полка след войната има едва 60 бойци. Хилядите останали полагат костите си из македонските планини в името на обединеното отечество.

След поредицата блестящи победи в изпълнение на унизителния Ньойски договор през 1919 г. прославеният 24-ти пехотен Черноморски полк е разформиран, като съставът му е придаден към 39-а пехотна Солунска дружина, дислоцирана в Бургас. Бойното знаме на 11-а Айтошка дружина, което е бойно знаме и на полка, по изричното искане на гражданството не се предава в Бургас, а при всяко голямо местно тържество се изнася от църквата и се носи от запасни офицери като общо знаме на гр. Айтош и символ за пример на младото поколение. През юни 1928 г. отново е формиран 24-ти пехотен Черноморски полк, но до 1934 г. продължава да носи явното наименование 39-а пехотна Солунска дружина.

През 1941 г. полкът е мобилизиран и под командването на полковник Борис Величков е изпратен на югоизточната граница. Впоследствие е върнат в постоянния му гарнизон, отново е мобилизиран и през септември и ноември 1944 г. е изпратен на Прикриващия фронт.

Двадесет и четвърти пехотен Черноморски полк участва в заключителния етап на **Втората световна война в Европа (1944–1945)** – в състава на 3-та пехотна Балканска дивизия. За кратко време провежда мобилизация в гр. Средец и с. Дюлево, където се подготвя и за участие във втората фаза на войната.

На 4 декември 1944 г. 24-ти Черноморски полк потегля от гара Бургас с ешелон за фронта. В началото на декември се съсредоточава в Сремска област. Истинското му бойно кръщение е на 22 декември 1944 г. в боевете при Грабово, когато прави пробив в хитлеристката отбрана. Противникът е принуден да изостави селото.

В началото на януари 1945 г. 24-ти полк минава два пъти р. Дунав при Илок и Батина и остава в армейски резерв в района на гр. Шиклош. Трета дружина отказва да премине реката и командването използва сила, за да ликвидира бунта. Командването на полка е поето от подполковник Петър Димитров.

Черноморският полк е придаден към 84-та съветска дивизия и участва в Дравската отбранителна операция – в тежките боеве при Дравасаболч, селата Мат и Гордина. На 5 срещу 6 март 1945 г. в 1 ч. след полунощ започват масирани бойни действия, с които германците със свои елитни части искат да предизвика обрат във войната, да обкръжат и унищожат войските на Трети украински фронт, както и придадените към него български войски и 12-и югославски корпус.

Започват героични епични боеве в продължение на много денонощия. Те се водят буквално за всяка къща и за всяка педя унгарска земя. Воините от 24-ти Черноморски пехотен полк заедно с бойците от другите полкове се сражават храбро и не допускат германското командване да осъществи своя план за обрат във войната.

След ликвидирането на предмостията полкът заема участък за отбрана на левия бряг на р. Драва. На 12 април черноморци форсират реката и участват в жестоките боеве при с. Дони Михоляц, в освобождаването на селата Масловина и Вилево.

Пренасяне на понтон край Драва

В продължение на 13 денонощия жестоки боеве бойците и командирите от полка заедно с другите военни части устояват срещу многобройния превъзхождащ ги противник не само в жива сила, но и в бойна техника. В тази битка черноморци дават над 350 жертви и с героизма и саможертвата си, със своето себеотрицание заслужено получават най-високи оценки.

След боя при Харкан

След приключване на операцията полкът продължава героичния си поход и стига до подножието на Австрийските Алпи, където се среща с английски войски. Бойният му път приключва до австрийското село Трахюген. Той оставя по бойните полета 430 убити свои юначни синове.

Във всички войни, които води, 24-ти пехотен Черноморски полк дава над 2500 убити, много ранени и осакатени.

След войната полкът е демобилизиран и търпи редица организационни изменения. С възстановяването на 10-а пехотна дивизия през 1949 г. с щаб в Бургас 24-ти пехотен полк е изведен от състава на 3-та Балканска дивизия и включен в 10-а дивизия. През май 1950 г. е преименуван на 24-ти стрелкови полк. През септември 1950 г. по време на масовото преименуване на дивизии и полкове 10-а стрелкова дивизия става 24-та стрелкова дивизия „Васил Коларов“ с щаб в Бургас, включена в състава на Приморския стрелкови корпус. Преименувани са и нейни полкове, като 24-ти Черноморски полк става 37-и стрелкови полк с дислокация в Царево.

През 1956 г. със закриването на Приморския корпус е закрита и 24-та стрелкова дивизия, закрит е и 37-и стрелкови полк, като формированията му преминават към 16-а планинска стрелкова бригада. С трансформирането на 16-а планинска стрелкова бригада в 16-а мотострелкова дивизия в Царево е развърнат отново 37-и мотострелкови полк – като част от 16-а дивизия. Той остава и се развива до промените през 90-те години на миналия век. В изпълнение на „План 2004“ 16-а мотострелкова дивизия е трансформирана в механизирана бригада, на която през 1998 г. е присвоено името 16-а Черноморска механизирана бригада – на името на прославения във войните 24-ти пехотен Черноморски полк. При следващите трансформации в армията бригадата е разформирана.